

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

Ο Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η βιβλιοθήκη του

Λουκία Δρούλια

doi: [10.12681/er.9414](https://doi.org/10.12681/er.9414)

Copyright © 2016, Λουκία Δρούλια

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Δρούλια Λ. (2016). Ο Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η βιβλιοθήκη του. *The Gleaner*, 11, 456–503. <https://doi.org/10.12681/er.9414>

Ο ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΤΡΑ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

Ἀνάμεσα στὰ παλαιὰ βιβλία πού διασώζονται καὶ σήμερα ἀκόμα στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων¹ συγκαταλέγονται καὶ πολλὰ ἀπ' ὅσα ἀνῆκαν ἄλλοτε στὸ λαυριώτη μοναχὸ Κύριλλο ἀπὸ τὴν Πάτρα (1741/1744 - 1828)². Μιὰ ἐνθύμηση χρονολογημένη 22 Αὐγούστου 1797 πού περιλαμβάνεται στίς σελίδες 749 - 754 τοῦ Κώδικα τῆς Μονῆς³ καταγράφει ὅσα ἀντικείμενα καὶ βιβλία ἀφίερωσε ὁ Κύριλλος στὴ μονὴ τῆς μετανοίας του ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Βλαχία στὰ 1796. Ἀπὸ τὴν ἀπαριθμηση τῆς προσφορᾶς του καὶ ἀπὸ ἄλλες πρόσθετες πληροφορίες, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Κύριλλος στὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς παραμονῆς του στὸ Βουκουρέστι συγκέντρωσε μιὰν ἀξιόλογη συλλογὴ ἀπὸ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα βιβλία. Συλλογὴ πού ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔφεση του πρὸς τὴν παιδεία, τὴν ἔντονή του ἐπιθυμία νὰ καλλιεργήσει τὸν πνευματικὸ του κόσμο ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὰ τὰ εἰδικότερα ἐνδιαφέροντά του.

Οἱ γνώσεις μας σχετικὰ μὲ τὸν Κύριλλο, τὰ βιογραφικὰ του στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ τὴ διαμόρφωση καὶ τοποθέτησή του, βασιζονται κυρίως στὰ ἴδια του τὰ κείμενα. Πρόσφατα μάλιστα, σὲ δύο ἐργασίες⁴ ὅπου

1. Πβ. Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων Β'. Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς. I. Κατάλογος ἐντύπων (1502-1943), ἐπιμ. Δήμητρα Πικραμένου - Βάρφη, Ἀθήνα 1978, 240 σ. Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/Ε.Ι.Ε., ἀρ. 22.

2. Ἡ χρονολογία θανάτου τοῦ Κυρίλλου, σύμφωνα μὲ νέα ἀνάγνωση τῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχείου τῆς Γ. Μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων, τοποθετεῖται στὸν Ἰανουάριο 1828· βλ. Φάκ. Ε', ἀρ. 133/10 Ἀπριλίου 1828 καὶ 47/10 Ἰουλίου 1828, καὶ σὲ μικροτακτικὰ ἐντὶ τῆς μικροταινιοθήκης τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν/ΕΙΕ.

3. Πβ. Ἁγία Λαύρα Καλαβρύτων. Α' Κείμενα ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς Μονῆς, ἐπιμέλεια Κώστας Λάππας, Ἀθήνα 1975, σ. κ', Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ε.Ι.Ε., ἀρ. 19 [στὸ ἐξῆς: Κώδικας, ἐπιμ. Κ. Λάππας].

4. Πρόκειται γιὰ τὴν προαναφερθεμένη ἐργασία τοῦ Κ. Λάππα (βλ. ὑποσημ. 3), ὅπου ὑπάρχει ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία καὶ ἐπίσης γιὰ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Ἀστερίου Ἀργυρίου μὲ τίτλο *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821)*. Doctorat d'état soutenu devant l'Université des Sciences

τὸ διασωζόμενο συγγραφικὸ ἔργο του Κυρίλλου γίνεται ἀντικείμενο νέας ἐπεξεργασίας καὶ μελέτης, ἡ προσωπικότητα τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ διαγράφεται ὄλο καὶ περισσότερο ξεκάθαρα. Λίγα ἔγγραφα⁵ καὶ προπαντὸς ἡ ἰδιωτικὴ του βιβλιοθήκη ποὺ ἀπόκεινται στὴν Ἁγία Λαύρα ἔρχονται τώρα νὰ συμπληρώσουν τὴν εἰκόνα τοῦ προσώπου ποὺ σὲ μερικὰ σημεῖα φαίνεται νὰ παρουσιάζει ὀρισμένες ἀντιφάσεις. Ἡ διαδρομὴ, φυσικὰ ἐδῶ, γίνεται στὰ πλαίσια τῆς συντηρητικῆς ὀρθοδοξίας μέσα στὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ἀνατράφηκε ὁ Κύριλλος· ὅμως κάποια σημάδια, ἄλλοτε λιγότερο καὶ ἄλλοτε περισσότερο φανερά, προδίδουν ἓνα πνεῦμα κάπως ἀνήσυχο, φιλοπερίεργο, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ νὰ προχωρήσει πέρα ἀπὸ τὰ καθιερωμένα, ἀλλὰ ποὺ ἴσως, λόγω τῶν δυσκολιῶν ποὺ συνάντησε, προτιμᾷ νὰ παραμείνει κάτω ἀπὸ ἓνα ἀσφαλές περίβλημα, τὸ στερεὸ σχῆμα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Κύριλλος «γυμνωθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀλβανιτῶν καὶ μεγάλως κινδυνεύσας, ἀπέδρα τῆς μονῆς»⁶ ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀλβανικὲς ἐπιδρομὲς ἐναντίον τῆς Λαύρας. Ἄμεση μέριμνά του φυσικὰ στάθηκε ἡ διάσωσή του. Ὡστόσο μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἐπιζήτησε νὰ διευρύνει τὸν πνευματικὸ του ὀρίζοντα. Σὲ σύντομο αὐτόγραφο βιογραφικὸ του σημεῖωμα ἐπι-

Humaines de Strasbourg, 1977, 2 τόμοι πολυγραφημένοι [στὸ ἐξῆς: Ἁρτύριου, *Les exégèses grecques*]. Στὸ κερφάλαιο X, τόμ. Β', σσ. 755-833, ὁ συγγραφέας ἐκθέτει διεξοδικὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Κύριλλο καὶ τὴν Ἑρμηνεία του στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Γιὰ τὴν Ἑρμηνεία, βλ. Κ. Δυοβουνιώτης, *Κυρίλλου Λαυριώτου ἀνέκδοτος ἐρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 6 (1931) σ. 36-53 καὶ τοῦ ἴδιου στὸ π. «Θεολογία», τόμ. 22, 24, 25, 26, 27.

5. Παράλληλα μὲ τὰ ἔγγραφα θὰ πρέπει ν' ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι στοιχεῖα γιὰ τὸν Κύριλλο ἀντλήσαμε καὶ ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφό του ποὺ ἀπόκειται σήμερα στὴ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία (μικροταινία του ὑπάρχει στὴν μικροταινιοθήκη τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ)· πβ. Ν. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecesti*, τ. Β', Βουκουρεστί 1940, χφ. ἀρ. 1043. Τὸ χειρό-

γραφο ποὺ περιέχει κείμενα τοῦ Κυρίλλου ἀπευθυνόμενα στὴν μπανέσσα Ἄννα Δουδάσκαν (Dudescu), ἐγκώμιο, στίχους πολιτικούς, ἐπιτάφιο λόγο, τρεῖς θρηνητικούς λόγους, ἡθοποιία, ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ὡς τώρα ἀπὸ τοὺς μελετητὲς μόνο γιὰ ὅτι ἀφορᾷ στίς χρονολογικὲς ἐνδείξεις ὅσες περιέχει καὶ τὶς ὁποῖες καταγράφει ὁ Ν. Camariano στὴν περιγραφή του. Ὡστόσο μιὰ προσεκτικότερη ἀνάγνωση τῶν κειμένων προσφέρει μερικὲς πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὰ βιογραφικὰ καὶ τὴν ὄλη ἀντιμετώπιση τοῦ Κυρίλλου στὰ χρόνια αὐτά. Ἐρευνές μας γιὰ νὰ ἐντοπιστοῦν στὸ Πατριαρχεῖο Ρουμανίας τὰ σημειώματα περὶ Κυρίλλου τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Τάκης Κωνσταντόπουλος, *Κύριλλος Ἱερομόναχος Π. Πατρῶν*, «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά» 1962, σ. 315-316 δὲν ἐτελεσφόρησαν.

6. *Κώδικας*, ἐπιμ. Κ. Λάππας, σ. 81.

σημαίνει τὰ γεγονότα ὅσα ἐπέδρασαν στή διαμόρφωσή του καὶ ταυτόχρονα διαγράφει τὴν πορεία πού ἀκολούθησε μετὰ τὴ φυγὴ του ἀπὸ τὴ μονή: «Πόλις ἑλληνίς τὸ γάλα μοι δέδωκε, καὶ τὰ σπάργανα μετεξεδόσατο. Μονὴ ἱερὰ τὰ κοινὰ τῶν γραμμάτων ἐδίδαξε, καὶ τῇ ἱερωσύνῃ ἐτίμησεν. Αἰγαῖον πέλαγος ἄπαν πρὸς ἑαυτὸ περιήγησε, καὶ ἐπόπτην τῶν ἑαυτῷ πραγμάτων πεποίηκε. Ἀσία δὲ τούτοις προσδέξατο, καὶ τὴν αὐτῆς ἀρετὴν ἔθεασάμην. Πρὸς δὲ βασιλῆς τῶν πόλεων εἶδέ με καὶ τῶν λαμπροτάτων οἰκιῶν καὶ ἀγνιῶν θεωρῶν κατέστησεν. Ἐπὶ τούτοις δὲ πᾶσι καὶ μητρόπολις τῶν οὐγκροβλάχων ἐνηγκαλίσσατο, καὶ τὴν ὀλίγην ταύτην παιδείαν ἐπέθηκε καὶ περιβάλετο»⁷.

Ἄν καὶ τὸ ἀρχικὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὸ μοναστήρι του ὀφείλεται σὲ γεγονότα ἔξω ἀπὸ τὴ δική του βούληση, ἢ περιήγησή του δὲν παίρνει τὴ μορφή μιᾶς ἄσκοπτης περιπλανήσεως. Ἀντίθετα μάλιστα. Καθὼς διατυπώνει στὸ βιογραφικὸ του σημείωμα, προβάλλει ἀνάγλυφα ἢ ἐνσυνείδητη καὶ προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ ταξιδιώτη, καὶ ἢ ἔφραση τοῦ εἰδέναι πού χαράζει οὐσιαστικὰ τὴν πορεία του. Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν τόπων μὲ ὅσα προσφέρουν στὸν ἐνδιαφερόμενο ἐπισκέπτη, «ἄπαν» τὸ Αἰγαῖο πέλαγος⁸, ἢ Ἀσία — ἀσφαλῶς ἢ Σμύρνη —, ἢ Πόλη⁹ καὶ τελικὰ τὸ Βουκουρέστι, συνιστοῦν θετικὲς μαρτυρίες γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τοῦ Κυρίλλου. Ἄν ἡ πορεία του

7. Πβ. τὸ χειρόγραφο τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἀρ. 1043, φ 65β. Ἡ ἀναφορὰ στὶς μετακινήσεις του γίνεται ἀπὸ τὸν Κύριλλο γιὰ νὰ ἐξάρει τὰ προτερήματα τῆς Ἄννας Dudescu, γιατί, καθὼς γράφει, παρόλες τὶς πόλεις πού γνώρισε «οὐδεμία τούτων ἔσχε τοιοῦτον φυτὸν εὐθαλέστατον, οὐδεμίαν ἑθεασάμην παραπλησίαν ἢ κρείττινα!».

8. Ἡ περιήγησις τοῦ Κυρίλλου σ' ὀλόκληρο τὸ Αἰγαῖο πέλαγος, ὅπως σημειώνει, δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ἄλλη πηγὴ.

9. Ὁ Κύριλλος παρέμεινε γιὰ ἓνα χρόνον στὴν Κωνσταντινούπολη· τὴ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀπόσπασμα πού παραθέσαμε πρὶν πάνω, μεταγλωττισμένο ὅμως στὴ δημοτικὴ (χφ. 1043, φ. 148): «Πόλις ἑλληνικὴ ἔδωκεν εἰς ἐμένα τὸ γάλα, καὶ τὸ

παιδικὸν φόρεμα ἐνεδύσατο. Ἄγιον μοναστήριον ἐδίδαξεν ἐμένα τὰ κοινὰ γράμματα, καὶ μὲ τὴν ἱερωσύνῃ ἐτίμησεν. Αἰγαῖον πέλαγος ὅλον εἰς τὸν ἑαυτὸν του περιηγητὴν μὲ ἔκαμεν καὶ ἢ Ἀσία μαζί μὲ αὐτὸ μὲ ἐδέχθη. Καὶ ἢ βασίλισσα ὅλον τῶν πόλεων τοῦ κόσμου ἢ Κωνσταντινούπολις θεωρῶν εἰς τὸν ἑαυτὸν της μὲ ἀπεκατέστησε, καὶ χρόνον ἓνα μὲ ἐφιλοξένησε· καὶ ἢ μητρόπολις τῶν οὐγκροβλάχων τέλος πάντων αὐτὴν τὴν ὀλίγην μάθησιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς ἐμένα τὸν ταπεινὸν ἐχαρίσατο». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, ὅπως δηλώνεται καὶ στὴν περιγραφή τοῦ Ν. Camariano, τὰ κείμενά του ὁ Κύριλλος τὰ ξαναπαραθέτει στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου γραμμένα στὴ δημοτικὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἐγκώμιο σὲ στίχους πολιτικούς.

αυτή μπορεί νά θεωρηθεῖ λίγο - πολύ συνηθισμένο δρομολόγιο γιά τήν ἐποχή ἐκείνη, ἄν ἡ κινητικότητα γενικά τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔχει παρουσιάσει ἀξιόλογη ἄνοδο στόν 18 αἰ., ἄν οἱ μεγάλες πόλεις προσελκύουν ὅσους ὠθοῦνται ἀπό τήν ἀνησυχία νά ξεφύγουν ἀπό τὰ περιορισμένα ὄρια τοῦ περιβάλλοντός τους, τοῦτο δέν ἐκμηδενίζει, οὔτε κἄν μειώνει, τήν ἀπόφαση ποῦ παίρνει κάθε ἐπιμέρους ἄτομο. Γιατί ἡ ἀπόφαση ἀπορρέει γιά τόν καθένα ἀπό διαφορετικά κίνητρα καί ἐξυπηρετεῖ ἄλλους σκοπούς, ἐκπληρώνει ἀνάγκες ποικίλες, πνευματικές, ὑλικές, ψυχικές.

Γιά τόν Κύριλλο, ὅπως μᾶς τὸ παρουσιάζει ὁ ἴδιος, ἡ περιήγηση ἀποτέλεσε μιά ἀναζήτηση γιά πνευματική βελτίωση καί καλλιέργεια ἑνός ἀνθρώπου, καθὼς γνωρίζουμε, βαρειά τραυματισμένου ψυχικά ἀπό τίς ἰδιάζουσες ἱστορικές συνθῆκες τῆς στιγμῆς. Δέ φεύγει ὡς προσκυνητής, οὔτε ἐντεταλμένος γιά «ζητεία» χάρι τοῦ μοναστηριοῦ, ὅπως θά περιμέναμε ὕστερα ἀπό τίς φοβερές λεηλασίες καί δηλώσεις: τουλάχιστον δέ διαθέτουμε παρόμοια στοιχεῖα πρὸς τὸ παρόν. Φθάνοντας στή Βλαχία, εἶναι πιά 35 - 40 χρονῶν, μπαίνει οἰκοδιδάσκαλος γιά ν' ἀνταπεξέλθει στὰ προβλήματα τοῦ βιοπορισμοῦ καί ταυτόχρονα ἐπιδίδεται στή μελέτη. Ἔχει συνείδηση ὅτι διαθέτει ἀνεπαρκῆ πνευματικὸ ὄπλισμὸ καί προσπαθεῖ ν' ἀποκτήσει στερεότερη καί βαθύτερη ἑλληνικὴ μάθηση¹⁰. Ἀκόμα ἡ παραμονή του κοντὰ στή μπανέσσα Ἄννα Dudescu

10. Δηλαδή νά μάθει ἀρχαῖα ἑλληνικά. Τοῦτο ἄλλωστε στάθηκε εὐρύτερα τὸ ἀντικείμενο τῆς παιδείας στό 18ο αἰώνα, πρὶν ἀκόμα ἐπικρατήσουν οἱ νεωτεριστικὲς τάσεις μὲ ἀποτέλεσμα νέας θεματικῆς ἀλλὰ καί τήν ἐμβάθυνση στό οὐσιαστικὸ νόημα τῶν κλασικῶν κειμένων. Θυμίζω ἐδῶ ὅσα χαρακτηριστικά γράφει ὁ ἀνώνυμος ἐπικριτῆς τοῦ ἔργου τοῦ Παν. Κοδρικῆ, *Μελέτη τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου*, σὺν «Λόγιο Ἐρμῆ» τοῦ 1819 (σ. 485) ὅταν ἀναφέρεται μὲ σεβασμὸ καί θαυμασμὸ στό πρόσωπο τοῦ ἄλλοτε δασκάλου του Λάμπρου Φωτιάδη: «... τοὺς συγγραφεῖς ἀνεγίνωσκε καθένα κατὰ τὴν τέχνην του... πλὴν ὅσον περὶ τῆς παιδείας καί παιδείσεως τοῦ ἔθνους ἐφρονοῦσε καί αὐτὸς τὸ πλεῖστον μέρος

τῆς ζωῆς του, ὅσα ὁ τότε αἰὼν ἐσυγχώρει, δηλαδή ἐθεωροῦσε καί αὐτὸς τὴν μάθησιν τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς ὡς κυρίαν παιδείαν· τὰ δὲ ἄλλα ἢ ὡς πᾶρεργα, ἢ ὡς ἀπλοῦν στολισμὸν, ὅχι ὡς οὐσιωδῶς ἀναγκαῖα εἰς τὴν παιδευσιν τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν ἔθνων». Ὁ Κύριλλος συνδεόταν φιλικὰ μὲ τὸν Λάμπρο Φωτιάδη, ὁ ὁποῖος συνέταξε δυὸ ἐπιγράμματα στὴν Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως (πβ. Ἱεζεκιὴλ Βελαντιδιώτης, *Κύριλλος ὁ Λαυριώτης* «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», τ. 1 (1908), σ. 344-345, στοῦ ἴδιου, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, τ. Γ', Βόλος 1949, σ. 240 καί Ἀθανάσιος Πετρίδης, *Σημειώσεις συμπληρωματικαὶ εἰς τὰ περὶ Κυρίλλου τοῦ Λαυριώτου*, «Ἀθήναιον», ἔτος 6, (1877), τχ. δ', σ. 256-257)· μπορούμε

υπήρξε πολύ ευεργετική για τή διαμόρφωσή του· όπως σημειώνει ο ίδιος «όλιγον χρόνον μείνας τῇ σῇ περικλεεῖ ἐστία πλεῖστα μεμάθηκα πράγματα. Καί ἄπερ ἐν εἴκοσιν ἔτεσιν οὐκ ἐδιδάχθην μοναχοῖς κοσμικῶν πραγμάτων καί θορύβων κεχωρισμένοις, ἐν ἐνυαυτῷ καί μῆσιν ἕξ, τούτων ἀκριβῶς ἐπειράθην»¹¹. Ὁ θάνατος τῆς Ἄννας Dudescu, στὰ 1790, στάθηκε γιὰ τὸν Κύριλλο ἕνα βαρύτατο πλήγμα· «οὐκ ἦς σεβαστὴ διὰ τὸ τῆς μπανίας ἀξίωμα... ἀλλὰ διὰ τὸ καθαρὸν καί ὀρθὸν σου πολίτευμα»¹² γράφει, ἀναλογιζόμενος ὅτι στὸ πρόσωπό της δὲν ἔχανε μόνον ἕναν ἀξιόλογο ἄνθρωπο, ἀλλὰ κι ἕναν πολύτιμο προστάτη.

Δύο χρόνια ἀργότερα ὁ Κύριλλος ξεκινᾷ τὸ μεγάλο του ἐγχείρημα: τὴν ἐρμηνεία στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Δὲν εἶναι τυχαία ἡ ἐπιλογή. Βιβλίο δυσσερμηνευτο, γεμάτο ἀπὸ συμβολισμούς, ποῦ θεωρήθηκε «μυστηριώδες καί ἐπικίνδυνον» καί ποῦ ἀντιμετωπίστηκε πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἐκκλησία μὲ μεγάλη ἐπιφυλακτικότητά¹³, τώρα στὸν φθίνοντα 18 αἰ. ἀποτελεῖ καί πάλι ἀντικείμενο μελέτης καί ὑπομνηματισμοῦ. Τὸ κείμενο τῆς Ἀποκαλύψεως λογίζεται χρήσιμο γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς κρίσιμες στιγμὲς ποῦ διανύει ἡ ὀρθοδοξία. Μέσα ἀπ' αὐτὸ ἀντλοῦνται τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ στηριχτοῦν οἱ θέσεις της ἀπέναντι στὶς κατηγορίες τῶν «ἀθέων», νὰ καταπολεμηθοῦν οἱ δοξασίες τῶν ἑτεροδόξων καί τῶν ἀλλοθρήσκων καί ἀκόμα νὰ διατυπωθοῦν προβλέψεις σχετικὰ μὲ τὶς τύχες τοῦ ἑλληνισμοῦ. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ποικίλα

ἐπίσης νὰ ὑποθέσουμε, μὲ ἀρκετὴ βεβαιότητα, ὅτι στὸν Φωτιάδη ἀναφέρεται ὁ Κύριλλος ὅτι μαθήτευσε, ὅταν γράφει στὴν Ἐρμηνεία του («ὦν σχεδὸν τεσσαρακοντούτης εἰς διδασκάλου συμφοιτῶν...») πβ. Δυοβουνιώτης, ΠΑΑ 6 (1931), σ. 110.

11. Πβ. χφ 1043, φ. 59β Τόσος φαίνεται νὰ ἦταν ὁ θαυμασμός του γιὰ τὴν Ἄννα Dudescu ὥστε, συγκρίνοντας τὴν συμπεριφορά της μ' ἐκείνη τῶν ἡγουμένων στὰ μοναστήρια, φθάνει κάποια στιγμή νὰ ἐπικρίνει τὶς συνήθειές τους: «Κατὰ ἀλήθεια ὃ ὑψηλοτάτη εἰς τὴν πολιτείαν Ἄννα ἐσὺ πολὺ ὑπερέβης καί τοὺς καλογήρους τοὺς κοινοβιάτας ὅπου εἶναι εἰς τὸν καιρὸν μας· διατί οἱ ἡγούμενοι ὅπου εἶναι εἰς τὰ μοναστήρια, ἄλλην ἔχουν

τὴν τράπεζαν ἔμπροσθέν τους, καί ἄλλην εἰς τοὺς ὑποκειμένους αὐτῶν. διατί οἱ μὲν κατηγοούμενοι τρώγουσι καλλιτερον καί νοστιμώτερον φαγητόν, καί πίνουσι κρασί ἄλλο· οἱ δὲ καλόγεροι αὐτῶν πολλαῖς φοραῖς καί ψομί ξηρὸν τρώγουσι, καί τοῦτο ὄχι καθαρὸν ἀπὸ στάρι καί ἀντὶ διὰ κρασί γερὸν καί ἄβλαβον πίνουσιν οἱ τάλαινες κομμένον καί διεφθαρμένον καί μισόξυνον, ἀλλὰ ἐσὺ δὲν ἤθελες μῆτε νὰ ἰδῆς εἰς τὴν τράπεζάν σου ἕνα τοιοῦτον, μῆτε νὰ ἀκούσης παρόμοιον ἂν ἴσως ἤθελε σὲ παρακινήσει τινάς...» (φ. 120β-121α).

12. Πβ. χφ. 1043, φ. 63α.

13. Παναγιώτης Γ. Μπρατσιώτης, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου, Ἀθῆναι 1950, σ. 43.

χρησμολογικά κείμενα, ή 'Αποκάλυψη του 'Ιωάννη, με τον έντονο μυστικιστικό-θρησκευτικό συμβολισμό που την διαπνέει, τροφοδότηση σε μεγάλη έκταση τους όραματισμούς και τις προσδοκίες του Γένους για την έθνική του αποκατάσταση. Προσδοκίες που δέν αντιμετωπίζονται, ώστόσο έδω, να πραγματοποιηθούν με μιá οργανωμένη επανάσταση. 'Η προετοιμασία γίνεται στα πλαίσια μιáς ύποταγμένης άναμονής· ή λύση θά προέλθει με θεϊκή επέμβαση, μ' ένα Θυμ¹⁴.

Τò έρμηνευτικό έργο του Κυρίλλου δέν αποτελεί μεμονωμένο φαινόμενο· εντάσσεται στη δεύτερη φάση του έρμηνευτικού κινήματος στην περίοδο τής τουρκοκρατίας όπου ανήκουν και τά αντίστοιχα έργα άλλων λογίων κληρικών: ó Πανταζής ó Λαρισαΐος (1788), ó 'Ιωάννης ó Λίνδιος (1791), ó Θεοδώρητος ó έξ 'Ιωαννίνων (1793-1798) και ó 'Ανώνυμος του 1817 καταγίνονται με την έρμηνεία στην 'Αποκάλυψη, άκριβώς στα ίδια αυτά χρόνια που συμπίπτουν άλλωστε και με την περίοδο τών ρωσοτουρκικών πολέμων¹⁵. 'Η έργασία του Κυρίλλου, με τις πολλαπλές αντιγραφές και τις διαδοχικές επεξεργασίες, θά καλύψει τò μεγαλύτερο μέρος τής υπόλοιπης ζωής του και αποτελεί την κύρια πηγή για τή γνωριμία μας με τò πρόσωπο και ιδιαίτερα με τόν ιδεολογικό προσανατολισμό του λαυριώτη μοναχού.

"Όμως ó Κύριλλος στα 1796 αποφασίζει να ξαναγυρίσει στη μονή τών Καλαβρύτων. Δέ ξέρουμε ποιá στάθηκε ή άρχική του πρόθεση: να επισκεφθεί πρόσκαιρα τò μοναστήρι ή να εγκατασταθεί πάλι στο γνώριμο περιβάλλον τών νεανικών του χρόνων. "Αν κρίνουμε γενικότερα, από τò έντονο ενδιαφέρον, τήν άγάπη και τή συνεχή μέριμνα που έδειχνε πάντοτε για τò μοναστήρι και, ειδικότερα από τήν προσφορά τής βιβλιοθήκης που, καθώς φαίνεται, έφερε μαζί του σ' όλη τή διάρκεια ενός πολύμηνου και μακρινού ταξιδιού — περνά από τò Βράσσοβο, τò Σιμπίνιο, τή Βιέννη, τή Τεργέστη, τή Βενετία¹⁶ — θά μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι έπιθυμία του ήταν μιá μονιμότερη εγκατάσταση στην 'Αγ.

14. Πβ. Eric J. Hobsbawm, *Les primitifs de la révolte dans l'Europe moderne*, μφρ. Reginald Laars, Manchester University Press, 1963, σ. 74.

15. Βλ. 'Αστέριος 'Αργυρίου, *δ.π.*, σ. 454 κ.έξ. και του ίδιου, *Μαξίμου του Πελοποννησίου Έρμηνεία τής 'Αποκαλύψεως ως άπαρχή του έρμηνευ-*

τικού κινήματος κατά τους χρόνους τής Τουρκοκρατίας, 'Αθήνα 1976, σ. 7 [άνάτ. από «Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών», τ. Γ'].

16. Κ. Δουβουινιώτης, π. «Θεολογία» 26 (1955), σσ. 543, 544 και 27 (1956), σσ. 188, 366. 'Ο Κύριλλος παρέμεινε στη Βιέννη για ένα μήνα.

Λαύρα. Πραγματικά, δὲν εἶναι φυσικὸ στὸ στάδιο αὐτὸ ποὺ βρισκόταν, ἀκριβῶς τότε ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ καταπιάνεται μὲ τὴν ἐρμηνεία στὴν Ἐποικία, νὰ ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὰ χρήσιμα βιβλία, ὅσα εἶχε συγκεντρώσει μὲ πολὺ μόχθο καὶ τοῦ ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ θέματός του. Στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ὅταν ἀναφέρεται στὶς δυσκολίες ποὺ συνάντησε στὴν ἐργασία του, τὴν ἔλλειψη ὑλικῶν μέσων, τὶς ἀδυναμίες καὶ τὴν ἀσθένεια τοῦ σώματος, τὴν περιορισμένη μὲνωση του ἀλλὰ καὶ τὴν περιφρονητικὴ στάση τῶν λογίων ἀπέναντί του, παραπονεῖται γιὰ τὴν ἔλλειψη βοθημάτων, «χῆται βιβλίων περιστοιχούμενος», καὶ σημειώνει ὅτι ἐργάζεται ἀπὸ μνήμη, «ὅσα τοῖνον ἐκ παλαιᾶς μνήμης ἔσχον ὅπως οὖν τῇ διανοίᾳ βίβλους ἱστορίας ἐν νεότητι διεξελθῶν, ταῦτα καὶ τῇ γραφῇ ἐν πολιᾷ λευκότητι παραδοῦναι οὐκ ὤκνησα»¹⁷.

Ἡ παραμονὴ τοῦ Κυρίλλου στὸ μοναστήρι στάθηκε πολὺ σύντομη· μόλις ἓνα χρόνον¹⁸. Στὸ διάστημα αὐτὸ ἀσχολήθηκε ἔντονα μὲ συγγραφικὴ ἐργασία, τὴ σύνταξη τῶν τριῶν κειμένων ποὺ διασώζονται στὸν Κώδικα τῆς Μονῆς¹⁹. Ὅσο δὲ γνωρίζουμε ἀν αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ ἀρχικὸ κίνητρο γιὰ τὴ μετάβασή του στὴ Λαύρα, εἴτε ὕστερα ἀπὸ εἰδικὴ πρόσκληση τῶν μοναχῶν, εἴτε ἀπὸ δική του πρωτοβουλία, ἴσως γιὰ τὴν ἐπιθυμία νὰ προσφέρει μιὰ πρόσθετη ἐξυπηρέτηση στὸ μοναστήρι του. Πάντως ἡ εἰκόνα ἐδῶ παρουσιάζει κάποια ἀντίφαση: ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἓνα μακρινὸ καὶ ἐπίπονο ταξίδι καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἀποξένωσή του ἀπὸ τὴν ἀξιόλογη καὶ χρηστικὴ βιβλιοθήκη του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιὰ σύντομη διαμονὴ στὸ μοναστήρι καὶ τέλος ἡ ἐπιστροφή σ' ἓνα περιβάλλον ὅπου εἶχε δυσκολίες γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ποὺ, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του, δὲν τὸν ἀντιμετώπιζε μὲ φιλικὲς διαθέσεις. Οἱ ἰδεολογικὲς του θέσεις, οἱ ἐξεζητημένες καὶ καμμιὰ φορὰ λαθεμένες ἐρμηνεῖες, ἡ μέτρια κατάρτισή του προκαλοῦσαν συχνὰ ἐπικρίσεις καὶ διαβολὰς ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς. Ὁ ἴδιος στὸ κείμενο τῆς Ἐρμηνείας του παραπονεῖται ἀργότερα γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντί του: «... ὑπὸ πάντων τῶν λογᾶδων μισούμενος καὶ ὡς τεθνηκῶς καὶ ὄζων βαρέως κύων παρ'

17. Κ. Δουβουινιώτης, ΠΑΑ 6 (1931), σ. 39.

18. Τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίλλου δὲν περιλαμβάνεται στὴν καταγραφή τῶν πατέρων τῆς μονῆς ποὺ περιέχεται στὸ «Κατάστιχον τῆς καταγραφῆς τοῦ τταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τῆς Κοι-

μήσεως τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐπονομαζομένης λαύρας...» χρονολογημένο στίς 16 Ὀκτωβρίου 1797 (Ἀρχεῖο Ι. Μ. Ἀγ. Λαύρας, Φάκ. Η', ἀρ. 1, φ. 7).

19. Πβ. Κώδικας, ἐπιμ. Κ. Λάππας.

αὐτοῖς λογιζόμενος καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν Βουκουρεστίῳ μικροῖς καὶ μεγάλοις ἄρχουσι διασυρόμενος . . .»²⁰. Καὶ ὅμως ξαναπηγαίνει στὸ Βουκουρέστι.

Βέβαια ἡ ἀντιμετώπιση αὐτῆ δὲν εἶναι γενική. Ὑπάρχουν καὶ ὅσοι ἐκτιμοῦν τὸ ἦθος καὶ τὴ θεοσέβειά του, τὸν θέλουν γιὰ παράδειγμα στὰ παιδιὰ τους, τὸν συντρέχουν στὴν προσπάθειά του νὰ ἐνισχύσει τὸ μοναστήρι του²¹. Γιατὶ ὁ Κύριλλος, παράλληλα μὲ τὴ συγγραφικὴ καὶ διδασκαλικὴ του ἀπασχόληση, δὲν παύει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὴ Λαύρα. Ἴσως ἐδῶ ἄλλωστε νὰ βρίσκεται καὶ ἡ ἀπάντηση στὸ θέμα τῆς ἐπιστροφῆς του στὴν πρωτεύουσα τῆς Βλαχίας. Ἐχει συνειδητοποιήσει δηλαδὴ πόσο οἱ παραδουνάβιες ἡγεμονίες γενικά, ἢ μεγάλη πόλη, εἰδικότερα, προσφέρει τίς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθοῦν οἱ ὅποιες ἀνάγκες, πνευματικὲς, οἰκονομικὲς καὶ ἄλλες, τόσο οἱ δικές του ὅσο καὶ τοῦ μοναστηριοῦ, καὶ πόσο ἀποδοτικὴ εἶναι ἡ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὰ ἴδια τὰ πράγματα.

Δὲν ἔχουμε οὔτε ἐδῶ περίπτωση «ζητείας», φαινόμενο τόσο διδουμένο στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας· δὲ σώζεται καμμιά μαρτυρία σχετικὰ μὲ παρόμοια δραστηριότητα τοῦ Κυρίλλου. Μὲ τὴ συνεχῆ ὅμως παρουσία του στὸ Βουκουρέστι ἢ συνδρομὴ του, ἰδιαίτερα στὸν οἰκονομικὸ τομέα, παίρνει ἕνα χαρακτῆρα πρὸ μόνιμο, πρὸ διαρκή. Ἐτσι στὰ 1808 ὁ ἱεροδιάκονος Νεόφυτος ἀφήνει τὰ περιουσιακά του στοιχεῖα στὴν Ἁγ. Λαύρα μέσω τοῦ Κυρίλλου μὲ τὸν ὁποῖο ὑποσχέθηκε νὰ κατεβεῖ στὰ Καλάβρυτα²². Στὰ 1812 ὁ Γρηγόριος Γκίκας, στὸν οἶκο τοῦ ὁποίου μπαίνει δάσκαλος ὁ Κύριλλος, «ἀναθέτει» στὸ ἴδιο μοναστήρι ὅσα ἱερὰ λείψανα κατέχει καὶ τὰ παραδίνει μὲ ὁμολογία του στὸν Κύριλλο²³. Σώζεται, ἐπίσης ἐγγράφο τοῦ 1814, ὅπου ἀφιερώνει ὁ Εὐκαρπίας Νεόφυτος τὰ πράγματά του στὴ Λαύρα²⁴. Ἀκόμα, στὰ 1815, ἡ Αἰκατερίνη Στιλμάκη προσφέρει στὴ μονὴ 250 γρόσια ποὺ ἐγχειρίζεται στὸν Κύριλλο²⁵ καὶ στὰ 1827 ὁ ἱεροδιάκονος Ἀμβρόσιος ἀφήνει τὰ πράγματά του στὸν Κύριλλο²⁶. Σ' ὅλες αὐτὲς τίς πράξεις εἶναι φανερὴ ἡ μεσολά-

20. Κ. Δουβουινιώτης, ΠΑΑ 6 (1931), σ. 39.

21. Πβ. ἐγγράφο τοῦ μπειζαδὲ Γρηγορίου Γκίκας (Ἀρχεῖο Ι. Μ. Ἁγ. Λαύρας, Φάκ. Ε', ἀρ. 122/11 Νοεμβρ. 1812)· τὸ ἐγγράφο ἔχει ἐκδοθεῖ στοῦ Χρ. Εὐαγγελάτου, *Ἁγία Λαύρα, ἱστορία τῆς ἱερᾶς μονῆς, 961-1961*, Ἀθῆναι 1971, σ. 43-44.

22. Ἀρχεῖο Ι. Μ. Ἁγ. Λαύρας, φάκ. Ε', ἀρ. 119/9 Ὀκτ. 1808.

23. Φάκ. Ε', ἀρ. 122· πβ. ὑποσ. 21.

24. Φάκ. Ε', ἀρ. 123/1 Ἰουλίου 1814.

25. Φάκ. Ε', ἀρ. 124/2 Νοεμβρίου 1815.

26. Φάκ. Ε', ἀρ. 131/22 Ἰουνίου 1827.

βηση τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ· με δική του ἀσφαλῶς προτροπή, ἄμεση ἢ ἔμμεση, θὰ πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκαν οἱ ἀφιερώσεις. Ἐπίσης ὀλοφάνερη εἶναι, σ' ὅλα τὰ χρόνια, ἡ τακτικὴ ἐπικοινωνία τοῦ Κύριλλου μετὸ τὸ μοναστήρι του. Ἡ μακρόχρονη διαβίωση στὸ Βουκουρέστι δὲν ἀλλοίωσε τὴν ἀρχικὴ του τοποθέτηση, δὲν τὸν ἀποξένωσε ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς μετανοίας του οὔτε τὸν ἀλλοτρίωσε ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ μοναχισμοῦ. Γιατὶ τὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ δὲ στάθηκε γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Κύριλλο ἕνα μέσο γιὰ νὰ διασφαλίσαι τὸν βιοπορισμὸ, ὅπως συνέβαινε συχνὰ στὰ χρόνια αὐτὰ σὲ περιπτώσεις νέων λογίων· ἴσως παρόμοιες σκέψεις νὰ εἶχαν κάνει οἱ γονεῖς του ὅταν μικρό, τὸν τοποθετοῦσαν στὴ μονὴ τοῦ Γηροκομείου στὴν Πάτρα. Ὁ Κύριλλος, ἀφιερωμένος ἐνσυνείδητα στὸ μοναχικὸ βίον, ἐπιδιώκει νὰ τὸν συνδυάσει μετὴν ἔφραση του πρὸς τὰ γράμματα.

Στὰ 1814 βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι ὁ προηγούμενος τῆς Λαύρας Ἱερόθεος καὶ καταγράφει ἀναλυτικὰ ὅσα ποσὰ χρηματικὰ («χρεωστοῦνται») στὸν Κύριλλο²⁷. Εἶναι ἡ χρονιά πού οἱ λαυριῶτες μοναχοὶ ἀποφασίζουν ν' ἀνοικοδομήσουν τὸ παλαιὸ μοναστήρι καὶ φροντίζουν νὰ συνάξουν ὅσα χρήματα μποροῦν²⁸. Δὲ γνωρίζουμε ἂν ἡ Καταγραφή τοῦ 1814 ἔγινε μ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Πάντως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἱερόθεος καταγράφει τὰ ποσὰ πού χρεωστοῦνται στὸν Κύριλλο δείχνει μιὰ στενὴ οἰκονομικὴ συνάρτηση τοῦ τελευταίου μετὸ τὸ μοναστήρι. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προβάλλει ἕνα ἐρώτημα σχετικὰ μετὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ Κυρίλλου. Διαχειρίζεται ἀποκλειστικὰ δικούς του πόρους, πού ἐνδεχομένως σκοπεύει ν' ἀφιερώσει κάποτε στὴ μονή, ἢ τοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ ἡ διαχείριση χρηματικῶν ποσῶν τοῦ μοναστηριοῦ; Δὲν ἔχουμε καμμιά ἐνδειξὴ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Ὅμως παρατηροῦμε μιὰν ἐντονη δανειστικὴ κίνηση γύρω ἀπὸ τὰ ποσὰ πού περνοῦν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ καὶ πού ἐπαυξάνονται συστηματικὰ καθὼς περνοῦν τὰ χρόνια.

Ἀπὸ ἕναν κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμὸ βασισμένο σὲ ὀρισμένες σταθερὲς χρονολογίες, τὸ 1797, χρονιά πού βρίσκεται στὴ Λαύρα, τὸ 1814, ὅταν γίνεται καταγραφή τῶν χρεῶν πρὸς τὸ Κύριλλο στὸ Βουκου-

27. Φάκ. Ε', ἀρ. 3/1 Ἰουλίου 1814.

28. Φάκ. Η', ἀρ. 27. Τὸ κατάστιχο ἐπιγράφεται *Κατάλογος τῶν χρεῶν τῆς ἁγίας μονῆς ἡμῶν λαύρας* καὶ φέρει ἡμερομηνία 5 Φεβρ. 1836. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιμανδριότη Κυρίλλου δὲν περι-

λαμβάνεται ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα ὅσων ἔδωσαν δανεικὰ στὴ μονή τὸ 1814. Ἀπέναντι ἀπὸ τὰ χρέη τοῦ 1814 σημειώνεται: «Ὅλ' αὐτὰ ἐχρησίμειυσαν διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ παλαιοῦ μοναστηρίου γενομένην κατὰ τοὺς 1814».

ρέσσι και μετά τὸ θάνατό του, προκύπτουν οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις: α) ὕστερα ἀπὸ τὴ δεκαπενταετία τῆς πρώτης παραμονῆς του στὸ Βουκουρέστι ὁ Κύριλλος εἶναι σὲ θέση νὰ διαθέσει σχεδὸν τρεῖς χιλιάδες γρόσια γιὰ τὸ μοναστήρι, εἴτε ὡς δωρεὰ εἴτε ὡς δάνειο²⁹. β) στὴν ἐπόμενη δεκαπενταετία περίπου τὸ διαθέσιμο ποσό, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ δὲν χρησιμοποιεῖ γιὰ τὶς καθημερινὲς βιοτικές του ἀνάγκες, ἔχει πενταπλασιαστεῖ· συνολικὰ τὰ δάνεια ποῦ ἔχει κάνει ἀνέρχονται σ' ἓνα ποσὸ τῆς τάξεως τῶν 12.608 γροσίων³⁰ ἐνῶ γ) στὴν τρίτη δεκαπενταετία, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 1814 ὡς τὸ 1828, χρονιὰ τοῦ θανάτου του, ὁ Κύριλλος ἔχει ὑπερδιπλασιάσει τὸ μικρὸ του κεφάλαιο· ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιβλία ὅσα κληροδοτεῖ στὸ μοναστήρι³¹, οἱ ὁμολογίαι ποῦ ἀφήνει ἐπίσης ἀντιπροσωπεύουν δάνεια ποῦ ἀνέρχονται σὲ 29.060 γρόσια³², ποσὸ ὅχι καὶ τόσο εὐκαταφρόνητο γιὰ ἓνα φτωχὸ καὶ ταλαιπωρημένον βιοπαλαιστή. Γιατὶ ὁ Κύριλλος, σύμφωνα μὲ τὰ λεγόμενά του, «ὅτε μὲν γραμματιστὴς γενόμενος, ὅτε δὲ διδάσκαλος εἰς ἑτερογλώσσους υἱοὺς ἀρχόντων ἀτάκτους λίαν καὶ κακοῦθεις», ἐργαζόμενος «μισθοῦ μὲν ὀλίγου, κόπου δὲ πολλοῦ»³³ μόλις ἐξοικονομεῖ τὰ ἀνγκυαῖα γιὰ νὰ ἐπιβιώσει, «παροικῶν ἐν οἰκίσκῳ ὑπογαίῳ καὶ ψυχρῷ»³⁴ — φυσικὰ ὅταν δὲν εἶναι οἰκοδιδάσκαλος — φθάνει τέλος νὰ δεχθεῖ τὴ θέση τοῦ ψάλτη³⁵ γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ βιοπο-

29. Τὸ ἄθροισμα προκύπτει ἀπὸ τὰ παρακάτω ποσά: 1130 γρόσια σήμερητὰ καὶ εἶδη, 925 γρόσια ἀξία προσφερομένων βιβλίων (πβ. Καταγραφή βιβλίων τοῦ 1797, ἐδῶ σσ. 478-81) καὶ 800 γρόσια, δανεικὰ τοῦ Κυρίλλου πρὸς τὴ μονή, πάλι στὰ 1797, «τοῦ μοναστηριακοῦ τους κύριλλου διδα: [σκάλου] πατρينوῦ γρ. 800» ὅπως σημειώνεται στὸ «Κατάστιχο» (βλ. ὑποσημ. 18) σχετικὰ μὲ τὰ χρέη τῆς μονῆς.

30. Βλ. ἔγγραφο τῆς ὑποσημ. 27. Ἡ τελικὴ ἄθροιση στὸ ἔγγραφο παρρουσιάζει κάποιον λάθος: 11.808 ἀντὶ 12.608 γρ.

31. Ἐνας πρόχειρος ὑπολογισμὸς τῆς ἀξίας τῶν βιβλίων, μὲ βᾶση ὅσα ἐντυπα σώζονται ἀκόμα καὶ ἀναγράφουν μὲ χειρόγραφη σημείωση τὴν τιμὴ τῆς ἀγορᾶς τους, δίνει τὸ ποσὸ τῶν 640 περίπου γροσίων· πβ. σχολιασμὸ τῆς Καταγραφῆς Γ', τοὺς ἀρι-

θμοὺς 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35. Φυσικὰ ὁ ὑπολογισμὸς εἶναι πολὺ ἑλλειπτικὸς ἀφοῦ πολλὰ βιβλία ἔχουν χαθεῖ καὶ οὔτε ὅλα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀναγράφουν τὶς τιμές τους.

32. Πβ. Ἀρχεῖο Ι.Μ. Ἁγ. Λαύρας, φάκ. Ε', ἀρ. 117 καὶ 140. Φυσικὰ θὰ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη ὑποτίμηση τοῦ τουρικοῦ νομίσματος. Τὸ θέμα τῶν ἀγίων λειψάνων ποῦ ἀφιερώνονται στὴ μονή μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Κυρίλλου θ' ἀναφερθεῖ ἀναλυτικότερα κατὰ τὴν παρρουσίαση καὶ ἔκδοση τῶν ἐγγράφων ποῦ ἀφοροῦν στὴ δραστηριότητα τοῦ Κυρίλλου.

33. Κ. Δουβουινιώτης, «Θεολογία», 22 (1951), σ. 447₃.

34. Κ. Δουβουινιώτης, ΠΑΑ 6 (1931), σ. 37₄.

35. Ἀπὸ τὸ 1812 ὡς τὸ 1817· πβ. Κ. Δουβουινιώτης, ὁ.π., σ. 16₅.

ριστικά του προβλήματα. Πραγματικά ο Κύριλλος δὲν κατοίκησε μόνο σὲ σπίτια ἀρχόντων. Καθὼς διηγεῖται ὁ ἴδιος, ἀναγκάστηκε νὰ ζήσει ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους μὲ ποικίλη προέλευση καὶ ἐπαγγέλματα, γύφτους, μαγείρους ἀχθοφόρους, ἀρτοποιούς, ὅπου τὰ γαυγίσματα τῶν σκυλιῶν καὶ οἱ φωνές τῶν παιδιῶν δημιουργοῦσαν δυσμενεῖς συνθήκες γιὰ ἐργασία πνευματική³⁶.

Ὡστόσο οἱ περιγραφές τῆς πενίας του καὶ τὰ συνεχῆ παράπονά του — συμπεριφορὰ πού ἐκφράζει τὴ στάση τοῦ διδομένου ἀτόμου ἀπέναντι στὴν κοινωνία μέσα στὴν ὁποία βρέθηκε στὸ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο — ἔρχονται σὲ κάποια ἀντίφαση μὲ τὴν πραγματικότητα: τὴ δυνατότητά του νὰ σχηματίσει ἓνα κάποιο χρηματικὸ κεφάλαιο καὶ ταυτόχρονα νὰ ἀποκτήσει μιὰν ἀξιόλογη συλλογὴ βιβλίων μὲ ὠραίες καὶ συχνὰ πολυτελεῖς ἐκδόσεις. Ἀπ' ὅτι φαίνεται λοιπὸν οἱ μισθοὶ τῶν δασκάλων καὶ ἰδιαίτερα τῶν οἰκοδιδασκάλων δὲν βρίσκονται πάντοτε, ὅπως ἔχει ἐπικρατήσει νὰ πιστεύεται, σὲ τόσο χαμηλὸ ἐπίπεδο³⁷ ἀφοῦ παρέχουν τὰ περιθώρια, μετὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν βιοποριστικῶν ἀναγκῶν, γιὰ προμήθεια βιβλίων καὶ συχνὰ γιὰ συσσώρευση χρήματος. Στὴν περίπτωση τῶν δασκάλων ἡ συσσώρευση δὲ γινόταν συνήθως μὲ γνώμονα τὴν ἀπλὴ ἀποταμίευση, τὴ γεωκτησία ἢ τὴ συμμετοχὴ σὲ ἐμπορικὲς ἢ ἄλλες ἐπιχειρήσεις· κατὰ κανόνα τὰ ποσὰ διαθέτονται γιὰ δανεισμὸ μὲ τόκο πρὸς ἄλλους ἰδιῶτες. Φυσικά, σκοπὸς τῶν «μισθωτῶν» αὐτῶν,

36. Βλ. Ἀργυρίου *Les exégèses grecques...*, τ. Β', σ. 757.

37. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἐθανόσιος Πάριος. Ἀνέκδοτα κείμενα, «Ὁ Ἐρανιστής» 5 (1967), σ. 61. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ὅσα συγκέντρωσε ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς οἱ ἐτήσιες ἀμοιβές τῶν δασκάλων κυμαίνονταν συνήθως ἀπὸ 600 ὠς 1200 γρόσια τὸ χρόνο, δηλ. μιὰ ἀντιστοιχία 2 - 4 γρόσια τὴν ἡμέρα. Γιὰ ἓναν δάσκαλο, πού ἐκεῖνα τὰ χρόνια συνήθως ἦταν ἱερομόναχος χωρὶς σοβαρές ἢ καὶ μὲ καθόλου οἰκογενειακὲς ἐπιβαρύνσεις, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν περιθώρια γιὰ ἀποταμίευση, ἰδιαίτερα ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ οἰκοδιδάσκαλο. Γιὰ τὰ ἡμερομίσθια γύρω στὰ 1795, σύμφωνα μὲ στοιχεῖα πού εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δώσει προφορικὰ ὁ

κ. Β. Κρεμμυδᾶς, ἔχουμε τὶς παρακάτω πληροφορίες: ἀγροτικὰ ἡμερομίσθια 20-45 παράδες· βιοτεχνικὰ - οἰκοδομικὰ, τεχνίτες: 30 παράδες· ἀρχιμάστορας: 60 παράδες (δηλ. 1¹/₂ γρόσι). Τὸ θέμα τῶν διδασκαλικῶν ἀποδοχῶν στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας δὲν ἔχει ἀκόμα βρεῖ τὴν τελικὴ του ἀπάντηση. Τὰ στοιχεῖα, ὅσα ἔχουν ὡς σήμερα συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, παρουσιάζουν μεγάλες διαφορὲς πού ὀφείλονται σὲ ποικίλες αἰτίες: διακυμάνσεις τῶν νομισμάτων πού κυκλοφοροῦν, διαφορὲς χώρου (πόλη - χωριό), ἐπίπεδο διδασκαλίας (κοινὰ γράμματα, ἀνώτερη βαθμίδα ἐκπαίδευσως, οἰκοδιδασκαλία, ἀκαδημίας) κ.λ.π.

στην προτραπεζική αυτή περίοδο στον ελληνικό χώρο, ήταν ν' αυξήσουν τὰ ἐτήσια εἰσοδήματά τους ἢ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ γεράματά τους καί, σέ μερικές περιπτώσεις, νὰ τυπώσουν τὰ συγγράματά τους³⁸.

Ἡ ἐπαναλαμβανόμενη μεμψιμοιρία τοῦ Κυρίλλου ἴσως δὲν ὀφείλεται λοιπὸν στὴν ἔλλειψη τῶν ἀναγκαίων, ὅσο στὸ γεγονός ὅτι δὲν τοῦ προσφέρεται ἡ ἀπαιτούμενη ἔνσηση γιὰ νὰ ἀφιερωθεῖ ὀλοκληρωτικὰ καὶ ἀπερίσπαστα στὸ συγγραφικὸ του ἔργο, ποὺ φαίνεται νὰ ἔχει τάξει ὡς μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του³⁹. Παράλληλα, μέσα στὰ πλαίσια τῆς μέριμνάς του γιὰ τὴ μονὴ τῆς μετανοίας του, φαίνεται ὅτι προσπαθεῖ νὰ συγκεντρώσει καὶ νὰ διαφυλάξει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα χρήματα γιὰ νὰ τ' ἀφιερώσει στὴ Λαύρα σὰν φθάσει ὁ καιρὸς τῆς ὀριστικῆς του ἐπιστροφῆς. "Ὅτι παρόμοια πρόθεση, νὰ γυρίσει κάποτε στὰ Καλάβρυτα, εἶχε πάντα στὸ μυαλό του μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔγγραφα. Στὰ 1808, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, ὁ Κύριλλος ἐτοιμάζεται νὰ κατεβεῖ στὴ Λαύρα συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο Νεόφυτο· ὁ ἀναμενόμενος ἐρχομὸς του, ποὺ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὰ «πολεμικὰ συμβάντα» ἀναφέρεται καὶ ἀργότερα σ' ἐπιστολῇ τοῦ ἱερομόναχου Μελέ-

38. Ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀναλαμβάνουν ὀρισμένοι λόγιοι-δάσκαλοι, ἰδιαίτερα στὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀποβλέπει κυρίως στὴν εὐρύτερη διάδοση τῶν κειμένων, τῆς παιδείας γενικὰ, καὶ ὄχι σὲ οἰκονομικὴ ἰδιοτέλεια· βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1977, σσ. 28-33. Οἱ προσπάθειές τους ἀπέβλεπαν ἐπίσης στὴν ἐξοικονόμηση τοῦ χρόνου γιὰ μελέτη· «θέλων δὲ νὰ ἀνακουφίσω τοὺς μαθητὰς ἀπὸ τοὺς τῆς ἀντιγραφῆς κόπους», γράφει ὁ Κ.Μ. Κούμας σὲ Προκήρυξή του, στίς 30 Νοεμβρίου 1816, σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκδοση τῶν συγγραμμάτων του «Ἐμπειρικὴ ψυχολογία» καὶ «Κρητικὸς Φιλοσοφίας», (ἀπερφάσιμα νὰ τὸ ἐκδώσω εἰς φῶς ἐκ διαλειμμάτων). "Ἔτσι, σημειώνει στὴ συνέχεια, «θέλουν διδασκασθαι τοῦ λοιποῦ οἱ νέοι εἰς τὸ ἐνταῦθα Γυμνάσιον ἀπηλλαγμένοι τῶν βαρέων κόπων τῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐσφαλμένης ἀντιγραφῆς. . .»· βλ. «Ἐρ-

μῆς ὁ Λόγιος» 1817, σ. 14.

39. Πβ. τὸν κατάλογο τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κυρίλλου ποὺ παραθέτει ὁ Α. Ἀργυρίου, *ὁ.π.*, σ. 758-760. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑρμηνεία στὴν Ἀποκάλυψη καὶ δώδεκα λόγους σχετικούς μετὰ τὴν Ἑρμηνεία ποὺ ἀκολουθοῦν στὸ χειρόγραφο (βλ. Δουβουινιώτης, ΠΑΑ, 6 (1931), σ. 40-43), τὰ ἐγκώμια καὶ τοὺς ἐπιτάφιους θρηνητικούς λόγους κ.ἄ. στὴν "Αννα Dudescu (βλ. ἐδῶ ὑποσημ. 5) ἀναγράφονται ἀκόμα στὸν κατάλογο μία «Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας», ποὺ φαίνεται ὅτι κάηκε, μαζί με τίς Ἐπιστολές τοῦ Κυρίλλου καὶ τὴν «Ἀνασκευή» του στὸ ἔργο τοῦ Νεόφυτου Δούκα «Σωκρατικὸς Αἰσθήσης», στὴν πυρκαγιὰ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Στὸν κατάλογο τῶν κυριλλικῶν ἔργων θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ τρία κείμενα ποὺ περιλαμβάνονται στὸν Κώδικα τῆς Μονῆς· πβ. *Κώδικας*, ἐπιμ. Κ. Λάππας.

τιου⁴⁰, ενώ στα 1827 ο Κύριλλος δέχεται να γίνει ηγούμενος στη μονή Βιάρουσι με τον όρο όμως «όταν ευδοκήση ή υπερτάτη πρόνοια δια να υπάγη εις την μετανοιάν του αγίαν λαύρα να μην ἔχη μηδὲν ἐμπόδιον ἀπὸ τὸ Μοναστήριον Βιάρουσι...»⁴¹.

Ἡ διαφύλαξη καὶ παραλαβὴ τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Κυρίλλου ἀπασχόλησε γιὰ ἀρκετὸ διάστημα ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του τοὺς μοναχοὺς τῆς Λαύρας. Στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειάς τους ν' ἀνασυγκροτήσουν καὶ ν' ἀνακαινίσουν τὸ μοναστήρι «τὸ ὁποῖον κατέκαυσαν οἱ κατάρατοι Ἄραβες τοῦ Ἱμπραήμ», εἶχαν κιάλας στείλει ἕνα συγκοινοβιάτη τους «να ἐπισκεφθεῖ», να φροντίζει δηλαδή, «τὸν διδάσκαλον μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας τοῦ θανάτου του», με τὴν ἐντολὴ «να πασχίση μ' ὅλους τοὺς τρόπους τῆς ἀποστολικῆς (του) διαγωγῆς διὰ τὴν υπεράσπισιν τοῦ μοναστηρίου»⁴². Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κυρίλλου γιὰ τὴ μονὴ ἦταν γνωστὸ ἀπὸ παλιά· ὥστόσο ἔπρεπε τώρα να ἐξασφαλίσουν ὅτι τὰ ὑπάρχοντα τοῦ γέρο λαυριώτη μοναχοῦ θὰ κατέληγαν ὁπωσδήποτε στὴ Λαύρα. Ἐτσι, μόλις πληροφορήθηκον τὸ θάνατό του ζήτησαν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους του να τοὺς στείλουν ἕνα ἐπικυρωμένο ἀντίγραφο τῆς διαθήκης⁴³. λίγο ἀργότερα δύο ἐντεταλμένοι ἀντιπρόσωποί τους ξεκινοῦσαν γιὰ τὴ Βλαχία με σκοπὸ να παραλάβουν ὅ,τι ἄφησε ὁ Κύριλλος στὸ μοναστήρι του⁴⁴.

Εὐκόλα μπορεῖ να παρακολουθήσει κανεὶς, μέσα ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἔγγραφα, τὴν πορεία τῆς ἀποστολῆς με ὅσα ἐμπόδια προέκυπταν ἀπὸ ἕνα φορὰ στὴ διαδρομῇ. Ὁ θάνατος τοῦ ἐνὸς ἀπεσταλμένου, τοῦ Αὐξέντιου, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ἄρνηση τῶν δανειστῶν τοῦ Κυρίλλου να ἐξοφλήσουν τὰ χρέη τους, ἡ μερικὴ διασκόρπιση τῶν βιβλίων του ἀνάγκασαν τὸ δεύτερο μοναχό, τὸν Μελέτιο, να παραμείνει πάνω ἀπὸ ἕνα χρόνο στὴ Βλαχία χωρὶς, καθὼς φαίνεται, να ἐπιτύχει τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα. Τέλος, στὶς 25 Μαρτίου 1832, φύγει μέσω Γαλαζίου παίρνοντας μαζί του «τέσσερα σενδούκια καλαμπαλίκια μεταχειρισμένα»⁴⁵. Δὲ γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς περιέχουν· ἴσως λίγα βιβλία, ἱερὰ σκεύη, λείψανα ἁγίων, ἀφιερῶματα στὴ μονή, ὅσα τέλος πάντων μπόρεσε να συναποκομίσει ἀπὸ τὶς δωρεὰς τοῦ Κυρίλλου, τοῦ Νεόφυτου Εὐκαρπίας ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλους λαυριῶτες μοναχοὺς. Πάντως σὲ μιὰ

40. Ἀρχεῖο Ι. Μ. Ἀγ. Λαύρας
Φάκ. Ε', ἀρ. 135/28 Ἰουλίου 1831.

41. Φάκ. Ε', ἀρ. 130/30 Σεπτ.
1827.

42. Φάκ. Ε', ἀρ. 47/10 Ἰουλίου
1828.

43. Αὐτόθι.

44. Φάκ. Ε', 136/23 Φεβρ. 1831
καὶ 141.

45. Φάκ. Ε', ἀρ. 115/25 Μαρτίου
1832.

σημείωση τοῦ 1836 σὲ κατάστιχο τοῦ σκευοφύλακα τῆς Ἀγ. Λαύρας Δανιὴλ καταγράφεται «τὸ κουτίον τοῦ Κυρίλλου» μὲ ὅσα λείψανα, σκευὴ καὶ ἄμφια περιεῖχε⁴⁶.

Ὡστόσο ἀργότερα, στὰ 1842, ἕνας κατάλογος μὲ ὁμολογίες τῆς Βλαχίας⁴⁷ ποὺ παραδίδεται στὸ μοναχὸ Ἀγαθάγγελο γιὰ «τὰ εἰσπράξῃ» — ἀναφέρονται ἐκεῖ διαθήκες, κατάλογοι βιβλίων τοῦ Κυρίλλου κ.ἄ. — φανερώνει ὅτι οἱ λαυριῶτες μοναχοὶ συνεχίζουν τὶς ἐνέργειές τους γιὰ νὰ παραλάβουν ὅσα πράγματα εἶχαν δωρηθεῖ στὴ Λαύρα. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, στὸ Πέρα, ὁ ἠγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Κωδωνᾶ, μαζί μὲ ἄλλους μάρτυρες, πιστοποιεῖ ὅτι παρέλαβε τ' ἀναφερόμενα στὸν κατάλογο ἔγγραφα ποὺ βρέθηκαν «ἐντὸς τοῦ κιβωτίου τοῦ ἀποθανόντος...»⁴⁸ Ἡ περιπέτεια δὲν ἔχει ἀκόμα τελειώσει. Ὁ καιρὸς ὁμῶς περνᾷ, οἱ σύγχρονοι τοῦ Κυρίλλου ἄνθρωποι φεύγουν καὶ ἀσφκῶς οἱ οἰκονομίες του, ὅσες συγκέντρωσε μὲ τόσο μόχθο, ἐξανεμίζονται μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ὡστόσο τὸ πέρασμα τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὸ μοναστήρι ἄφησε βαθειὰ ἔχνη ποὺ σφράγισαν τὴν ἱστορία τῆς Λαύρας.

Ἰδιαίτερη σημασία παίρνει ἡ προσφορὰ τῶν βιβλίων του στὴ μονὴ στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα. Σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ ἡ γεωγραφικὴ της διαμόρφωση δὲ διευκολύνει τὴν ἐπικοινωνία καὶ ποὺ οἱ πνευματικὲς της ἐστίες, περιορισμένες σὲ ἀριθμὸ καὶ σὲ δυνατότητες, προσφέρουν ἀποκλειστικὰ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση, ἢ δημιουργία ἐνὸς νέου πυρῆνα παιδείας ἀποκτᾷ μεγαλύτερες διαστάσεις. Βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ καθημερινὴ ζωὴ, ὕστερα ἀπὸ τὶς βίαιες ἀναταραχὲς ὅσες προκάλεσαν οἱ ἀλβανικὲς ἐπιδρομές, ξαναπαίρνει σιγὰ σιγὰ τὴν ὀμαλὴ της ροή. Ἡ ἔφεση γιὰ παιδεία προβάλλει πάλι ἐπιτακτικὴ. Τὰ ποικίλα σχολεῖα τῶν κοινῶν γραμμᾶτων⁴⁹, ὅσα ξεφυτρώνουν στὰ διάφορα χωριά, ἀνάλογα μὲ τὶς οἰκονομικὲς δυνατότητες τῶν κατοίκων καὶ τὴ διαθέσιμότητα τῶν δασκάλων, δὲ φαίνεται νὰ ικανοποιοῦν τὴ ζήτηση. Ἐτσι στὰ 1796 ἰδρύεται τὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο τοῦ Σοποτοῦ· μὲ τὴν τακτικὴ του λειτουργία, προικοδοτημένο καθὼς ἦταν ἀπὸ τὸ κληροδότημα τοῦ πατρινοῦ ἐμπόρου Ἄθαν. Τσίπηρα, καὶ μὲ ὀργανωμένη βιβλιοθήκη θ' ἀκτινοβολήσῃ γιὰ πολλὰς δεκαετίες⁵⁰.

46. Φάκ. Η', ἀρ. 16/14 Ἰουνίου 1836.

47. Φάκ. Ε', ἀρ. 140.

48. Φάκ. Ε', ἀρ. 117.

49. Στὴν Κερπινὴ λειτουργεῖ στὰ 1786 ἕνα σχολεῖο· τὸν ἐπόμενον χρόνο ξαναπαρουσιάζεται μιὰ ἐκπαιδευτικὴ

κίνηση στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρύτων ποὺ ἡ ἴδρυσή του μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1760· βλ. Γρ. Βύαγγελίδη, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 335-336.

50. Β. Χαράλαμποπούλος, Ἡ Ἑλληνικὴ Σχολὴ Σοποτοῦ - Καλαβρύτων

Στὰ ἴδια ἀκριβῶς χρόνια ὁ Κύριλλος ἀφιερώνει στὸ μοναστήρι του, τὴν πατρίδα του γενικότερα, τὰ πολύτιμα βιβλία του. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, παρατηροῦμε ὅτι δὲν προορίζονται γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς λειτουργικὲς ἀνάγκες τοῦ μοναστηριοῦ οὔτε τὴν πρωτοβάθμια σχολικὴ ἐκπαίδευση, τὰ «κοινὰ γράμματα» ποὺ εἶχε ἄλλοτε διδάχθεῖ ὁ Κύριλλος στὴ μονή. Φορεῖς μιᾶς εὐρύτερης παιδείας, ἀποτελοῦν ἕναν πυρήνα γιὰ πιὸ μεθοδικὲς σπουδές, περιορισμένες κάπως, φυσικά, μέσα στὰ ὅρια τῶν δικῶν του προσωπικῶν ἐνδιαφερόντων, ἀφοῦ αὐτὰ εἶχαν κληθεῖ νὰ ἐξυπηρετήσουν.

Ὁ Κύριλλος δὲν περιορίστηκε στὴν προσφορὰ τοῦ 1797. Ὅσα βιβλία συγκέντρωσε ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπιστροφή του στὸ Βουκουρέστι τὰ ἀφιέρωσε καὶ πάλι στὴ Λαύρα μετὰ τὴ διαθήκη του. Ἀλλὰ οὔτε τὸ κείμενο τῆς διαθήκης, οὔτε δύο κατάλογοι βιβλίων ποὺ, καθὼς φαίνεται, εἶχε συντάξει ἔχουν ὡς σήμερα ἐντοπιστεῖ καὶ ἔτσι δὲ γνωρίζουμε μετὰ ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενο τῆς βιβλιοθήκης του. Ὡστόσο μποροῦμε μετὰ βᾶση τὶς σωζόμενες καταγραφὲς βιβλίων, τὶς ἐνθυμήσεις, τὰ κτητορικὰ σημειώματα καὶ ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες νὰ τὴν ἀνασυστήσουμε κατὰ προσέγγιση. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν καταγραφή τοῦ 1797, ἀπαριθμήσεις βιβλίων περιέχονται ἐπίσης σὲ τρεῖς ἐνθυμήσεις· ἡ πρώτη βρίσκεται στὸ κυριλλικὸ ἀντίτυπο τῆς «Μέλισσας» τοῦ 1680⁵¹ καὶ φέρει στὴν ἀρχὴ τὴ σημείωση: «1782 κἀνω ἐνθύμηση τῶν βιβλίων μου» (52 τίτλοι). Οἱ δύο ἄλλες βρίσκονται στὸ κυριλλικὸ ἀντίτυπο τῆς «Γραμματικῆς τοῦ Νεοφύτου» (1768)⁵². Ἡ μία εἶναι χρονολογημένη «1782 Μαΐου 24» καὶ παραθέτει κοντὰ σὲ ἕνδεκα τίτλους ὀνόματα προσώπων στὴ γενική· πρόκειται προφανῶς γιὰ δανειστικὸ σημείωμα. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ τρίτη ἐνθύμηση ποὺ ἀναφέρει ἄλλα ὀκτὼ βιβλία καὶ ἀντίστοιχα ὀνόματα προσώπων⁵³.

Τὰ βιβλία τῆς ἐνθυμήσεως β' περιέχονται καὶ στὴν καταγραφή τῆς ἐνθυμήσεως α'. Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ δύο σύγχρονες ἐνθυμήσεις, τοῦ 1782, ἀναφέρονται σὲ βιβλία ποὺ ἀνῆκαν στὸ ἴδιο πρόσωπο. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἰσχύει τὸ ἴδιο καὶ μετὰ τὴν καταγραφή ποὺ ἔγινε 15 χρόνια ἀργότερα. Γιατὶ λίγα μόνο βιβλία — περίπου δώδεκα — τῆς

καὶ ἀνέκδοτα τινὰ περὶ αὐτῆς ἔγγραφα, ΔΠΕΕΕ 16 (1962), σ. 168 κ.εξ.

51. Βλ. ἐδῶ Καταγραφή Α', ἀρ. 53 καὶ σχολιασμό.

52. Βλ. ἐδῶ Καταγραφή Α', ἀρ. 5 καὶ σχολιασμό.

53. Οἱ ἐνθυμήσεις β' καὶ γ' δημο-

σιεῦνται καὶ σχολιάζονται, ἐδῶ, μετὰ τὶς Καταγραφὲς Α', Β', Γ'· βλ. σ. 491. Ἡ ἐνθύμηση β' ἔχει διαγραφεῖ μετὰ δύο γραμμὲς χιαστές· ἴσως τοῦτο νὰ δηλώνει ὅτι ἔληξε ὁ δανεισμός καὶ ἐπιστράφηκαν τὰ βιβλία στὸν κάτοχό τους.

ένθυμησης α' ξαναβρίσκονται στον κατάλογο τοῦ 1797. Καὶ στίς λίγες αὐτὲς περιπτώσεις οἱ ἀναγραφόμενες τιμὲς ἀγορᾶς δὲ συμπίπτουν πάντοτε⁵⁴. Παράλληλα τίθεται τὸ ἐρώτημα: ἦταν δυνατὸ ὁ Κύριλλος, σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα — μόλις δυὸ χρόνια ἦταν ποὺ εἶχε φθάσει στὸ Βουκουρέστι — νὰ εἶχε ἀποκτήσει τόσα βιβλία⁵⁵;

Τὰ στοιχεῖα ὅσα ἀναφέρθηκαν πρὸ πάνω ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλέσουν ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις στὸ θέμα τῆς κυριότητος τῶν βιβλίων. Ὡστόσο, μιὰ νέα, ἀπὸ αὐτοψία, ἐξέταση τῆς ἐνθυμησης α' μᾶς ὀδήγησε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐνθύμηση αὐτή, γραμμμένη μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς μελάνι καὶ κατὰ πάσα πιθανότητα μὲ τὸ ἴδιο χέρι — οἱ γραφῆς τῆς ἐποχῆς μοιάζουν πολὺ καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις δύσκολα ξεχωρίζουν — μὲ τὸ ὁποῖο ἔχει γραφεῖ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὴ σελίδα 1: «ἐκ τῶν κυριλλοῦ ἱερομονάχου πατριῶου πελοποννησίου ἐκ τῆς λαύρας μορέως», ἀνήκει πράγματι στὸν κτήτορα τοῦ ἀντιτύπου, τὸν Κύριλλο. Γίνεται λοιπὸν δεκτὸ ὡς πειστικὸ τεκμήριον τὸ στοιχεῖο τῆς μελάνης ποὺ καθορίζει καὶ τὴ χρονικὴ στιγμή τῆς γραφῆς.

Ἀκολουθεῖ ἐδῶ ἡ δημοσίευση τῶν καταγραφῶν μαζὶ μὲ τὸν λεπτομερικὸ τους σχολιασμό. Ἐγινε προσπάθεια νὰ ταυτιστοῦν, ὅπου

54. Βλ. Καταγραφή Α', ἀρ. 1 σχολιασμό, ἐδῶ σ. 475.

55. Τὸ κυριλλικὸ ἀντίτυπον τῆς *Μέλίσσας* φέρει, σβυσμένο ὅμως, καὶ ἄλλο κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ νικηφόρου ρωμανίτου τοῦ Πατμίου. Τὸ ἴδιο κτητορικὸ σημεῖωμα ἀναγράφεται καὶ σ' ἄλλο βιβλίον τοῦ Κυρίλλου, τὴν Ὁρθόδοξην Λιδασκαλίαν τοῦ Μελετίου Πηγᾶ (πβ. Καταγραφή Β', ἀρ. 42), καὶ ἀκόμα στὸ χφ. ἀρ. 52 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς (πβ. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 3 (1906), σ. 114-5) ὅπου σημειώνεται: Ἐκ τῶν τοῦ Νικηφόρου Πατμίου τοῦ Ρωμανίτου. Δὲ γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ἔζησε ὁ Νικηφόρος Ρωμανίτης καὶ ποιὰ σχέση ἐνδεχομένως εἶχε μὲ τὸν Μανουὴλ Ρωμανίτη, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον — μεταγλώττιση συγγράμματος τοῦ Π. Σεργέρου — περιέχει τὸ χφ. αὐτό. Ἄλλο χφ. μὲ μεταγλώττιση ἔργου τοῦ Π. Σεργέρου ἀπὸ τὸν ἴδιον Μανουὴλ κατα-

γράφει ὁ Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς (*Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη*, τ. 4, 1899, φωτοτυπ. ἀνατύπωση: Βρυξέλλες 1963, σ. 391, ἀρ. 413) ὅπου σημειώνεται ὅτι: ἐτελειώθη 1753 Ἰουλίου 5. Στὸ ἴδιο χφ. θὰ ἀναφέρεται καὶ ὁ Α. Δημητρακόπουλος (*Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κ. Σάθα, Λειψία*, 1871, σ. 101-2) σημειώνοντας ὅτι τὸ ὑπ' ἀρ. 525 χφ. τοῦ ἀγιοταφίτικου Μετοχίου μὲ τὴ μεταγλώττιση τοῦ ἔργου τοῦ Π. Σεργέρου ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Ρωμανίτη φέρει στὸ τέλος σημεῖωμα: ἐτελειώθη 1753 Ἰουλίου 5 Παναγιωτάκης Ἐξακουστός. Ὁ Μανουὴλ Ρωμανίτης γεννήθηκε στὴν Κρήτη καὶ κατοίκησε στὴν Πάτμο (πβ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1872, σ. 287-288 καὶ 455). Δύο μεταφράσεις του τυπώθηκαν ἀπὸ τὸ Νικόλαο Γλυκὴ, στὴ Βενετία, στὰ 1742 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' ἀρ. 292).

είναι δυνατό, τὰ βιβλία καὶ νὰ δοθοῦν ὅλες οἱ σχετικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ κάθε ἀντίτυπο, εἴτε σώζεται ἀκόμα σήμερα, εἴτε ὄχι. Στὴ συνέχεια παρουσιάζεται μιὰ τρίτη καταγραφή· πρόκειται γιὰ βιβλία ποὺ ἀπὸ τὰ κτητορικὰ τους σημειώματα εἶναι φανερὸ ὅτι ἀνήκαν στὸν Κύριλλο, ἀλλὰ δὲν περιέχονται στὶς δύο χειρόγραφες καταγραφές, τὴν ἐνθύμηση α' (= καταγραφή Α') καὶ τὴν καταγραφή Β' (τοῦ 1797). Ἴσως μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία νὰ εἶχαν περιληφθεῖ στὴν καταγραφή Β', ἀλλά, ὅπως σημειώνεται στὴν περιγραφή τοῦ Κώδικα τῆς Μονῆς⁵⁶, ἔχει ἐκπέσει ἓνα φύλλο ποὺ περιεῖχε τὸ τελευταῖο τμήμα τῆς. Στὸν ἴδιο κατάλογο (Γ') ἔχουν συμπεριληφθεῖ κι ὅσα χειρόγραφα βιβλία ἀναφέρονται στοὺς καταλόγους χειρογράφων τῆς Ἀγ. Λαύρας ὅτι ὑπῆρξαν κτῆμα τοῦ Κυρίλλου⁵⁷. Καὶ τοῦτο, γιατί κι ὁ ἴδιος, συντάσσοντας τὸν κατάλογο τῶν βιβλίων του, δὲν κατατάσσει χωριστὰ τὰ ἔντυπα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα. Ἀρκεῖται μόνο νὰ δηλώνει ποιά βιβλία εἶναι χειρόγραφα, σημειώνοντας κάθε φορά: «γραπτὴ» ἢ «χειρόγραπτα». Μιὰ προσπάθεια χωρισμοῦ ἄλλωστε θὰ τοῦ δημιουργοῦσε προβλήματα, ἀφοῦ σ' ὀρισμένες περιπτώσεις οἱ τόμοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα δεμένα μαζί⁵⁸.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἔντυπο καὶ τὸ χειρόγραφο δὲ φαίνεται νὰ τὸν ἀπασχολεῖ, ὅπως γενικὰ δὲν ἀπασχολοῦσε τοὺς συγχρόνους του. Κίνητρό τους ἦταν οὐσιαστικὰ τὸ ν' ἀποκτήσουν τὸ συγκεκριμένο κείμενο — εἴτε ἀγοράζοντάς το, εἴτε ἀντιγράφοντάς το οἱ ἴδιοι. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀντέγραφαν ἀκόμα κι ἔντυπα κείμενα. Οἱ ποικίλοι περιοριστικοὶ παράγοντες ὡς πρὸς τὴν κυκλοφορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐντύπου, ἢ παραγωγή βιβλίων συνήθως ἔξω ἀπὸ τὸν κυρίως ἑλληνικὸ χῶρο, οἱ δυσκολίες στὴ διάδοση καὶ τὸ ὑψηλὸ σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀγοραστικὴ δυνατότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, κόστος κ.ἄ. εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ συνέχιση τῆς παραγωγῆς χειρογράφων παράλληλα μὲ τὴν κυκλοφορία τῶν ἐντύπων.

Περίπου δέκα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ περιέχονται στὴν Καταγραφή Β' (τοῦ 1797) εἶναι χειρόγραφα⁵⁹. Ὅπως φαίνεται ὅμως ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες, ἀπλές ἢ συστηματικότερες, καταγραφές χειρογράφων τῆς Ἀγ. Λαύρας, τὰ χειρόγραφα ποὺ προσέρχοντα ἀπὸ δωρεὰ τοῦ Κυρίλλου ἦταν πολὺ περισσότερα. Ὁ Ν. Βέης ἀναφερόμενος στοὺς «ὑπερτεσσαράκοντα» κώδικες ποὺ καταλογογράφησε γράφει ὅτι «μέγα μέρος ἐξ

56. Κώδικας, ἐπιμ. Κ. Λάππας, σ. κ'.

57. Βλ. Καταγραφή Γ', ἀρ. 36-46.

58. Βλ. Καταγραφή Β', ἀρ. 48.

59. Βλ. Καταγραφή Β' ἀρ. 33, 34, 35, 36, 41, 43, 44, 47, 48, 58. Στὸν ἀρ. 48 περιέχονται δύο χειρόγραφα δεμένα μαζί πβ. σχολιασμὸ ἀρ. 48.

αὐτῶν περιστρέφεται περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὑπῆρξε κτῆμα ἐλλογίμου καὶ φιλοσοφικωτάτου Λαυριώτου ἱερομονάχου, τοῦ ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν Κυρίλλου»⁶⁰. Παλαιότερα, στὰ 1898, συντάσσοντας τὸ Κτηματολόγιο τῆς Μονῆς, ὁ Χ. Ἡλιοπούλος⁶¹ σημειώνει σχετικὰ μετὰ τοὺς δωρητὰς τῶν χειρογράφων στὴ στήλη «Δωρηταί»: «ἡ Μονὴ μετὰ δωρεῶν ἁγ. Πατέρων, ἰδίᾳ τοῦ ἀειμνήστου Κυρίλλου», ἐνῶ ὁ Λίνος Πολίτης ἀναφέρει συγκεκριμένα ὅτι ἀπὸ τὰ σωζόμενα χειρόγραφα δεκατέσσερα εἶχαν ἐνδείξεις πὼς ἀνήκαν ἄλλοτε στὸν Κύριλλο⁶². Πρόσφατη καταλογογράφηση τῶν κωδίκων τῆς Ἁγ. Λαύρας πού περιλαμβάνει ἀπαρίθμηση ὅσων διασώθηκαν ἀπὸ τὴν τελευταία καταστροφή τοῦ 1943⁶³, σύντομη καὶ περιληπτικὴ καθὼς εἶναι ἐξαιτίας τῆς μεγάλης φθορᾶς τοῦ ὕλικου, δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ ταυτιστοῦν ἐπακριβῶς τὰ σωζόμενα χειρόγραφα τοῦ Κυρίλλου. Ἔτσι, συνολικὰ, στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειας γιὰ μιὰ ὅσο τὸ δυνατὸ πληρέστερη ἀπογραφή, ἔχουν ἐντοπιστεῖ πάνω ἀπὸ εἴκοσι χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα φυσικὰ περιλαμβάνονται καὶ ὅσα ἀπόκεινται σήμερα καὶ σὲ ἄλλες βιβλιοθήκες⁶⁴.

60. Ν. Βέης, *Ἐκθεσις παλαιογραφικῆς καὶ ἱστοριοφικῆς ἐκδρομῆς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Καλαβρύτων*, «Παναθήναια», ἔτος 5, τ. 9 (1904), σ. 239.

61. «Κτηματολόγιον τῆς Ἱ. Μονῆς τῆς Λαύρας. Ἡ καταγραφή, τακτοποιήσις, ταξινομήσις καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν μελέτη κλ. ἐγένοντο ὑπὸ Χ.Α. Ἡλιοπούλου 1898» (χρ. στὴ Μονὴ καὶ σὲ μικροταινία στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν, Ε.Ι.Ε.). Ὁ Χ. Ἡλιοπούλος, *Παλαιὰ Χειρόγραφα*, «Πανακοθήκη» τ. 14 (1911-1912), σ. 211 σημειώνει ὅτι εἶδε πενήντα περίπου κώδικες στὴν Ἁγ. Λαύρα· σὲ ὕφος ἀφηγηματικὸ δίνει λεπτομερειακὴς περιγραφὰς γιὰ ὀρισμένα, ὅσα θεωρεῖ πιδὸ πολύτιμα ἢ ἐνδιαφέροντα.

62. Λίνος Πολίτης, *Χειρόγραφα μοναστηριῶν Αἰγίου καὶ Καλαβρύτων*, «Ἑλληνικά» τ. 11 (1940), σ. 91-92, σὶ ἀρ. 5, 6, 8, 11, 12, [13], 14, 15, [17], 21, 22, 23, 24, 26, 27.

63. Παν. Γ. Νικολόπουλος, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων. Ἑνεστώσα κατὰ*

στασις, «Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, ΕΙΕ», τ. Β', Ἀθήνα 1970, σσ. 400-414. Στὶς σσ. 409-415 δημοσιεύεται ὁ «Κατάλογος τῶν πυρκαύστων χειρογράφων» πού εἶχε συντάξει τὸ 1946 ὁ Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος· στὴ συνέχεια (σσ. 414-415) εὑρετηριάζονται χειρόγραφα πού βρέθηκαν ἢ δωρήθηκαν μεταγενέστερα κ.ἄ. Στὸν κατάλογο προτάσσεται ἐξιστόρηση γιὰ τὴν τύχη τῶν χειρογράφων καὶ τίς διαδοχικὰς καταγραφὰς τους ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὰς πού ἐπισκέφτηκαν κατὰ καιροὺς τὴ Μονή.

64. Τὰ γνωστὰ χειρόγραφα τοῦ Κυρίλλου ἀνέρχονται σὲ 22 (7 ἀπὸ τὴν Καταγραφή Β' τοῦ 1797 [ἀρ. 33, 34, 36, 41, 43, 47, 58] πού ταυτίζονται μετὰ ἐκεῖνα τοῦ καταλόγου Πολίτη [ἀρ. 8, 22, 17, 21, 5, 26, 11], 4 τῆς Καταγραφῆς Β' πού δὲν ταυτίζονται [ἀρ. 35, 44, 48α, 48β], 8 τοῦ καταλόγου Πολίτη [ἀρ. 6, 12, 13, 14, 15, 23, 24, 27] πού περιλαμβάνονται στὴν Καταγραφή Γ' πβ. ἀντίστοιχα ἀρ. 36-43 καὶ 3 ἀπὸ ἄλλες πηγὰς [ἀρ. 44, 45, 46].

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ Α' [= 'Ενθύμηση α']

1782 *κάνω ενθύμηση τῶν βιβλίων μου*

1 <i>ἐν πρώτοις βαρῖνος</i>	γρ.	26
2 <i>σκληβέριος</i>	γρ.	06
3 <i>γεώριγιος λεξικόν</i>	γρ.	12
4 <i>4: τόμοι τῆς ἐγκυκλοπαιδείας</i>	γρ.	07
5 <i>γραμματική τοῦ νεοφύτου</i>	γ.	10
		<hr/>
		61
6 <i>γραμματική τοῦ δανηλ</i>	γρ.	3
7 <i>τοῦ κατηφόρου</i>	γρ.	11.10
8 <i>τοῦ βησσαρίωνος</i>	γ.	1.20
9 <i>τοῦ γερασίου</i>	γ.	1
10 <i>τοῦ σουγδουρη</i>	γ.	1
11 <i>τοῦ λασκάρεως</i>	γ.	1.20
12 <i>τοῦ συγγέλου</i>	γ.	1
13 <i>μυθολογικόν τῶν ἐλλήνων</i>	γ.	1.20
14 <i>ἀπανθίσματα</i>	γ.	1
		<hr/>
		11.70
15 <i>Τετραευαγγέλιον</i>	γ.	02.20
16 <i>Θεοφύλακτον</i>	γ.	7
17 <i>Χρυσάνθου κυριακῶν</i>	γ.	1.10
18 <i>μελέτιον ἐκκλησιακόν</i>	γ.	9
19 <i>ὀκτώηχον καὶ ψαλτήριον</i>	γ.	2
20 <i>δαμασκηνόν</i>	γ.	2
21 <i>οντολογία</i>	γ.	2
22 <i>ἐορτολόγιον</i>	γ.	1
23 <i>πατερικόν</i>	γ.	1
		<hr/>
		19.30
24 <i>ἀγιαματάριον</i>	γ.	1
25 <i>χρηστοθήθειαν</i>	π.	20
26 <i>ἀναστάσιον σιναίτην</i>	γ.	1.20
27 <i>θηκαρῶν</i>	π.	20
28 <i>ἐξηγήσεις δύο τόμοι</i>	γ.	2
29 <i>παλαιὰ καὶ μὴ τὰ ἅπαντα</i>	γ.	10
		<hr/>
		14.60

30 μπιζούνι	γ.	1.20
31 διάλογοι λουκιανοῦ		15
32 δοσίθεος	γ.	9
33 βαρίνος ἔτερος		20
34 γεωγραφ[ία] μελετίου		6
35 καμπανίας;		1.13
36 ἱερὰν κατήχησιν		1.20
		<hr/>
		38.68
37 λογικὴ βλεμμύδου καὶ σουγδοουῆ	γ.	2
38 φυσικὴ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἄλλων	γ.	2
39 τοῦ εὐγενίου	γ.	6
40 τοῦ δαμωδοῦ	γ.	1.20
41 φυσικὴ τοῦ Θεοτόκη	γ.	6
42 ὀμηρος μὲ τὴν ὀδύσσειαν	γ.	4
43 ἰσίοδος τὰ ἅπαντα	γ.	1.20
44 ἐπιστολάριον κορυδαλέως	γ.	1.20
45 γραμματικὴ γεωγραφίας	γ.	3
		<hr/>
		28.60
46 λογικὴ τοῦ ἀριστοτέλους	γρ.	2
47 λογικὴ τοῦ κορυδαλέως		3.20
48 ἐτυμολογικὸ μέγα	γρ.	7
49 βρονένιος	γ.	8
50 μεταφυσικὰ τοῦ ἀριστοτέλους	γ.	3
51 ψαλτήριον ἀγαπίου	γ.	2
52 βλάχου λεξικὸν	γ.	2.10
53 μέλισσα	γ.	4
		<hr/>
		31.30

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ Α': (Ἡ ἀρίθμηση τῶν τίτλων εἶναι δική μου). 1. Ὁ Κύριλλος καταγράφει στὰ 1782 δύο ἀντίτυπα τοῦ Βαρίνου (πβ. καὶ ἀρ. 33)· δὲν εἶναι ὅμως εὐκόλο νὰ ἐντοπίσουμε σὲ ποιά ἔκδοση ἀνήκουν. Στὰ 1797 δωρίζει στὴ Μονὴ ἓνα Βαρίνο τὸν ὁποῖο χαρακτηρίζει «καινούριον»· θὰ πρόκειται γιὰ τὴν πρόσφατην ἔκδοση τοῦ 1779 (πβ. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18 αἰ., ἀρ. 963). Θὰ εἴχαμε τὴν τάση νὰ ταυτίσουμε αὐτὸ τὸ τελευταῖο μ' ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἀντίτυπα τῆς Καταγραφῆς Α'. Ἡ διαφορὰ ὅμως στὶς ἀναγραφόμενες κάθε φορὰ τιμὲς ἀγορᾶς τοῦ λεξικοῦ (Καταγρ. Α', ἀρ. 1: γρ. 26, ἀρ. 33: γρ. 20, 20 καὶ

Καταγρ. Β', άρ. 2: γρ. 42) δὲ βοηθάει στὴν ταύτιση. Πρόκειται ἄραγε γιὰ τρίτο ἀντίτυπο τοῦ Κυρίλλου ἢ μήπως στὰ μεταγενέστερα χρόνια, σὲ περιπτώσεις ποὺ δὲν εἶναι σημειωμένες ἀπάνω στὸ ἴδιο τὸ βιβλίο οἱ τιμές, δὲν τίς θυμᾶται μὲ ἀκρίβεια; — 2. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸ λεξικὸ τοῦ Corn. Schrevelius, *Lexicon Manuale Graeco - Latinum et Latino - Graecum* ποὺ πρωτοεκδόθηκε στὸ Λέυδεν, στὰ 1670, καὶ κυκλοφόρησε εὐρύτατα στὴν Ἰταλία, Γαλλία καὶ Ἄγγλία· πβ. Brunet, V, 225, ὅπου ἀναφέρονται ἰταλικές ἐκδόσεις τοῦ 1715, 1752, 1769 καὶ 1806.— 3. *Λεξικὸν τετραγλώσσον... Γεωργίου Κωνσταντίνου*, Βενετία 1757 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 503.— 4. Ἡ Ἑγκυκλοπαίδεια Φιλολογικὴ εἰς τέσσαρας τόμους διηρημένη, τοῦ Ἰωάννη Πατούσα ἐκδόθηκε πολλές φορές ἀπὸ τὸ 1710 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 64)· σκόρπιοι τόμοι τῆς, ἀπὸ διάφορες ἐκδόσεις, σώζονται καὶ σήμερα στὴ Μονή, χωρὶς ὅμως κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ σώματα νὰ φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου ὥστε νὰ γίνεῖ δυνατὴ ἡ ταύτιση (πβ. *Κατάλογο Ἁγ. Λαύρας*, άρ. 69, 69α, 102, 135, 139, 187, 202, 244) — 5. Πβ. Legrand, *B.H.* 18 αἰ., άρ. 680/1768, καὶ *Κατάλογο Ἁγ. Λαύρας*, άρ. 16. Περιλαμβάνεται καὶ στὴν Καταγραφή Β', άρ. 54 ὅπου ἡ τιμὴ τοῦ βιβλίου εἶναι γρ. 12 καὶ ὄχι 10 ὅπως ἐδῶ. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατριῶν πελοποννησίου τοῦ ἐκ Λαύρας Μορέως διὰ ἀργυρίων ιβ'. — 6. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 999. Ἄλλες ἐκδόσεις τῆς Γραμματικῆς αὐτῆς κυκλοφόρησαν ὕστερα ἀπὸ τὸ 1785. Πβ. Καταγραφή Β', άρ. 51.— 7. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 912. Πβ. Καταγραφή Β', άρ. 55. Εὐχарιστῶ θερμὰ τὸν Φίλιππο Ἡλιοῦ γιὰ τὴν πρόθυμη καὶ οὐσιαστικὴ βοήθεια ποὺ μοῦ πρόσφερε γιὰ τίς βιβλιογραφικὲς ταυτίσεις. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Κατηφῆρου σημειῶνω ἐνδεικτικὰ μόνον τὴν πλησιέστερη στὸ χρόνο τῆς Καταγραφῆς Α' ἐκδοση, χωρὶς νὰ μπορῶ πάντα μὲ βεβαιότητα νὰ ταυτίσω τὴν ἀκριβῆ ἐκδοση τῶν βιβλίων τοῦ Κυρίλλου, ἀφοῦ τίς περισσότερες περιπτώσεις στὴν πρώτη καταγραφή δὲ σώζονται τ' ἀντίτυπά του.— 8. *Σταχνολογία τεχνολογικὴ... παρὰ Βησσαρίωνος Μακροῦ*, Βενετία 1780, (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 1023).— 9. *Ἐρμηνεία εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς τοῦ Θεοδόρου Γαζῆ γραμματικῆς... παρὰ Γεωργίου Βυζαντίου*, Βενετία 1757 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 505 καὶ Καταγραφή Β', άρ. 48).— 10. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 1040/1781.— 11. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 952/1779 ἢ 1069/1782. Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες τοῦ Φιλ. Ἡλιοῦ ἡ Γραμματικὴ τοῦ Κ. Λάσκαρη εἶχε 13 ἐκδόσεις στὸ 18ο αἰῶνα ὡς τὸ 1782.— 12. Μιχαὴλ Πρεσβυτέρου καὶ Συγγέλου..., *Μέθοδος περὶ τῆς τοῦ λόγου Συντάξεως...* Τὸ κείμενο ἀνατύπωσε ὁ Γλυκὴς ἀπὸ χφ., γιὰτὶ, καθὼς σημειώνει στὸν πρόλογό του, ἡ παλιότερη ἐκδοση εἶχε ἐξαντληθεῖ. Βρίσκεται συνειδηδομένο μὲ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Ἁλ. Μαυροκορδάτου (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 327), ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρεται ἐδῶ· ἴσως νὰ πρόκειται γιὰ χειρόγραφο.— 13. Ἰσως πρόκειται γιὰ τὴν *Ἱστορία περὶ τῶν μυθολογουμένων θεῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Βενετία 1757 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 506).— 14. Ἰσως πρόκειται γιὰ τὸ *Ἱερὸν ἀπάνθισμα περιέχον τέσσαρες καὶ ἑκατὸν ἱστορίας τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης*, Λειψία 1775 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., άρ. 834). Ἄν πράγματι ταυτίζεται μ' αὐτὸ τὸ βιβλίο ἡ θέση του στὴ καταγραφή θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ βρισκεται στὴν ἐπόμενη ὁμάδα ὅπου καταχωρίζονται τὰ θρησκευτικὰ περιεχομένου βιβλία.— 15. Γιὰ ὀρισμένη κατηγορία βιβλίων δὲν ἔγινε προσπάθεια νὰ ταυτιστοῦν γιὰτὶ ἔχουν ἀλλεπάλληλες ἐπανεκδόσεις, βλ. τὰ λειτουργικὰ άρ. 15,

19, 22, 23, 24, τὴν Ἱερὰ Κατήχηση, ἀρ. 36, τὸ Ψυχοσωτήριο ψαλτήριον τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου, ἀρ. 51, τὸ Θηκαρᾶ ἀρ. 27, τὸ Γλυτζούνη ἀρ. 30.— 16. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδόση τῶν Ἀπάντων τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Βενετία 1754-1763, 4 τόμοι (πβ. Brunet V, 800). Σὲ ἔγγραφο τοῦ Ἀρχιεπίου τῆς Γ. Μ. Ἀγ. Λαύρας Καλαβρύτων, φάκ. Ε', ἀρ. 134 τῆς 20 Ἰουνίου 1831, ὁ ἱερομόναχος Μελέτιος ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ μακαρίτη Κυρίλλου, ὅσα τοῦ παραδόθηκαν, λείπουν σύμφωνα μὲ τὸν χειρόγραφο κατάλογο τοῦ Κυρίλλου οἱ 4 τόμοι τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, τοὺς ὁποίους εἶχε δανείσει ὁ κάτοχος τους στὸ μητροπολίτη Γρηγόριο (χάριν ἀναγνώσεως). Ὁ Μελέτιος ζητάει νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν γιὰ νὰ μὴ θεωρηθεῖ ὅτι ἐκεῖνος τὰ πούλησε ἢ τὰ ἀποξένωσε ἀπὸ τὸ μοναστήρι καὶ ὑποχρεωθεῖ νὰ ἀγοράσει ἄλλα μὲ δικὰ του ἔξοδα. 17. Πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 885/1775 καὶ 920/1778 τοῦ Χρυσάνθου τοῦ Μοσχοπούλου ἢ 941/1778 τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ.— 18. Ἴσως πρόκειται γιὰ χειρόγραφο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν οἱ 4 τόμοι τῆς ὁποίας τυπώθηκαν ἀνάμεσα στὸ 1783 καὶ τὸ 1795.— 20. Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες τοῦ Φιλ. Ἡλιοῦ ὁ Θησαυρὸς τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶχε 35 ἐκδόσεις πρὶν ἀπὸ τὸ 1782 (πβ. ἐνδεικτικὰ Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 833, 1009, 1047.— 21. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὴν Ἀρμονία ὁριστικῆ τῶν ὄντων τοῦ Γερ. Βλάχου, (πβ. Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., ἀρ. 443).— 25. Πβ. Legrand *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 739 ἢ ἀρ. 1005.— 26. Βιβλος ἢ καλουμένη Ὀδηγὸς... Ἀναστασίον Συναίτου, Βενετία 1777 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 876).— 32. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 97/1715. Πβ. Καταγραφή Β' ἀρ. 8 καὶ Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 71. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μπαλονατζόγλου λογοθέτου, 1777 Ἰουνίου 25 καὶ τοῦ Κυρίλλου: 1780 Ἰουλίου 15 ἠγόρασον ἐγὼ ὁ παπακρύλλος μοραΐτης παλιοπατριῆς τὸ παρὸν βιβλίον ἀπὸ τὸν παπὰ κνὸρ λεόντιον, καὶ μὲ ἐγέλασε εἰς τὴν πληρωμὴν, καὶ εἶναι ἡ καρδιά μου εἰς αὐτὸν κοντὰ βεβαρμένη. Καὶ ἐδῶ ἡ τιμὴ ἀγορᾶς τοῦ βιβλίου δὲ συμπύπτει ἀνάμεσα στὴν Καταγραφή Α' καὶ Β'.— 34. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 179/1728. Πβ. Καταγραφή Β' ἀρ. 20 καὶ Κατάλογο Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 78. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: Ἐκ τῶν τοῦ Ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου.— 35. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ Ταμείον Ὁρθοδοξίας ὑπὸ... ἐπισκόπου Καμπανίας κυρίου Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Βενετία, Γλυκὸς 1780 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 1025).— 37. Ἴσως πρόκειται γιὰ χειρόγραφο καὶ μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἀρ. 33 τῆς Καταγραφῆς Β'.— 39. Λογικὴ τοῦ Εὐγ. Βούλγαρη, Λειψία 1766 (πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 645).— 40. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 532/1759. Πβ. Καταγραφή Β', ἀρ. 32 καὶ Κατάλογο Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 103.— 41. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 652/1766-1767. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 104. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 44. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 317/1744 ἢ 696/1768.— 45. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ. ἀρ. 546/1760. Πβ. Κατάλογο Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 104. Τὸ ἀντίτυπο τῆς Γραμματικῆς γεωγραφικῆς τοῦ Γ. Φατζέα φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου τοῦ ἐκ λαύρας τοῦ Μορέως γρ. 4.— 48. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 1074/1782.— 49. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ. ἀρ. 683/1768 καὶ 1784. Πβ. Κατάλογο Ἀγ. Λαύρας ἀρ. 115 καὶ 116. Ὁ α' τόμ. (Τὰ εὐρεθέντα) φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατρῶν πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας Μορέως· ὁ δ' ἀφελὼν μοι ἔστω ἀφορισμένος παρὰ

θεοῦ καὶ ἀσυγχωρητος, καὶ ὁ γ': ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου Πατρέως πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας Μορέως· ὁ δ' ἀφελὼν μοι αὐτὸ ἔστω κατηραμένος καὶ ἀσυγχώρητος. — 51. Τὸ Ψυχασωτήριο Ψαλτήριο Λαβίδ... μεταγλωττισθὲν παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ Κρητῶς κυκλοφόρησε σὲ πολλές ἐκδόσεις στὸν 17 καὶ 18 αἰ., (πβ. ἐνδεικτικὰ Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 938/1778). 52. Γερασίου Βλάχου τοῦ Κρητῶς... Θησαυρὸς τετραγλωσσος (πβ. ἐνδεικτικὰ τῆ 2ῃ ἔκδ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 152/1723). — 53. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 554/1680. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας ἀρ. 43 καὶ Καταγραφή Β' ἀρ. 17. Τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ ὅπου περιέχεται ἡ καταγραφή τῶν βιβλίων τοῦ Κυρίλλου, τοῦ 1782, φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς Λαύρας τῆς Πελοποννήσου.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ Β'

1797 Ἀγόρουστον 22 ἐν τῇ ἀγίᾳ λαύρᾳ ἐνθύμησις ὅτι ἔδωκεν ὁ παπᾶς Κυρίλλος ἐλθὼν ἀπὸ Βλαχίαν εἰς τὸ μοναστήριον τῆς ἀγίας λαύρας ἐν πρώτοις ἔδωκεν γρ. μετρητὰ	γ.	1000
πετραχήλια τὸ ἕνα στόφα καὶ τὸ ἄλλο χρυσοῦν	γ.	100
μίαν ποδίαν ὅπου σκεπάζει τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἀγίαν τράπεζαν	γ.	5
μίαν ζώνην ἀργυροῦν μαλαματισμένην	γ.	25
		<hr/> 1130

αὐτὸ εἶναι τὸ πρᾶγμα καὶ τὰ ἄσπρα ἀφιερώνει δὲ εἰς τὸ μοναστήριον ἀκόμη καὶ τὰ κάτωθεν βιβλία, ἐν πρώτοις, 113.

1 Σειρὰ τῶν πατέρων εἰς δύο τόμους μεγάλους	γρ.	35
2 Βαρίνος λεξικὸν καινούριον	γρ.	42
3 Σκάπολας λεξικὸν	γρ.	15
4 Σουίδας	γρ.	25
5 Σκοιβάριος λεξικὸν	γρ.	6
		<hr/> 123

6 Διονυσίου τοῦ ἀροεπαγίτου τὰ ἅπαντα μὲ τοὺς δύο σχολιαστάς του μάλιστα τὸν ὁμολογητὴν καὶ γεώργιον τὸν παχυμέρην εἰς ἕνα τόμον μέγαν καὶ δεμένον καλὰ . . .	γρ.	30
7 Οἰκουμενίου ἐξηγήσις τῶν 14 ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καὶ τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν Ἰακώβου, Πέτρου, Ἰωάννου καὶ Ἰούδα τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἀποστολικῶν πράξεων καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως ἀνδρέα καὶ ἄρθρα εἰς ἕνα τόμον μέγαν γραικολατίνα	γρ.	30

8 Δοσιθέου τόμος τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων ἐκκλησιαστικῆ ἱστορία μεγάλος	γρ.	15
9 Δοσιθέου ἕτερος τόμος χαρᾶς	γρ.	7
		<hr/> 205
10 Βασιλείου τοῦ μεγάλου τόμος εἷς μεγάλος γραικολατίνα ἐξήγησις εἰς τὴν ἑξαήμερον, εἰς τοὺς ψαλμούς, εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐα μὲ τὰ ἀντιδόητικὰ κατὰ τοῦ δυσεβοῦς Ἐθνομίου	γρ.	30
11 Ἔτερος τόμος τοῦ μεγάλου Βασιλείου περιέχων ἅπαντα τὰ ἀσκητικὰ εἰς παλαιὸν τύπον	γρ.	8
12 Χρυσάνθου τοῦ νοταρᾶ γεωγραφία	γρ.	7
13 Νεκταρίου Ἱεροσολύμων κατὰ Λατίνων	γρ.	5
		<hr/> 255
14 Ἀριστοτέλους τόμος εἷς περιέχων τὰ νικομάχεια, τὰ μεγάλα ἠθικά, τὰ εὐδήμεια, τὰ πολιτικά, τὰ οἰκονομικά, τὰ ἡθροικά, τὰ πρὸς τὸν ἀλέξανδρον τὸν μέγα ἡθροικά, τὰ περὶ ποιητικῆς, τὰ περὶ προβλημάτων/τὰ Μεταφυσικά, τὰ περὶ ἀρετῶν, τὸ περὶ φυτῶν	γρ.	5
15 Ἐθνομίου τοῦ ζυγαβινοῦ πανοπλία δογματικῆ	γρ.	5
16 Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου τὰ Ἰουδαϊκὰ	γρ.	6
17 Μέλισσα	γρ.	10
18 Μελετίου συρίγγου κατὰ λουθηροκαλβίνων	γρ.	4
		<hr/> 285
19 Βησσαρίωνος ἐξήγησις εἰς τὴν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν. καὶ αὐτὴ ἡ ὀρθόδοξος ὁμολογία	γρ.	5
20 Μελετίου Ἀθηνῶν Γεωγραφία ἱστορικῆ	γρ.	10
21 Φιλοστράτου εἰκόνες	γρ.	4
22 Χρυσάνθου τοῦ νοταρᾶ συνταγμάτιον	γρ.	3
23 Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου τὸ περὶ πόλεων καὶ Πολυδεύκους τὸ ὀνομαστικὸν εἰς τόμον ἓνα βιβλίον ἀξιόλογον . .	γρ.	15
		<hr/> 323
24 Ἀθηναίου τοῦ δειπνοσοφιστοῦ εἰς τόμον ἓνα	γρ.	18
25 Πλουτάρχου τὰ συμποσιακὰ καὶ ἄλλα πολλὰ	γρ.	5
26 τοῦ αὐτοῦ μέρους τῶν παραλλήλων εἰς τόμον μικρὸν . . .	γρ.	3
27 Κλήμεντος τῶν στρωματέων εἰς ἓνα τόμον τὰ ἅπαντα . . .	γρ.	20

28 Δαυιήλ ἱερομονάχου καὶ γρηγορίου ἱεροδία. γεωγραφία εἰς ἓνα τόμον	γρ.	4
29 Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου εἰς ἓνα τόμον μικρὸν	γρ.	5
		<hr/>
		378
30 ᾽Αθανασίου τοῦ μεγάλου διάλογοι 5 περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Βασιλείου τοῦ μεγάλου κατὰ Εὐνομίον λόγοι τέσσαρες. ᾽Αναστασίου καὶ Κυρίλλου ἔκθεσις σύντομος τῆς πίστεως ἡμῶν εἰς ἓνα τόμον μικρὸν	γρ.	3
31 Μετάφρασις Παιανίου περιέχουσα ἱστορίαν συνοπτικὴν ἀπὸ ὁμίου μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. καὶ κατήχησις τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Κυρίλλου ἱερὰ καὶ τὸ εἰσολόγιον ὅλα εἰς ἓνα τόμον μικρὸν	γρ.	5
32 λογικὴ καὶ ῥητορικὴ τοῦ δαμωδοῦ	γρ.	3
33 λογικὰ δὺο περιέχουσαι καὶ ἄλλα ὑψηλὰ καὶ φιλοσοφικὰ νοήματα καὶ προβλήματα γραπτὰ δεμένα καλὰ μὲν κόκκινο τομάρι.	γρ.	10
34 Ῥητορικὴ σύντομος ἀδήλου. ὠραπόλλωνος τὰ ἱερογλυφικά. τοῦ Σαλουστίου τὰ φυσικά. τοῦ ὁμήρου ὁ βίος, τοῦ Ἡρακλείτου τοῦ ποντικοῦ τὸ περὶ ἀλληγορίας. τοῦ φουρνούτου τὸ περὶ Θεῶν. τοῦ Θεοφράστου οἱ χαρακτηρισ. τοῦ παλαιφάτου περὶ ἀπίστων ἱστοριῶν βιβλία ὀκτὼ εἰς ἓνα τόμον μικρὸν γραπτὰ	γρ.	12
35 Σύνοψις τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους γραπτὴ πάνυ καλῶς	γρ.	10
		<hr/>
		421
36 Ἱστορία φιλοσοφικὴ βιβ. 1 στοιχεῖα λογικῆς. βιβ. 1 στοιχεῖα ἠθικῆς φιλοσοφίας βιβ. 1 πάντα γραπτὰ εἰς ἓνα τόμον	γρ.	13
37 Ῥητορικὴ σκούφου		1.20
38 Ἀληθῆς εὐδαιμονία	γρ.	2
39 ὄργανον τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἀριστοτέλους	γρ.	5
40 Διοσκορίδους τὸ περὶ βοτανῶν πασῶν	γρ.	9
		<hr/>
		451.20
41 Γερασίου τοῦ Κρητὸς σχόλια εἰς τὰ ὀκτὼ βιβλία τοῦ ἀριστοτέλους τὰ περὶ φυσικῆς χειρόγραφα	γρ.	13
42 Μελετίου τοῦ πηγᾶ ὀρθόδοξος διδασκαλία	γρ.	2

43	Μεταφυσική τοῦ δαμωδοῦ γραπτὴ	γρ.	8
			<hr/> 474.20
44	Νικηφόρου τοῦ καλλίστου ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῶν 8 ἤχων. Μελετίου τοῦ Ἀθηνῶν τέχνη πῶς δεῖ ποιεῖν λόγους ἐκκλησιαστικούς. Ἀλεξίου τοῦ σπανοῦ γραμματικὴ ποιητικὴ εἰς ἓνα τόμον γραπτὴ	γρ.	10
45	Σεβαστοῦ τοῦ τραπεζουντίου δογματικὴ διδασκαλία	γρ.	3
46	Σειρὰ τῶν πατέρων εἰς τὸν δίκαιον Ἰὼβ	γρ.	4
47	Λογγίνου περὶ ὕψους λόγος γραπτὸν βιβλίον μικρὸν	γρ.	4
			<hr/> 495.20
48	Γερασίου γραμματικὴ εἰς τὸ τέταρτον τοῦ γαζῆ βιβ.1 θεωρήματα ἐκ τῶν τοῦ Ἀρχιμήδους βιβ.1 καὶ Θεοτόκη βιβ.1	γρ.	8
49	Πολυαῖνον τὸ περὶ στρατηγημάτων - τόμος μικρὸς εἰς	γρ.	5
50	ἱστορία φυσικὴ μετ' εἰκονογραφίας	γρ.	12
51	Δανιὴλ τοῦ Πατμίου γραμματικὴ	γρ.	2
52	Μανονῆλ τοῦ μωσχοπούλου γραμματικὴ τὸ περὶ σχεδῶν	γρ.	1.10
53	Ὀκταβιανοῦ καμετίνου γεωγραφία	γρ.	3
54	Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου	γρ.	12
			<hr/> 538.30
55	Γραμματικὴ τοῦ γαζῆ, τοῦ ἀλεξάνδρου, τοῦ μιχαὴλ τοῦ συγγέλου. καὶ τοῦ κατηφόρου εἰς ἓναν τόμον	γρ.	5
56	Τρόπαιον ὀρθοδοξίας κατὰ ἀθέων	γρ.	4
57	Ἀνασκευὴ τῆς ἀθείας τοῦ Βολτέρου	γρ.	7
58	Προοίμιον εἰς τὴν ῥητορικὴν μέθοδον μετὰ τὰ σχόλια τῆς. σχόλια εἰς τὰς στάσεις τοῦ ἐρμογένους, καὶ ὑπόμνημα εἰς τὸ περὶ οὐρανοῦ. καὶ ἕτερα σχόλια εἰς τὰς στάσεις τοῦ ἐρμογένους βιβ. 4 εἰς ἓνα τόμον γραπτὸν	γρ.	14
59	Ἰωάννου Λίνδου ἐξήγησις εἰς τὸ ἄσμα τῶν ἁσμάτων	γρ.	3.20
60	μεταφυσικὴ		
			<hr/> 571.50
	[χάσμα δύο σελίδων]		
			<hr/> 913
	[61] Ἄτλας γεωγραφικὸς		8
			<hr/> 921
			4.10
			<hr/> 925.10

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ Β': (Ἡ ἀρίθμηση τίτλων μὲ παλαιότερο χέρι). **2.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 963/1779. Πρόκειται ἀσφαλῶς γι' αὐτὴν τὴν ἔκδοση τοῦ 1779, ἀφοῦ ὀνομάζει τὸ λεξικὸ «καινούριον». Στὸν Κατάλογο τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1798 περιέχεται ἡ ἔκδοση αὐτὴ μὲ τιμὴ 120 λίρες.— **3.** Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 27. Τὸ ἀντίτυπο φέρει τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: Ἐκ τῶν τοῦ κυρίλλου ἱερομονάχου πατρίου πελοποννησίου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας μωρέως τῆς ἐγγυὸς καλαβρύτων διὰ ἀργυρίων ε' καὶ ἡμισυ.— **4.** Στὸν Κατάλογο τοῦ Γλυκῆ 1798, ἀναφέρονται δύο ἐκδόσεις τοῦ Σουίδα, ἡ μία τῆς Γενεύης, 2 τόμοι in-folio, πρὸς 100 λιρ. καὶ ὁ β' τόμος τῆς ἐκδόσεως τῆς Κολωνίας, 1619 πρὸς 20 λίρες.— **5.** Πβ. *Καταγραφή Α'*, ἀρ. 2 καὶ σχολιασμός.— **6.** Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 32. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατρίως πελοποννησίου καὶ ἐκ τῆς Λαύρας τοῦ Μωρέως.— **7.** Πβ. Brunet, IV, 161. Θὰ πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἔκδοση πού κυκλοφόρησε σ' ἓνα τόμο ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Da Sabio στὴ Βερὸνα στὰ 1532. Ὁ Γλυκῆς τὴν περιλαμβάνει στὸν Κατάλόγόν του τοῦ 1798 μὲ τίτλο: *Οἰκουμένου καὶ Ἀρέθα Ἐξηγήσεις, τοῦ μὲν εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, εἰς τὰς Καθολικὰς καλουμένας Ἐπιστολάς, καὶ εἰς τὰς τοῦ Παύλου πάσας· τοῦ δὲ εἰς τὴν Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν, ἐν Βερὸνῃ 1532. 70 λίρες.* Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 37.— **8.** Πβ. *Καταγραφή Α'* ἀρ. 32 καὶ σχολιασμός.— **9.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 37/1705. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 65. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πέλει τοῦ ἐκ λαύρας τῆς πελοποννήσου.*— **10.** Πβ. Brunet, I, 688 καὶ *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 9. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *Ἐκ τῶν ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς Πελοποννήσου.* Ὁ Κατάλογος τοῦ Γλυκῆ περιλαμβάνει ποικίλες παλαιᾶς ἐκδόσεις τοῦ Μ. Βασιλείου.— **11.** Πβ. Brunet, I, 688, καὶ *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 74. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ εἶναι τρίτομη· φαίνεται ὅτι ὁ Κύριλλος ἀγόρασε μόνο τὸν πρῶτον τόμο. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: *Καὶ τότε ἐμοῦ τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πέλει τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου.*— **12.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 107/1716. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 73. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου.— **13.** Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., Β' 568/1682. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 44. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *ἐγὼ δὲ ἠγόρασα τὸ παρὸν ἐν βουκουρεστίῳ Κύριλλος ἱερομόναχος ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου ἐκ γρ. 5.*— **15.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 69/1710. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 68.— **16.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 105/1716. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 72.— **17.** Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., Β' 554/1680. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 43 καὶ *Καταγραφή Α'*, ἀρ. 53. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου.*— **18.** Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., Β' 362/1690. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 56. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς Πελοποννήσου.*— **19.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Γ' 684/1699. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 64. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: *Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς Λαύρας τῆς Πελοποννήσου.* Πάνω στὸ ὄνομα Κύριλλος ἔχει γραφεῖ:

Χαρίτων.— 20. Πβ. Καταγραφή Α', αρ. 34 καὶ σχολιασμό.— 22. Legrand, *B.H.*, 18 αί., Β' 941/1778, ἔκδοση πού ἀποτελεῖ ἐπανεκδοση ἐκείνης τοῦ 1714, (Legrand Α' 101). Δὲν σώζεται τὸ ἀντίτυπο στὴν Ἁγ. Λαύρα.— 23. Brunet, V, 530. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας*, αρ. 1 καὶ 2. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὰ σημειώματα: νῦν δὲ ἰωαννικίον ἱερομονάχου πέλου τοῦ ἐξ ἰωαννίνων πρώην ὄν χρυσάνθου τοῦ ξενακίου, // νῦν δὲ ἠγοράσθη παρ' ἐμοῦ κυρίλλου ἱερομονάχου πατρώος πελοποννησίου. Στὸ φ. 2: καὶ τότε κτήμα κυρίλλου ἱερομονάχου πατρώος πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας μορέως τῆς ἐγγὺς καλαβρύτων ἠγοράσθη ἐν 1794 ἰαννουαρίου 3 ἐν βοκουρεστίω.— 24. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας*, αρ. 8. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημείωμα τοῦ Κυρίλλου: Ἐκ τῶν ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς Πελοποννήσου.— 25. Ἴσως μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ ἀκέφαλο πού φέρει στὴν ἀρχὴ χειρόγραφο τίτλο: Πλουτάρχου Χαϊρονέως βίβλος περιέχουσα καὶ ἄλλα πλείστα ἐτι δὲ καὶ τὰ τοῦτου συμποσιακὰ λεγόμενα καὶ στὴ σελ. 667 πού ἐπιγράφεται: Ἐπιτομὴ τῆς συγκρίσεως Ἀριστοφάνους καὶ Μενάνδρου φέρει κτητορικὸ σημείωμα: Ἐκ τῶν τοῦ κυρίλλου καὶ μοναχοῦ πατρώου πελοποννησίου τοῦ τῆς μονῆς ἁγίας λαύρας τῆς ἐγγὺς καλαβρύτων. Πρόκειται γιὰ παλαιὰ ἔκδοση ὅπου ἡ θέση τῶν κεφαλαίων γραμμάτων ἔχει μείνει κενὴ γιὰ νὰ ζωγραφιστοῦν τὰ στοιχεῖα.— 27. Brunet II, 93. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας* αρ. 33. Τὸ ἀντίγραφο φέρει κτητορικὰ σημειώματα Λάμπρου Φωτιάδου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων κτήμα [σβυσμένο]: Κυρίλλου ἱερομονάχου πατρώος πελοποννησίου καὶ ἐκ λαύρας τῆς αὐτῆς χερσονήσου/Sum: Gilberti Vattij. Ὁ τυπογράφος Ἀντώνιος Τζάττα στὴν ἔκδοση τῆς Γεωγραφίας τοῦ Γ. Φατζέα παραθέτει κατάλογο ὄσων ἑλληνικῶν βιβλίων ἔχει τυπώσει. Ἀνάμεσά τους συγκαταλέγεται καὶ αὐτὸ μὲ τίτλο: Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, ἦτοι τοὺς Στρωματέων λόγους (πβ. Legrand, *B.H.* 18 αί., Α' 546).— 28. Λαδᾶς - Χατζηδήμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795, Ἁθ. 1970, αρ. 5/1791. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας*, αρ. 159. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημείωμα: ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας πελοποννησίου.— 29. Brunet III, 1266. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας*, αρ. 70. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὰ σημειώματα: ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου, καὶ σβυσμένο: ἐκ τῶν τοῦ Μιχαὴλ Ἀναστασίου τοῦ Πρατικάτορος ἀψ4β' μαῖου κθ'.— 30. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας*, αρ. 26. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημείωμα: Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου.— 31. Πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αί., Β' 648/1766 γιὰ τὴν Κατήχηση τοῦ Κυρίλλου.— 32. Πβ. Καταγραφή Α', αρ. 40 καὶ σχολιασμό. Τὸ σωζόμενο σήμερα ἀντίτυπο στὴ Μονὴ δὲν ἀνῆκε στὸν Κύριλλο· φέρει κτητορικὸ σημείωμα: ἐκ τῶν τοῦ Πατρώου Χρυσοσχῆ Μακρινιτζιώτη. Τὸ κυριλλικὸ ἀντίτυπο τοῦ Δαμωδοῦ βρισκόταν στὰ 1877 στὴ βιβλιοθήκη Σ. Κρίνου, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ Ἀθήναιον (τ. 6, τχ. δ' [1877], σ. 258-259): «Ἀναγινώσκων τὰ περὶ Κυρίλλου Πατρώου» γράφει ὁ Κρίνος, «ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου, ἐνεθυμήθην ὅτι ἐν τῇ ἐμῇ βιβλιοθήκῃ ὑπάρχει βιβλίον, ὅπερ ἦν ἄλλοτε κτήμα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Κυρίλλου καὶ πράγματι εἰς τὴν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ μου ὑπάρχουσαν ἐπίτομον λογικὴν καὶ ρητορικὴν τέχνην τοῦ Βικεντίου Δαμωδοῦ ὑπάρχει γεγραμμένον τὸ ἑξῆς: «Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου Πατρώου Πελοποννησίου τοῦ ἐκ Λαύρας τῆς ἐγγὺς Καλαβρύτων. Καὶ τότε ξὺν τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ, φρονῶ, ὅτι ὅσα εὐρίσκονται ἐπι-

γεγραμμένα εις τὰ παλαιὰ βιβλία, ἤθελον χρησιμεύσει, ἂν συνελέγοντο, εἰς πληροφορίαν καὶ διάκρισιν τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν λογίων». — **33.** Ἴσως θὰ μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ μετὰ τὸν ἀριθμὸ 8 ἢ 23 τῆς καταγραφῆς Πολίτη, πβ. ὕποσημ. 62, ἐδῶ σ. 473.— **34.** Πβ. ἀρ. 22 τῆς καταγραφῆς Πολίτη.— **37.** Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., Β' 566/1681. Τὸ ἀντίτυπο δὲν σώζεται στὴν Ἀγ. Λαύρα.— **38.** Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795, Ἀθ. 1970, ἀρ. 4/1791. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 160. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς Πελοποννήσου.— **39.** Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 20. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὰ σημεῖωματα: ἐκ τῶν τοῦ μιχαὴλ ἀναστασίου ἱατροῦ παριτικατόρος (;) [σβυσμένο καὶ ἀπὸ κάτω:] ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς πελοποννήσου.— **40.** Ἴσως μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μετὰ ἀκέφαλο βιβλίον ποὺ φέρει στὸ φ. 1 τὸν τίτλο: Διοσκουρίδου ἀναξαοβέως περὶ ἕλης ἱατρικῆς βιβλίον πρῶτον καὶ περιέχει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου: Ἐκ τῶν τοῦ ἱερομονάχου Κυρίλλου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐκ Πελοποννήσου.— **41.** Πβ. ἀρ. 21 τῆς καταγραφῆς Πολίτη.— **42.** Legrand, *B.H.* 18 αἰ., Β' 710/1769. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 119. Τὸ ἀντίτυπο φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τόδε κτῆμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— **43.** Πβ. ἀρ. 5 τῆς καταγραφῆς Πολίτη.— **45.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 18-19/1703.— **46.** Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, ὅ.π., ἀρ. 90/1792. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 62. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τὸ δὲ κτῆμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας ἐν πελοποννήσῳ.— **47.** Πβ. ἀρ. 26 τῆς καταγραφῆς Πολίτη.— **48.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 505/1757. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 99 καὶ σ. [215], ὅπου περιγράφονται τὰ δύο συσταχωμένα χειρόγραφα ποὺ καταγράφει ὁ Κύριλλος: α) Βιβλίον ἐν ἐκ τῶν τοῦ ἀρχιμῆδους θεωρημάτων συνερανισθὲν οἷς καὶ ἄλλα τινὰ προσεκτήθη, 16+9 φφ. λευκά. β) (μετ' ἄλλο χέρι) Γεωγραφίας στοιχείων βιβλίον α' Κεφ. Αον. Περὶ τῆς πρὸς κατάληψιν τῆς γεωγραφίας ἀναγκαῖον τοῖς ἀγεωμετρήτοις εἰδήσεων, 222 σελίδες. Στὴ σ. 222 σημείωση τοῦ Κυρίλλου: ἐκ τοῦ μέρους τῆς ἀσίας πᾶσαν τὴν μικρὰν ἀσίαν. ἀπὸ δὲ τῆς μεγάλης τὸ βασίλειον τῆς μέκκας καὶ μηδῖνας [τῆς αἰγύπτου: σβυσμένο] τῆς παλαιστίνης, τῆς μεσοποταμίας. ἀπὸ τὸ μέρος τῆς λιβύης τὸ βασίλειον τῆς αἰγύπτου καὶ τῆς ἀφρικής. Σημείωση τοῦ Κυρίλλου στὸ παράφυλλο: Καὶ τόδε κτῆμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ/γερασίμου γραμματικῆ εἰς τὸ τέταρτον τοῦ γαζῆ βιβ. 1/ ἐκ τῶν τοῦ ἀρχιμῆδους θεωρημάτων συνερανισθὲν β. 1/ γεωγραφία θεοτόκη γραπτὴ / β. 1. Στὸ φ. 2α: ἐκ τῶν τοῦ κυρίλλου ἱερομονάχου πατρίου πελοποννησίου καὶ λανριώτου 1780 ὀκτοβρίου 15. Πβ. Καταγραφὴ Α' ἀρ. 9.— **49.** Brunet IV, 789.— **51.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 999/1780, 1158/1785 καὶ Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλ. Βιβλιογραφία 9/1791. Τὸ ἀντίτυπο δὲν σώζεται. Πβ. Καταγραφὴ Α' ἀρ. 46.— **52.** Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 795/1773. Τὸ ἀντίτυπο δὲν σώζεται.— **53.** Πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 1193/1787, καὶ Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 106. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν ἔργων, δὲν πρόκειται γιὰ «γεωγραφία» ἀλλὰ γιὰ «γεωμετρία». Μᾶλλον πρόκειται γιὰ λάθος στὴν ἀντιγραφή καὶ ὄχι γιὰ λαθόνον κείμενο τοῦ Ο. Καμετίου.— **54.** Πβ. Καταγραφὴ Α', ἀρ. 5 καὶ σχολιασμός.— **55.** Πβ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 327/1745. Ἴσως σ' ἓνα παρόμοιο ἀντίτυπο ποὺ περιέχει τὶς Γραμματικὰς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Συγγέλου

νά είχαν συσταχθεῖ καὶ οἱ γραμματικὲς τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Κατήφορου. Στὴν Ἀγ. Λαύρα ὑπάρχουν δύο ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου Legrand 327· στὸ β' ἀντίτυπο ἔχει συσταχθεῖ καὶ ἡ Ἐπιτομὴ Γραμματικῆς τοῦ Σουγδουρῆ, Βενετία 1781, ἀλλὰ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν περιγραφή τοῦ Κυρίλλου· πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 83, 140 καὶ *Καταγραφή Α'*, ἀρ. 7, 10, 12.— 56. Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος, Ἑλλήν. Βιβλιογραφία 36/1791.— 57. Λαδᾶς - Χατζηδηῖμος, Ἑλλήν. Βιβλιογραφία 158/1794.— 58. Πβ. ἀρ. 11 τῆς καταγραφῆς Πολίτη (Πηγορικὴ, Ἀφθονίου Προγυμνάσματα, Ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους).— 59. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 1165/1785, Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 147. Τὸ ἀντίτυπο δὲν φέρει σημείωση τοῦ Κυρίλλου.— 60. Πβ. καταγραφή Πολίτη, ἀρ. 5.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ Γ'

1. Πίνδαρου Ὀλύμπια, Πύθια, Νέμεα, Ἰσθμια... Ρώμη 1515.
2. Μάξιμος ὁ Πελοποννήσιος Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν, Βουκουρέστι 1690.
3. Ρύσιος, Δ. Λατίνων θρησκείας ἔλεγκοι 36..., Βενετία 1748.
4. Αἰλιανὸς Περὶ ζώων ιδιότητος, Βασιλεῖα 1750.
5. Ραντισμοῦ στηλίτευσις, 2η ἔκδ. Λειψία 1758.
6. Πηγαῖς, Μ. Ὁρθόδοξος διδασκαλία, 1769.
7. Θεοτόκης, Ν. Σειρά... ἔπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον..., Λειψία 1772.
8. Θεοδώρητος Κύρου Τὰ σωζόμενα..., Χάλκη 1775
9. Κορυδαλλεύς, Θ. Εἴσοδος φυσικῆς ἀκροάσεως..., Βενετία 1779.
10. Robertson, Ἱστορία Ἀμερικῆς (μετ. Γ. Βεντότης) Βιέννη 1792.
11. Κραῖωάννου Κ. Θησαυρὸς Γραμματικῆς..., Βούδα 1797.
12. Κομμητᾶς, Στ. Παιδαγωγὸς ἢ Πρακτικὴ Γραμματικὴ, 1797.
13. Γαζῆς, Ἄνθ. Βιβλιοθήκη Ἑλληνικὴ..., Βενετία 1807.
14. Ζουρνακάβιος, Ἀδὰμ Περὶ ἐκπορεύσεως ἀγίου Πνεύματος..., Πετρούπολη 1797, 2 τόμ.
15. Genovesi A. Στοιχεῖα μεταφυσικῆς (μετφρ. Ἀθ. Πάριος), Βενετία 1802.
16. Στοιχεῖα ἀριθμητικῆς καὶ ἀλγέβρας, ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ, (μετ. Ζήσης Κάβρας) Ἰένα 1800.
17. Δούκας, Ν. Λεξικὸν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου, Βιέννη 1805-1806, 10 τόμοι.
18. Ἱστορία συνοπτικὴ τῆς Ἑλλάδος, μετφρ. Βασίλειος Παπαευθυμίου, Βιέννη 1807.
19. Γαζῆς, Ἄνθ. Λεξικὸν Ἑλληνικόν, Βενετία 1809.

20. Δημοσθένης *Λόγοι δύο και εξήκοντα...*, Βασιλεία 1532.
21. Πλούταρχος *Παράλληλα...*, Βασιλεία 1533.
22. Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος *Κατὰ Πρόκλον...*, Βενετία 1535.
23. Θεόφραστος, *Τὰ σωζόμενα...*, Βασιλεία 1541.
- 24-25. Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου *Ἐδαγγελικῆς προπαρασκευῆς...*, Παρίσι 1544 καὶ *Ἐδαγγελικῆς ἀποδείξεως...*, Παρίσι 1545.
26. Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία...*, Παρίσι 1544.
27. Κεδρηνός, Γ. *Annales...*, Βασιλεία 1566.
28. Ἀριστοτέλης *Τὰ σωζόμενα...*, Aureliae Allobrogum 1605.
29. Χρυσόστομος *Τὰ ἔδοισκόμενα.*, Etonae 1612, 8 τόμοι.
30. Μ. Βασίλειος *Ὅμιλοι*, 1617.
31. Martius, L. *Index latinus in J. Scapula Lexicon Graecolatinum*, Βασιλεία 1630.
32. Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας *Τὰ ἔδοισκόμενα ἅπαντα...*, Κολωνία 1686, 2 τόμοι.
33. Ἰώσηπος Φλάβιος *Τὰ ἔδοισκόμενα...*, Κολωνία 1691.
34. Ἀθ. Πάριος *Ἐρμογένους τοῦ Ταρσέως Ρητορικὴ Πραγματεία...*, Βενετία 1799.
35. *Τῶν ἀγίων Συνόδων...*, Σπυρ. Μίλια, Βενετία 1761.
36. *Φυσικὴ Βουκερέρ*, χφ. χαρτ. φφ. 260-270, 18 αἰ., δεμένο.
37. Ἀριθμητικὴ (Πίνακες), χφ. χαρτ., 18 αἰ., δεμένο.
38. Βασιλόπουλος, *Λευχειμονοῦσα Ρητορικὴ*. - Γεράσιμος Βλάχος, *Εἰς τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τοῦ Ἀριστοτέλους*, χφ. χαρτ., 17/18 αἰ.
39. Ἐρμηνεῖα Ἀποκαλύψεως, χφ. χαρτ., φφ. 141, 18 αἰ., δεμένο.
40. Ἀντώνιος Γενουήνσιος *Μεταφυσικὴ*, χφ. χαρτ., 18 αἰ., δεμένο.
41. *Ρητορικὴ*, χφ. χαρτ., φφ. 18 αἰ., δεμένο.
42. Ἀπολλόδωρος Γραμματικός. Θεόφιλος, *Περὶ τῆς ἀνθρώπου κατασκευῆς*, χφ. χαρτ., 18 αἰ. δεμένο.
43. Ψελλός, *Διδασκαλία παντοδαπῆ*, χφ. χαρτ., 18 αἰ., δεμένο.
44. *Λόγοι τινὲς πεπαιδευμένου ἀνδρὸς λίαν ὠφέλιμοι*, χφ. χαρτ., 18 αἰ., φφ. 163.
45. Χφ. ἀρ. 1043 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας.
46. *Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν*, χφ. χαρτ., 5 τόμοι, 19 αἰ.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ Γ': 1. Legrand, B.H., 18 αἰ., Α' 47/1515. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας*, ἀρ. 4 Φέρει κτητορικὰ σημειώματα

τοῦ Κυρίλλου: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατρός πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας μονῆς τῆς ἐγγυῆς καλαβρύτων. 1794 αἰγούσιου 16 ἡγοράσθη ἐννέα γροσίων/καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 2. Legrand, *B.H.*, 17 αἰ., Β' 635/1690 Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 55. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: ἐκ τῶν τοῦ κυρίλλου ἱερομονάχου πατράου πελοποννησίου τοῦ ἐκ μονῆς ἁγίας λαύρας τῆς ἐγγυῆς καλαβρύτων τῶν ἐν τῇ πελοποννήσῳ.— 3. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 364/1748. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 87. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου τοῦ ἐκ τῆς ἐν τῇ Πελ. λαύρας.— 4. Brunet I, 61. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 91. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 5. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Α' 510/1758. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 102. Φέρει κτητορικὰ σημεῖωματα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ. 1789 Ἰουλ. 12 Στῆ σ. 7: Καὶ τότε κτήμα κυρίλλου ἱερομονάχου πατράου πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐγγυῆς καλαβρύτων τῆς ἐν αὐτῇ πελοποννήσῳ.— 6. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 710/1769. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 119. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 7. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 774/1772. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 126. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατράου πελοποννησίου τοῦ ἐκ λαύρας μορέως τῆς ἐγγυῆς καλαβρύτων.— 8. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 695/1768-1775. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 129 (μόνο ὁ τόμ. Ε'). Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 9. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ., Β' 956/1779. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 136. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: καὶ τὸ δὲ κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ λαύρας τῆς ἐν πελοποννήσῳ.— 10. Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία 77/1792. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 163. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Καὶ τότε κτήμα ἐμοῦ Κυρίλλου.— 11. Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία 59/1797. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 172, ὅπου ὁ τόμος β'. Ὁ Κύριλλος περιλαμβάνεται στὸν Κατάλογο τῶν συνδρομητῶν αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ὡς «Κύριλλος ἱερομόναχος ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν σώματα 2».— 12. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 34/1800. Ὁ Κύριλλος περιλαμβάνεται στὸν Κατάλογο τῶν συνδρομητῶν στὴν κατηγορία τῶν «Ἐλλογιμωτάτων Διδασκάλων», ὡς «Ὁ Πανοσιολογιώτατος ἐν Ἱερομονάχοις Κύριλλος ὁ ἐκ Πατρῶν, τῆς ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως ὑπομνηματιστής», γιὰ 4 σώματα. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Φίλιππο Ἡλιού γιὰ τίς πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔδωσε γιὰ τὸν Κύριλλο ὡς συνδρομητὴ σὲ ἐκδόσεις βιβλίων.— 13. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 448/1807. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 207. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἀρχ. πατρός καὶ λανιώτου τῆς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ· ὁ δ' ἀφελὼν ἔστω ἀσυχώρητος 1810 ἀπρ. 1. Ὁ Κύριλλος περιλαμβάνεται στὸν Κατάλογο τῶν συνδρομητῶν ὡς: «Ὁ Πανοσιώτατος ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἱερᾶς Λαύρας τῶν Πατρῶν καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως Κύριος Κύριλλος» γιὰ 1 σῶμα.— 14. Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, 45/1797. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 171.— 15. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 166. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἁγ. Λαύρας, ἀρ. 188. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου τοῦ ἐκ Λαύρας Μωρέως γρ. 8.— 16. Γκί-

νης - Μέξας, άρ. 37. 'Ο Κύριλλος περιλαμβάνεται στόν Κατάλογο τών συνδρομητών ώς: «'Ο Σεβασμιώτατος έν διδασκάλοις Κύριλλος Πατρέυς ό έκ τής έν Πελοποννήσῳ Λαύρας» γιά 4 σώματα.— 17. Γκίνης - Μέξας, άρ. 349, 414, 426. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 201. 'Ο Κύριλλος συγκαταλέγεται στόν Κατάλογο τών συνδρομητών ώς «ό άγιος άρχιμανδρίτης Κύριλλος πατρέυς».— 18. Γκίνης - Μέξας, άρ. 472. 'Ο Κύριλλος περιλαμβάνεται στόν Κατάλογο τών συνδρομητών ώς: «'Ο 'Αρχιμανδρίτης Κύριλλος Πατρέυς» γιά 1 σώμα.— 19. Γκίνης - Μέξας, άρ. 524, 680, 887. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας* άρ. 214 (σώζεται μόνο ό Α' τόμος). 'Ο Κύριλλος περιλαμβάνεται στόν Κατάλογο τών συνδρομητών του τόμου ώς «Κύριλλος άρχιμανδρίτης έκ Πατρών».— 20. Brunet, II, 587. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 5. Φέρει κτητορικό σημείωμα: «1814 μαίον 30 Βουκουρέστι γρ. 30. 'Εκ τών του Κυρίλλου ίερομονάχου και Πατρέως του έκ τής έν τή Πελοποννήσῳ λαύρας».— 21. Brunet IV, 733. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 6. Φέρει κτητορικό σημείωμα στην άρχή, πάνω σέ λευκό φύλλο που άνήκει στις χειρόγραφες σελίδες όσες συμπληρώνουν τό τυπωμένο κείμενο που λείπει: ό Κύριλλος φαίνεται ότι άγόρασε τό άντίτυπο σ' αύτην την κατάσταση: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι τά παράλληλα του Πλουτάρχου γρ. 40 Κυρίλλου 'Αρχμ. του Μωρέως και έκ τής λαύρας.— 22. Brunet III, 544. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 10. Φέρει κτητορικό σημείωμα: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι 'Ιωάννου Γραμματικού περι ιδιότητος κόσμου κατά Πρόζλον γρ. 20 Κυρίλλου άρχμ. και έκ τής λαύρας του Μωρέως.— 23. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 13. Φέρει κτητορικό σημείωμα: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι γρ. 20 έκ τών του Κυρίλλου 'Αρχμ. έκ τής λαύρας του Μωρέως.— 24 - 25. Brunet II, 1107. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 15 και 21. Φέρει κτητορικά σημειώματα: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι έκ τών του Κυρίλλου άρχμ. έκ τής του Μωρέως λαύρας/Κτήμα Λάμπρον Φωτιάδη του έξ 'Ιωαννίνων [σβυσμένο]: *ex libris Gottlieb Davidis Frideric Posellerus diac. Weissensess.*— 26. Brunet II, 1109. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 16. Φέρει κτητορικά σημειώματα: έκ τών του Λάμπρον Φωτιάδου 'Αναγνώστου του έξ 'Ιωαννίνων [σβυσμένο]: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι έκ τών του Κυρίλλου 'Αρχμ. και τής του Μωρέως λαύρας εις δύο τόμους γρ. 70.— 27. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας* άρ. 24. Φέρει κτητορικό σημείωμα: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι. Γεωργίου του Κεδρηου ιστορικόν από κτίσεως κόσμου μέχρι τής βασιλείας του Μανουήλ Κομνηνου γρ. 30. έκ τών του Κυρίλλου 'Αρχμ. και τής του Μωρέως λαύρας.— 28. Brunet I, 459 (άναφέρεται έκδοση 1606 και 1607, in-8°). Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 29. Το άντίτυπο φέρει σημειώσεις στην έβραϊκή γλώσσα και τό όνομα Dr Sisa και στόν β' τόμο Leosiaa dr., καθώς και κτητορικό σημείωμα του Κυρίλλου: 1814 Μαίον 30 Βουκουρέστι τά άπαντα του άριστοτέλη εις δύο τόμους γρ. 60. έκ τών του Κυρίλλου 'Αρχμ. και έκ τής του Μωρέως λαύρας.— 29. Brunet III, 535. Πβ. *Κατάλογο Βιβλιοθήκης 'Αγ. Λαύρας*, άρ. 31. "Όλοι οι τόμοι φέρουν κτητορικά σημειώματα του Κυρίλλου, π.χ.: 1814 μαίον 30 Βουκουρέστι έκ τών του Κυρίλλου 'Αρχμ. έκ τής του Μωρέως λαύρας. 'Ο τόμος α' φέρει κτητορικό σημείωμα: 1814 Μαίον 30 Βουκουρέστι έκ τών του Κυρίλλου άρχμ. και τής του Μωρέως λαύρας του χρυσστόμου τά άπαντα εις όκτώ τόμους έκδοσις καλή έν Παρισίους γρ. 200. Οι τόμοι 4, 5, 6, 8 φέρουν και σημειώματα του πρώην Γρεβενών Χρυσάνθου: έκ τών του πρώην Γρεβενών

Χρυσάνθου καὶ μετὰ τὸν θάνατόν μου ἀφιερῶνω τῷ ἀνεπιῶ μου Θεοφίλῳ εἰς χοῆσιν τῶν παιδιῶν του, ἢ: ἐκ τῶν τοῦ πατρ. Γρεβενῶν Χρυσάνθου ὅπερ τῷ ἀνεπιῶ μου Θεοφίλῳ ἐδωρησάμην εἰς χοῆσιν τῶν παιδιῶν του.— 30. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 34. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς σταχῶσεως πού ἴσως δηλώνει ὅτι τὸ ἀντίτυπο ἦταν ἀκέφαλο ἤδη ὅταν τὸ ἀγόρασε ὁ Κύριλλος: 1814 μαῖον 30 Βουκουρέστι τοῦ μεγ. Βασιλείου γρ. 30 ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἀρχμ. ἐκ τῆς λαύρας τοῦ Μωρέως. Ὁ προτασσόμενος «Πίναξ τῆς παρουσίας βιβλίου εἰς τὴν γένεσιν» φαίνεται νὰ εἶναι γραμμένος ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κυρίλλου ἢ κάποιου συγχρόνου του.— 31. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 36. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ Κυρίλλου.— 32. Brunet I, 534 (ὅπου ἀναφέρεται ἔκδοσις Λευψίας sumptibus M.-G. Weidmanni, 1687). Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 47. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: 1814 μαῖον 30 Βουκουρέστι τὰ ἅπαντα τοῦ μεγάλου ἀθανασίου εἰς δύο τόμους γρ. 50 ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου Ἀρχμ. ἐκ τῆς τοῦ Μωρέως λαύρας. Στὸν τόμο β' φέρει ἐπίσης σημεῖωμα: προσεπορίσθη καὶ ἡ τῶν σωζομένων τῶμον τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου διὰς τῆ λάμπρῃ φωτιάδιη στατήρι ὠνηθεῖσα. Ἐν τῇ τῆς Βλαχίας προκαθεζομένη πόλει τῷ Βουκουρεστίῳ παρὰ Ἡρακλείου Ἱεροδιακόνου Ῥώσον ἀρὰ γρόσια δέκα τῶν τῶμον ἐκάτερος. κατὰ τὸ ἀφορμαῖον κζ'.— 33. Brunet III, 569. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 58. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: Ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἀρχμ. καὶ τῆς τοῦ Μωρέως λαύρας 1814 μαῖον 30 Βουκουρέστιον γρ. 40.— 34. Λαδᾶς - Χατζηδῆμος, Ἑλλην. Βιβλιογραφία 166/1799. Πβ. Κατάλογο Βιβλιοθήκης Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 178. Φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: 1814 μαῖον 30 Βουκουρέστι. γρ. 10 ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου Ἀρχμ. ἐκ τῆς τοῦ Μωρέως Λαύρας.— 35. Legrand, B.H., 18 αλ., ἀρ. 568/1761. Ἀκέφαλο. Πβ. Κατάλογο Ἀγ. Λαύρας, ἀρ. 104α. Στῆ σελ. α' φέρει κτητορικὸ σημεῖωμα: 1814 μαῖον 30 Βουκουρέστι. Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἀρχμ. κ' ἐκ τῆς τοῦ Μωρέως Λαύρας γρ. 40.— 36. Πβ. Πολίτης, ὅ.π., ἀρ. 6. Ἡλιόπουλος, Κτηματολόγιο ἀρ. 6. Ἡλιόπουλος, Παλαιὰ Χειρόγραφα, ὅ.π. ἀρ. σ. 213 ὅπου περιγράφεται ἀναλυτικότερα: «φυσικὴ Ἰωάννου Φρειδερίκου Βουκερᾶρ (Johann Friedrich Wucherer), “Εἰσηγήσεων τῆς φυσιολογίας μέρος τὸ κατὰ γένος”». Πβ. ἀκόμα Γιάννης Καρᾶς, Οἱ θετικῆς-φυσικῆς ἐπιστῆμης στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰώνα, Ἀθήνα 1977, σ. 126, ἀρ. 189, ὅπου καταλογογραφοῦνται 13 χειρόγραφα τῆς φυσικῆς τοῦ Βούκερερ στὴν ἑλληνικὴ τους μετάφραση ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη. Ἡ μετάφραση παρέμεινε ἀνέκδοτη.— 37. Πβ. Πολίτης, ὅ.π., ἀρ. 12. Ἡλιόπουλος, Κτηματολόγιο, ἀρ. 12. Ἡλιόπουλος, Παλαιὰ Χειρόγραφα, σ. 213-214, ὅπου ἀναφέρονται χφφ. γεωμετρίας. Τὸ χφ. ταυτίζεται ἀπὸ τὸν Α. Ὀρλάνδο μετὰ ἐπιφύλαξιν μετὰ τὸν ἀρ. 41 τοῦ Καταλόγου του· πβ. Π. Νικολόπουλος, ὅ.π., σ. 412.— 38. Πβ. Πολίτης, ὅ.π., ἀρ. 13. Ἡλιόπουλος, Κτηματολόγιο, ἀρ. 13 (ἀναφέρει μόνον στοιχεῖα Ρητορικῆς). Ὁ Πολίτης δὲ δηλώνει ὅτι τὸ χφ. αὐτὸ ἀνήκει στὸν Κύριλλο· καταγράφοντας ὁμως τὰ δύο ἐπίτομνα (ἀρ. 14 καὶ 15· πβ. ἐδῶ ἀρ. 39 καὶ 40) σημειώνει ὅτι ἡ γραφὴ τους εἶναι ὅμοια μ' ἐκείνη τοῦ ἀρ. 13. Τὸ χφ., πυρίκυστο ἀλλ' ἀναγκώσιμο, ἔχει διασωθεῖ· φέρει σημεῖωμα: ἀχξή' 1668 ὀκτωβρίου ζ' ἐν Κερκύρα· πβ. Π. Νικολόπουλος, ὅ.π., σ. 411, ἀρ. 31.— 39. Πβ. Πολίτης, ὅ.π., ἀρ. 14. Ἡλιόπουλος, Παλαιὰ Χειρόγραφα, σ. 214, ὅπου παρατίθεται ἡ παρακάτω χειρόγραφη σημείωσις καὶ τὸ ἐπίγραμμα πού ἔχει καταγραφεῖ σὲ μιὰ ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ χειρογράφου: Εἰς τὴν βίβλον Πανοσιολογιωτάτου κῆρ Κυρίλλου τοῦ ἐκ Πατρῶν, ἤτοι εἰς τὴν ἐρημηρίαν τῆς Ἱερᾶς ἀποκα-

λύφωος, ἦν ἰδίῳις πόνοις ὑπομνηματίσας κατέλιπε τοῖς ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ τῆς Ἁγίας Λαύρας μοναστηρίου ἀρχιεπισβυτέροις, ἐπίγραμμα δίστιχον ἠρωσελεγειῶν Ἀλεξάνδρου Πετρίδου τοῦ Βυζαντίου.

*Βουκουρέστιον ἐν ἔτει αὐτῷ Ἰαν. 5.
Κύριλλος βίβλον ἀμπύξας, οἷς πίδεσσιν
Κάλλιπεν ἤς σοφίης δείγματι ὀπισθογόνοις.
... Λαβῶν ὁ μῶμος εἰς χεῖρας τὴν σὴν βίβλον
διαρραγεῖς σήγησε θαναμάσας ἄκων.*

Ὁ Ἀλέξανδρος Πετρίδης ἀναφέρεται ἀνάμεσα στοὺς μαθητὲς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου τὸ 1800· βλ. Ariadna Camariano - Cioran, *δ.π.*, σ. 297.— Τὸ χφ. ποὺ καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὴν τελευταία καταγραφή (πβ. Π. Νικολόπουλος, *δ.π.*), δὲν ἔχει διασωθεῖ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ δέκα ἄλλα ἀντίγραφα τῆς Ἑρμηνείας στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Κύριλλος ὅταν γράφει στὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου τόμου: *αὐτῷ Ἰουνίου ἰα' ἠρξάμην ἀντιγράφειν τὴν δεκάκις προαντιγραφείσαν ὑπ' ἐμοῦ ταύτην βίβλον ἀπὸ τοῦ ἀφ' ἧβ' θεοσώστου ἔτους ἀρξάμενος θεωρεῖ*· πβ. Δυοβουνιώτης, ΠΑΑ τ. 6 (1931), σ. 37. Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ πόσο διαφορετικὴ ἔκταση ἔχει αὐτὸ τὸ χφ. (140 φφ) ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο πολύτομο («ἀντίγραφο») του. Ἐπιβεβαιώνεται λοιπὸν ὅτι τὸ ἐνδέκατο («ἀντίγραφο») παραγεμισμένον, καθὼς μᾶς τὸ περιγράφει ὁ Δυοβουνιώτης, μὲ πρόσθετες ἐπισημειώσεις, διορθώσεις καὶ διαγραφές, ἀπέχει αἰσθητὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ παρουσίαση τῆς Ἑρμηνείας ἀπὸ τὸν Κύριλλο στὰ τέλη τοῦ 18 αἰ. Πιστεύουμε ὅτι τὸ πολύτομο χφ. τῆς Ἑρμηνείας θὰ πρέπει νὰ ξαναμελετηθεῖ στὸ σύνολό του καὶ ὄχι στὴν ἀποσπασματικὴ μορφή ποὺ μᾶς ἔχει ὡς τώρα δοθεῖ. Μιὰ λεπτομερειακὴ καὶ ἀναλυτικὴ περιγραφή καὶ παρουσίαση, ὄχι ἐκλεκτικὴ, — ἀν ἡ ὀλικὴ ἐκδοσὴ του δημιουργεῖ ἀνυπερβλήτες δυσκολίες — θὰ βοηθοῦσε τὸ μελετητὴ ν' ἀντλήσει τὰ συμπεράσματά του ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὅλη διάταξή του μέσα στοὺς κώδικες, ἀπὸ τὰ παρένθετα φύλλα καὶ ἀπὸ τίς προσθήκες στὰ περιθώρια, στοιχεῖα ποὺ ἴσως μπορέσουν νὰ προσφέρουν μιὰ διαχρονικὴ εἰκόνα τῶν ἀπόψεων καὶ κρίσεων τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ.— **40.** Πβ. Πολίτης, *δ.π.*, ἀρ. 15· Ἡλιόπουλος, *Κτηματολόγιο*, ἀρ. 15· Ἡλιόπουλος, *Παλαιὰ χειρόγραφα*, σ. 214, ὅπου σημειώνει: Ἁντωνίου Γενναευσίου ἐκλεκτοῦ φιλοσόφου *Μεταφυσικὴ μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Εὐγγενίου τοῦ Βουλγάρωος. Στοιχεῖα μεταφυσικῆς μετφ.* ὑπὸ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου τοῦ καὶ ἔτερα μετενεργόντος. Γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ κειμένου, τὸ 1806, βλ. Γκίνης - Μέξας, ἀρ. 389. Τὸ χφ., πυρίκαιστο ἀλλ' ἀναγνώσιμο, ἔχει διασωθεῖ· πβ. Π. Νικολόπουλος, *δ.π.*, σ. 412, ἀρ. 48.— **41.** Πβ. Πολίτης, *δ.π.*, ἀρ. 23· Ἡλιόπουλος, *Κτηματολόγιο*, ἀρ. 23.— **42.** Πβ. Πολίτης, *δ.π.*, ἀρ. 24· Ἡλιόπουλος, *Παλαιὰ Χειρόγραφα*, σ. 229. Σώζονται 7 φύλλα ἀπὸ τὸ χφ. πβ. Π. Νικολόπουλος, *δ.π.*, σ. 414, ἀρ. 69.— **43.** Πβ. Πολίτης, *δ.π.*, ἀρ. 27· Ἡλιόπουλος, *Κτηματολόγιο*, ἀρ. 27· Ἡλιόπουλος, *Παλαιὰ Χειρόγραφα*, σ. 229.— **44.** Κ. Δυοβουνιώτης. *Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1346 χειρόγραφον τῆς ἡμετέρας Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης*, «Θεολογία» τ. 12 (1934), σσ. 142-148. Βλ. Ι. Σακελλίων καὶ Ἀλκ. Σακελλίωνος, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος Ἀθῆναι 1892*, σ. 243-244. Τὸ χφ. αὐτὸ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀπὸ δωρεᾶ (1891) τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ (πβ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Ἐκθεσις τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1890-1 πεπραγμένων*, Ἀθ. 1891, σσ. 181-202), ἀνῆκε ἄλλοτε στὸν Σοφοκλῆ Οἰκο-

νόμου ὁ ὁποῖος σ' ἐπιστολή του πρὸς τὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθήναιον» (ἔτος 6, 1877, σ. 16) γράφει ὅτι: «Μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς περὶ Μάρκου διατριβῆς ἠγόρασα παρὰ τοῦ παλαιοβιβλιοπωλείου Πουλῆ χειρόγραφόν τι, ἐν ᾧ περιέχονται λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ ἀνωνύμου τινὸς συγγραφέως, οὓς ἀντέγραψε ὁ Κύριλλος προσθεὶς ἐν τέλει αὐτῶν τάδε περὶ αὐτοῦ. . .». Ἀκολουθεῖ κείμενο μὲ χρονολογία αψπζ' (1787) Ἰανουαρίου κη' (πβ. Δυοβουνιώτης, *Τὸ ὑπ' ἀρ. 1346 χφ. . .*, ἔ.π. σ. 148). Τὸ χφ. φέρει τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα: *Καὶ τόδε κτῆμα ἐμοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Λαύρας τῆς ἐν Πελοποννήσῳ.*— 45. Πβ. ὑποσημ. 5.— 46. Πβ. ὑποσ. 4. Α. Φυτράκης, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ Θεολογικοῦ Σπουδαστηρίου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι, 1937, ἀρ. 1.

Ἀκολουθοῦν ἐδῶ οἱ δύο ἐνθυμήσεις (β' καὶ γ') ἀπὸ τὸ ἀντίτυπο τῆς «Γραμματικῆς τοῦ Νεοφύτου» (1768).

Ἐνθύμηση β'

1782 μαΐου 24

- 1 »λογικὴν βλεμμύδου ὁ δημήτριος
  - 2 »κορυθαλλέως ὁ χριστόδουλος
  - 3 »ὄμηρον καὶ ὀδύσσειαν ὁ αὐτὸς
  - 4 »τοῦ εὐγενίου — ὁ ἱερεὺς τοῦ μεγάλου μπρακουβάνου
  - 5 »τὸν χρύσανθον ἱεροσολυμίτην ὁ μανουὴλ τῆς ἄρμασόγιας
  - 6 »τὸν βαρῖνον ὁ διδάσκαλός μου
  - 7 »τὴν λογικὴν καὶ ρητορικὴν τοῦ δαμωδοῦ ὁ αὐτὸς
  - 8 τὸν κατήφορον ὁ κὺρ ἠράκλειος
  - 9 »τὰ ἅπαντα τῆς παλαιᾶς ὁ ἀντάδελφός μου
  - 10 »τὸν δαμωδὸν ὁ ἀρχιμανδριότης τῆς κούρτης
- μ' ἀλεξανδροῆς
- 11 »τὸν δοσίθεον τῶν πατριαρχευσάντων ἐν ἱεροσολύμοις ὁ ἀλεξανδροῆς βιβλιοπώλης

Ἐνθύμηση γ'

- 1 κωνσταντῖνος τὴν μεταφ.
- 2 νέστωρ τὸν θεόκριτον καὶ δανιὴλ
- 3 ἰῶ τὸν ζυγαβινὸν
- 4 πανταζῆς τὸ ἐοροτολόγιον
- 5 γραμματικὸς τὴν βύζαν
- 6 δρόστας δύο τόμους τῆς βύζαν
- 7 ἀδελφός μου δύο τόμους τοῦ βουε καὶ τὸν ἀργέντην
- 8 μιχαλά (σβυσμένο) μανουὴλ τὴν παλαιάν.

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ: 'Ενθύμηση β' (πρός τὸ τέλος τοῦ βιβλίου πρὶν ἀπὸ τὸν «Πίνακα») 1. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 37. 2. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 47. 3. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 42. 4. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 39. 5. Δὲν διευκρινίζεται γιὰ ποῦ ἐργο τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ πρόκειται. Ἴσως τὸ «Συνταγμάτιον περὶ Ὀφφικίων» ποῦ εἶχε πρόσφατα ἐκδοθεῖ στὴ Βενετία τὸ 1778· πβ. Καταγραφή Β', ἀρ. 22. 6. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 1. 7. Πβ. Καταγραφή Β', ἀρ. 32. 8. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 7. 9. Αὐτόθι, ἀρ. 29. 10. Αὐτόθι, ἀρ. 40. Δὲν διευκρινίζεται σὲ ποῦ ἐργο τοῦ Δαμωδοῦ ἀναφέρεται· πβ. πῶς πάνω, ἀρ. 7. 11. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 32.

'Ενθύμηση γ' (στὴ 2η σελ. ἐξωφύλλου). 1. Δὲν διευκρινίζεται γιὰ ποῖα μεταφυσικὴ πρόκειται· πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 50. 2. Γιὰ τὸν Δακνίλ, πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 6 καὶ Καταγραφή Β', ἀρ. 51. 3. Πβ. Καταγραφή Β', ἀρ. 15. 4. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 22. 5 καὶ 6. Θὰ πρόκειται γιὰ τόμους τῆς Βυζαντίδος (πβ. Legrand *B.H.*, 18 αἰ., ἀρ. 656) στὴν μεταγλωττισμένη ἐκδοση τοῦ Ἰω. Στάνου, Βενετία 1767, 6 τόμοι. 7. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 49. Οἱ δύο πρώτοι τόμοι τοῦ Βρυννίου κυκλοφόρησαν τὸ 1768. Γιὰ ἔργα τοῦ Εὐστρ. Ἀργέντη, βλ. Legrand, *B.H.*, 18 αἰ. ἀρ. 485/1756, 499/1757 καὶ 559/1760. 8. Πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 29.

Τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ποῦ παρουσιάζουν οἱ ἐνθυμήσεις αὐτὲς δὲν ἀπορρέει μόνον ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὰ βιβλία, γνωστὰ ἄλλωστε, στὸ μεγαλύτερο μέρος, ἀπὸ τὶς δύο προηγούμενες καταγραφές (Α' καὶ Β'). Ἡ μνεῖα τῶν προσώπων βοηθεῖ νὰ πλησιάσουμε τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο ἐκινεῖτο ὁ κάτοχος τῶν βιβλίων, περιβάλλον λόγιο ποῦ συμμετέχει στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς. Πραγματικά, σημειώματα σὰν τὶς δύο ἐνθυμήσεις — εἴτε πρόκειται γιὰ περίπτωση προσώπων ποῦ προμήθευσαν ἢ ἐδώρησαν τὰ βιβλία, ἢ, μᾶλλον, γιὰ περίπτωση δανεισμοῦ — προσφέρουν πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴ διακίνηση τοῦ βιβλίου καὶ γιὰ τὸ ἀναγνωστικὸ κοινό, τὴν κοινωνικὴ του θέση κλπ. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀξιόλογη ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ πληροφόρηση ποῦ, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ σὲ πρόσφατες ἐργασίες, δίνουν οἱ ἐντυποὶ Κατάλογοι τῶν συνδρομητῶν⁶⁵, παρόμοια χειρόγραφα σημειώματα πλουτίζουν τὴ γνώση μας γύρω ἀπὸ τὴ διάδοση τοῦ βιβλίου καὶ δίνουν πρόσθετα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τοὺς δευτέρους καὶ τρίτους χορηγούς ἐνὸς ἀντιτύπου, φανερώνοντας παράλληλα καὶ τὰ εἰδικότερα ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀναγνώστη⁶⁶. Στὴν Ἀγ. Λαύρα σώ-

65. Γιὰ τὴν ἀξία τῶν καταλόγων τῶν συνδρομητῶν βλ. Φιλ. Ἡλιού, *Βιβλία μὲ συνδρομητές. I. Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749-1821)*, «Ὁ Ἑραριστής», τ. 12 (1975), σσ. 101-179.

66. Γιὰ τὰ δανειστικὰ σημειώματα βλ. ἐνδεικτικὰ Β.Γ. Σαμπανόπου-

λου, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς διακινήσεως τοῦ βιβλίου ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Χειρόγραφες ἀποδείξεις δανεισμοῦ βιβλίων ἀπὸ τὴν Βιβλιοθήκη Κοζάνης τῶν ἐτῶν 1821-1863*, «Ὁ Ἑραριστής», τόμος Δ. Σ. Γκίνη, τ. 8 (1970), σσ. 194-205.

ζονται, από μεταγενέστερα χρόνια, δύο χειρόγραφες αποδείξεις δανεισμού βιβλίων⁶⁷ του Κυρίλλου, οι οποίες δείχνουν ακριβώς τις επιλογές των μοναχών: κλασικά κείμενα και τ' απαραίτητα βοηθητικά έγχειρίδια για την ανάγνωσή τους. 'Ο δανεισμός γίνεται από τη βιβλιοθήκη τῆς μονῆς:

1815 Φεβρ. 18/Έλαβα ἐγὼ ὁ ἀγάπιος τῆς/λαύρας τρία βιβλία, τὸ πρῶτον/εἶναι ὁ ὄμηρος τῆς γραικολατίνας,/καὶ ὄμηρον σχολιασμένον, καὶ ἓνα ἐτυ/μολογικόν καὶ πρὸς τούτοις ἔχω ἓνα βα/ρίνον, καὶ ἓνα σκριβέριον. 'Αγάπιος ὑπόσχομαι. Καὶ ἡ δεύτερη: γίνεται δῆλον διὰ τοῦ παρόντος ὅτι ἔλα/βον ἀπὸ τὸ ἱερὸν μοναστήριον τῆς ἁγίας/λαύρας τὸν ὄμηρον καὶ εἶμαι εἰς χρέος/νὰ τὸν ἐπιστρέψω, αὐτε' μαρτίου ἀ' ὁ προκόπιος/προσέτι ἔλαβον καὶ πέντε λατινικά (ἡ τελευταία φράση σβυσμένη).

'Η προσπάθεια νὰ ταυτιστοῦν τὰ πρόσωπα τῶν ἐνθυμήσεων δὲ θεωρήθηκε τῆς στιγμῆς· ὥστόσο ξεχωρίζουμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ δύο ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ συντάκτη τῶν σημειωμάτων. Δὲν ὀνοματίζονται, ἀλλὰ παρουσιάζονται μὲ τὴν ιδιότητά τους: ὁ «ιδιόκαλός μου» κι ὁ «αὐταδέλφος μου». 'Η ἀπλή ἀναφορὰ στὸν «αὐτάδελφο», χωρὶς ἄλλες πρόσθετες πληροφορίες ἀντὶ νὰ διευκολύνει, δημιουργεῖ κάποιες δυσκολίες στὶς ταυτίσεις. 'Ότι ὁ Κύριλλος εἶχε ἀδελφὸ, τὸ μαρτυρεῖ ὁ ἴδιος στὸ κείμενο τῆς 'Ερμηνείας του: «τῷ ἐμῷ αὐταδέλφῳ 'Ιωάννῃ ἐν ταῖς παλαιαῖς Πάτραις τῆς 'Αρχαίας»⁶⁸. 'Ισως ὁ ἀδελφὸς του αὐτὸς νὰ βρισκόταν στὸ Βουκουρέστι στὰ 1782. Τὸ θέμα ὥστόσο παραμένει ἀνοικτό, καθότι χρειάζεται ἐξαντλητικότερη διερεύνηση. 'Ένα ἄλλο ὄνομα ποὺ ἐπισύρει ἄμεσα τὴν προσοχὴ εἶναι ὁ «'Αλεξανδρῆς βιβλιοπώλης». 'Η μνεία βιβλιοπώλη ἀποτελεῖ χρήσιμο στοιχεῖο γιὰ τὴ μελέτη τῶν μηχανισμῶν τοῦ βιβλιεμπορίου στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Ποιὰ ἀκριβῶς ἦταν ἡ ἐργασία τοῦ «'Αλεξανδρῆ βιβλιοπώλη» δὲν εἶναι ξεκάθαρο. 'Επρόκειτο πραγματικὰ γιὰ ἄτομο μὲ ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τὴν πώληση βιβλίων, ἢ τὴν ὀνομασία «βιβλιοπώλη» τοῦ τὴν ἀπέδωσε ὁ συντάκτης τοῦ σημειώματος γιὰτὴ ἡ πλευρὰ αὐτῆ, ἀπὸ τὴν ὅλη δραστηριότητα τοῦ 'Αλεξανδρῆ, τὸν ἐνδιέφερε⁶⁹.

67. Πβ. 'Αρχεῖο I. M. 'Αγ. Λαύρας, φάκ. Ε', ἀρ. 4 καὶ ἀρ. 5.

68. Δυοβουνιώτης, «Θεολογία» 26 (1956), σ. 186, πργρ. γρλθ'.

69. Μιὰ γρήγορη ματιὰ στὸ ἔργο τῆς 'Αριάδνης Camariano - Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη, 1974, 730 σ., μᾶς δίνει μερικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση ὀρισμένων ἀπὸ τ' ἄλλα ἀναφερόμενα πρόσωπα. 'Ισως ὁ «Δημήτριος» τῆς ἐνθυμήσεως β' νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν «Δρύστας» τῆς ἐνθ. γ' καὶ νὰ πρόκειται

rest et de Jassy et leurs professeurs, Θεσσαλονίκη, 1974, 730 σ., μᾶς δίνει μερικὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ταύτιση ὀρισμένων ἀπὸ τ' ἄλλα ἀναφερόμενα πρόσωπα. 'Ισως ὁ «Δημήτριος» τῆς ἐνθυμήσεως β' νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν «Δρύστας» τῆς ἐνθ. γ' καὶ νὰ πρόκειται

Με βάση τις παραπάνω καταγραφές βιβλίων μπορούμε ν' ανασυστήσουμε, προσεγγίζοντας αρκετά στην πραγματικότητα, τή βιβλιοθήκη του Κυρίλλου. Ἄν προσθέσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀναγραφόμενων τίτλων, φυσικὰ ἔχοντας ὑπόψῃ μας τὶς λίγες ἐπικαλύψεις, συγκεντρώνεται ἕνας ἀριθμὸς ἀπὸ 160 περίπου βιβλία πού, ἂν καὶ μπορεῖ νὰ μὴν ἀντιπροσωπεύει τὸ σύνολο, ἀποτελεῖ ἕνα γερὸ πυρῆνα γιὰ μιὰ ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη.

Οἱ διαδοχικὲς καταγραφές καὶ τὰ κτητορικὰ σημειώματα, χρονολογημένα καθὼς εἶναι πολλὲς φορές, δίνουν μιὰ διαχρονικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ σύσταση τῆς βιβλιοθήκης καὶ συχνὰ τὴν πρόσκτηση κάθε βιβλίου. Ἔτσι τὸ 1780, χρονιὰ πού ὁ Κύριλλος ἄφησε τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸ Βουκουρέστι, εἶναι ἡ παλιότερη χρονολογία⁷⁰ πού συναντᾶμε στὰ σημειώματά του τὰ ὁποῖα στὴν πρώτη περίοδο, πρὶν ἀπὸ τὸ 1797, διατυπώνονται συνήθως μὲ κάπως στερεότυπες φράσεις: «ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πατράιου πελοποννησίου τοῦ ἐκ τῆς Λαύρας Μορέως» ἢ «καὶ τότε ἐμοῦ τοῦ Κυρίλλου ἱερομονάχου πέλει τοῦ ἐκ τῆς Λαύρας τῆς Πελοποννήσου».

Με ἀγορές, δῶρα φίλων ἢ προσεγγραφές ὡς συνδρομητῆς σὲ προγραμματιζόμενες ἐκδόσεις, ὁ Κύριλλος φαίνεται νὰ ἐμπλουτίζει τακτικὰ τὴ βιβλιοθήκη του. Παράλληλα μὲ τὸ ἐνδιαφέρον του νὰ ἐνημερώνεται γιὰ τὶς «τρέχουσες» ἐκδόσεις, συνεχίζει νὰ προμηθεύεται κλασικὰ κείμενα ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Τὸ 1814 ἀποτολμᾷ τὴν ἀγορὰ μιᾶς ἀξιόλογης ομάδας βιβλίων: σπάνιες παλαιότυπες μεγάλο-σχημες ἐκδόσεις γίνονται τότε κτῆμα τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ πού δὲν παραλείπει νὰ σημειώνει σ' ὅλα τ' ἀντίτυπα — περίπου 18 τόμοι σώζονται στὴ Λαύρα — τὴ στερεότυπη φράση: «1814 Μαΐου 30 Βουκουρέστι ἐκ τῶν τοῦ Κυρίλλου Ἀρχμ. καὶ ἐκ τῆς Λαύρας τοῦ Μορέως»⁷¹. Μόνη ποικιλία ἀποτελεῖ κάθε φορὰ ὁ διαφορετικὸς τίτλος καὶ ἡ διαφορετικὴ τιμὴ ἀγορᾶς τοῦ κάθε τόμου.

γιὰ τὸν Δημήτριο τῆς Δρύστρας, καθηγητὴ στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου (βλ. Camariano, σ. 431) ἢ, ἀκόμα, ὁ «Νέστορ» τῆς ἐνθυμήσεως γ' νὰ εἶναι ὁ λογοθέτης Νέστορ Craiovescu, παλαιὸς μαθητῆς τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ἀργότερα γνωστὸς ὡς νομομαθῆς καὶ καθηγητῆς τοῦ δικαίου στὴν ἴδια Ἀκαδημία, ὁ ὁποῖος συνέθεσε δύο ἐπιγράμματα στὴν Ἑρμηνεία τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ

Κυρίλλου (βλ. Camariano, σ. 412· Ἰεζ. Βελανιδιώτη, στὸ π. Ἐκκλησιαστικὸς Φᾶρος) 1 (1908) σσ. 344-345 καὶ τοῦ ἴδιου, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, Γ', Βόλος 1949, σ. 240). Ὁ Πανταζῆς τῆς ἐνθυμήσεως γ' ἐνδέχεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Πανταζῆ ἐκ Τυρνόβου (βλ. Camariano, σ. 431).

70. Βλ. Καταγραφή Α', ἀρ. 32 καὶ σχολιασμό.

71. Βλ. Καταγραφή Γ', ἀρ. 30-25.

Ἡ ὁμαδικὴ ἀγορά, ὁμοειδῶν κατὰ κάποιον τρόπο, βιβλίων — πρόκειται κυρίως γιὰ ἐκδόσεις 16ου καὶ 17ου αἰώνα, ἀρχαίων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, σὲ μεγάλο σχῆμα — ὀφείλεται πιθανότατα στὴν ἐκποίηση κάποιας ἰδιωτικῆς συλλογῆς. Ἴσως τῆς ἀξιόλογης βιβλιοθήκης τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη ποὺ διασκορπίστηκε ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του στὰ 1805⁷². Κτητορικὰ σημειώματα τοῦ Φωτιάδη βρίσκονται σὲ ὀρισμένα ἀντίτυπα τοῦ Κυρίλλου. Ὡστόσο ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ τὰ κτητορικὰ σημειώματα ἄλλων προσώπων ποὺ ὑπάρχουν στὰ βιβλία αὐτῆς τῆς ἐνότητος μᾶς κάνουν κάπως διστακτικούς γιὰ νὰ δεχτοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι οἱ νέες προσκτήσεις, τῆς 30 Μαΐου 1814, προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Φωτιάδη. Ἀργησαν ἄραγε νὰ ἐκποιηθοῦν τὰ βιβλία τοῦ Φωτιάδη, ὑπῆρχε ἄλλος φορέας — παλαιοβιβλιοπώλης, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἴσως ὁ γνωστός ἀπὸ τὴν ἐνθύμηση «Ἀλεξάνδρῆς βιβλιοπώλης» — ποὺ συγκέντρωνε παλαιὰ βιβλία, τὰ εἶχε στὰ χέρια του ἄλλος βιβλιόφιλος ἰδιώτης, δὲν μᾶς εἶναι γνωστό. Γεγονὸς πάντως παραμένει ὅτι ὁ Κύριλλος θὰ πρέπει νὰ τὰ βρῆκε ὅλα συγκεντρωμένα γιὰ νὰ τὰ προμηθευτεῖ, ὅπως σημειώνει, τὴν ἴδια μέρα.

Ἡ βιβλιοθήκη λοιπὸν τοῦ Κυρίλλου, μὲ τὴ δυνατότητα ποὺ μᾶς παρέχεται νὰ παρακολουθήσουμε τὴ σύστασή της ἀπὸ κοντά, προσφέρει ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ὅχι μόνον γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Κυρίλλου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ βιβλίου καὶ τοὺς μηχανισμοὺς λειτουργίας της σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Δείχνει ἀκόμα, γι ἄλλη μιὰ φορά, πόσο ζωντανὸ κέντρο γιὰ τὴ διακίνηση τοῦ βιβλίου στάθηκε τὸ Βουκουρέστι, ὅπου παράλληλα μὲ τὶς παραγγελίες καὶ τὶς ἀγορὲς νέων ἐκδόσεων διεξάγονταν σ' εὐρύτατη κλίμακα ἀνταλλαγὰς καὶ μεταπωλῆσεις παλαιῶν βιβλίων, εἴτε στὴν ἐντυπη, εἴτε στὴν χειρόγραφη μορφή τους. Θυμίζω ἄλλωστε, ὅτι, στὰ ἴδια περίπου χρόνια στὸ Βουκουρέστι, ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος «διὰ νὰ προικίσῃ τὸ Λύκειον καθὼς πρέπει, ἠγόρασε πρὸ μικροῦ συμφώνως μὲ τοὺς ἄρχοντας τοῦ τόπου τὴν πλουσίαν βιβλιοθήκην τοῦ περιφήμου Φυσιολόγου καὶ περιηγητοῦ Σοννίνου»⁷³.

72. A. Camariano - Cioran, ὁ.π., σ. 460.

73. «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811, σσ. 343-344. Ὁ γάλλος φυσιολόγος καὶ περιηγητὴς Charles Nicolas Sigisbert Sonnini de Manoncourt (1751-1812)

εἶχε περιηγηθεῖ καὶ τὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες (1810-1812) ὅπου εἶχε συλλέξει πολύτιμο ὕλικὸ γιὰ τὶς μελέτες του. Πέθανε στὰ 1812 στὸ Παρίσι ἀπὸ ἀσθένεια ἣ ὅποια τὸν εἶχε προσβάλει στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου

Ἐπὶ μία τριακονταπενταετία περίπου ὁ Κύριλλος ἀγοράζει βιβλία· αὐτὸ τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὰ χρονολογημένα σημειώματά του: 1780 τὸ παλαιότερο, 1814 τὰ τελευταῖα. Γιὰ τὸ μετέπειτα διάστημα, ὡς τὸ θάνατό του στὰ 1828, δὲ διαθέτουμε ἄλλη παρόμοια μνεῖα. Ἐνα στοιχεῖο ποῦ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ σχετικὰ μὲ τὴ μακρόχρονη καὶ συνεχῆ φροντίδα του γιὰ συλλογὴ βιβλίων, εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ νὰ σημειώνει πάντα, εἴτε στὶς καταγραφές, εἴτε πάνω στὰ ἴδια τ' ἀντίτυπα, τὶς τιμές ἀγορᾶς τῶν βιβλίων. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ βιβλίο δὲν ἀντιμετωπίζεται ἀποκλειστικὰ ὡς προϊόν παιδείας, ἀλλὰ κι ὡς προϊόν ὕλικὸ ποῦ ἐνέχει παράλληλα κι ἐμπορεύσιμη ἀξία. Ἡ μεθοδικότητά του στὴν ἀναγραφή τῶν τιμῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ· δὲν εἶναι ὅμως ξεκάθαροι οἱ συγκεκριμένοι λόγοι ποῦ ὀδήγησαν στὴν τήρηση αὐτοῦ τοῦ κανόνα. Ἡθελε ὁ Κύριλλος, σὲ κάθε στιγμή, νὰ ἔχει τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῶν δαπανῶν γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς βιβλιοθήκης του, ἐπιθυμοῦσε νὰ προβάλει μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ μέγεθος τῆς δωρεᾶς του πρὸς τὸ μοναστήρι, ἔδινε ἀπολογισμὸ τῶν ἐξόδων του πρὸς τρίτους ἢ ἀπλῶς ἀκολουθοῦσε, μὲ πιὸ συστηματικὸ τρόπο, μιὰ συνήθεια τῆς ἐποχῆς; Συχνὰ βρίσκουμε σὲ παλαιὰ βιβλία σημειωμένες τὶς τιμές ἀγορᾶς τους, μάλιστα σὲ μερικὲς περιπτώσεις τὶς διαδοχικὲς τιμές ποῦ διαφέρουν μεταξὺ τους ὅταν τὸ βιβλίο ἄλλαζε ἰδιοκτῆτη⁷⁴.

Ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ θέμα, τὰ στοιχεῖα ποῦ παραθέτει ὁ Κύριλλος εἶναι πολὺτιμα γιὰ τὴ μελέτη τῆς βιβλιαγορᾶς στὴν περίοδο αὐτή, ποῦ καλύπτει ἀκριβῶς τὰ χρόνια τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Κοντὰ στοὺς τιμοκαταλόγους τῶν τυπογράφων, τὴν ἐμπορικὴ κι ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία καὶ τὶς ὁλοένα αὐξανόμενες προκηρῦξεις γιὰ νέες ἐκδόσεις ἔρχονται νὰ προστεθοῦν οἱ σημειώσεις τοῦ ἀγοραστῆ. Μιὰ δειγματοληπτικὴ σύγκριση ἀνάμεσα σὲ δύο σύγχρονους καταλόγους, τὸν «Κατάλογον» τοῦ Γλυκῆ τοῦ 1798⁷⁵ καὶ τὴν Καταγραφή Β' (τοῦ 1797) παρουσιάζει ὀρισμένες διαφοροποιήσεις. Ἐτσι π.χ. τὸ Λεξικὸ τοῦ Βαρίνου, ἐκδ.

ταξιδιοῦ του. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, τὸ μέγεθος καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς βιβλιοθήκης ποῦ εἶχε στὸ Βουκουρέστι.

74. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ἀχ. Λαζάρου, *Κατάλογος ἐντόπων Βιβλιοθήκης Ὀλυμπιωτίσης*, Ἀθήνα 1964, σ. 18, ἀρ. 4.

75. *Κατάλογος τῆς τυπογραφίας Νικολάου Γλυκῆ, Τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.*

Πάντων τῶν μέχρι τοῦδε προτυποθέντων πλουσιώτερος. Περιέχων κατ' Ἀλφάβητον πλείστα παλαιὰ, καὶ σπάνια βιβλία, Ἐν Διαφόροις τόποις Ἐκδοθέντα. Ἄτινα πωλοῦνται, χωρὶς συγκατάβασις κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ σημειωμένας τιμὰς. Ἐνετίησι 1798, Σεπτεμβρίου Πρώτη, σ. 36. Διαφοροποιήσεις στὴν ἀξία ἀγορᾶς βιβλίων παρατηροῦνται κι ἀνάμεσα σὲ βιβλία — πρόκειται

1779, στον Κατάλογο Γλυκῆ κοστίζει 120 λίρες βενέτικες καὶ στὴν Καταγραφή Β' 42 γρόσια, δηλ. 132 λίρες· τὸ Λεξικὸ τοῦ Σκάπουλα στὸν Κατάλογο Γλυκῆ 60 λίρες καὶ στὴν Καταγραφή Β' 15 γρόσια, δηλ. 44 λίρες, ἐνῶ τὰ «Ἀπαντα Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου» παρουσιάζουν μεγάλη διαφορὰ προφανῶς γιατί, ὅπως σημειώνεται στὴν Καταγραφή Β', ὁ τόμος τοῦ Κυρίλλου εἶναι «δεμένος καλά». Ἄν κι εἶναι σύγχρονοι, λοιπόν, οἱ κατάλογοι, παρατηροῦνται διακυμάνσεις ἀνάμεσα στὶς τιμὲς ποὺ δηλώνει ὁ τυπογράφος καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ σημειώνει ὁ ἀγοραστής. Ποικίλοι λόγοι ἐπηρεάζουν τὸν καθορισμὸ τῶν τιμῶν. Ἐνδέχεται ἐδῶ νὰ μὴν πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκδοση. Ἄλλὰ καὶ γενικά, οἱ συνήθεις διαθέσεως τοῦ ἐμπορεύματος ἀπὸ τὸν τυπογράφο ἢ ἀπὸ τὸν προκάτοχο τοῦ ἀντιτύπου δὲν εἶναι πάντα οἱ ἴδιες. Οἱ ἀναγραφόμενες τιμὲς στοὺς τιμοκαταλόγους συχνὰ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὲς καὶ μπορεῖ ν' ἀλλάζουν μετὰ ἀπὸ εἰδικὴ συμφωνία· παράλληλα, ἓνας ἰδιώτης ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάγκη ποὺ τὸν ὀδηγεῖ νὰ πουλήσει ἓνα βιβλίον του — κι ἐδῶ φαίνεται πάλι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ βιβλίου ὡς ἐμπορεύσιμης ἀξίας — ἐνδέχεται νὰ τὸ ἐκποιήσῃ σὲ τιμὴ «εὐκαιρίας», φθηνότερα ἀπ' ὅ,τι τὸ εἶχε προμηθευτεῖ ὁ ἴδιος. Δὲν εἶναι εὐκόλο, λοιπόν, νὰ προχωρήσουμε σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὶς παρουσιαζόμενες διαφοροποιήσεις τῶν τιμῶν⁷⁶. Ἄλλὰ τὰ λεπτομερειακὰ στοιχεῖα, ὅσα προσφέρουν οἱ Καταγραφὲς τοῦ Κυρίλλου, στὶς διαδοχικὲς χρονικὲς περιόδους, δὲν πλουτίζουν τὴ γνώση μας μόνο γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῆς βιβλιαγορᾶς· παράλληλα, σὲ συσχετισμὸ μὲ ἄλλα μεγέθη, τὸ διδασκαλικὸ εἰσόδημα, τὴν ἀξία τῶν καταναλωτικῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης κλπ., βοηθοῦν νὰ

ἀραγε γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἔκδοση; — ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὶς δύο Καταγραφὲς τοῦ Κυρίλλου. Ἄν οἱ τιμὲς παρουσιάζονταν πάντα ἀξιοζήμενες στὴν Καταγραφή Β' θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία εἶχαν στὸ μεταξὺ ἀκριβῆναι κι ὁ Κυρίλλος τὰ ἐμφάνιζε μὲ τὶς νέες τιμὲς. Ἄν καὶ τὶς περισσότερες φορὲς οἱ τιμὲς παρουσιάζονται ὑψηλότερες (πβ. Καταγραφή Α', ἀρ. 5, 31, 40, 53, μὲ ἀρ. 54, 20, 32, 17 τῆς Καταγραφῆς Β'), σὲ μερικές περιπτώσεις εἶναι ἴδιες (π.χ. Σκριβέλιος, γρ. 6) ἢ καὶ χαμηλότερες (π.χ. Γραμματικὴ τοῦ Δα-

νιήλ). Πβ. καὶ Καταγραφή Α' ἀρ. 1, σχολιασμὸ.

76. Πβ. Γ. Βελουδῆς, *Das griechische Druck — und Verlagshaus «Glikis» in Venedig (1670-1854)*, Wiesbaden 1974, σσ. 75-78 καὶ σὲ μετάφραση «Ἡ οἰκονομικὴ ἀποψη τοῦ βιβλίου: ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιχείρηση τῶν Γλυκῆδων (1670-1854)», στὴν πρόσφατη ἔκδοση *Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, ἐξ' αἰῶνας, ἐπιμέλεια Σπύρου Ι. Ἀσδραχῆ, Ἀθήνα, Μέλισσα, 1979, σσ. 630-632.*

φωτιστεί ή εικόνα του καθημερινού βίου ενός λόγιου μοναχού και της θέσης του στην κοινωνία της εποχής⁷⁷.

Όμως στην ανασυγκρότηση της βιβλιοθήκης δεν είναι τόσο ή ποσότητα, όσο ή θεματική τῶν βιβλίων που μάς ενδιαφέρει για να γνωρίσουμε τις πνευματικές ζητήσεις του Κυρίλλου. Βέβαια δεν είναι εύκολο, μέσα απ' αυτούς τους τόμους μόνο, ν' αναπλάσουμε τον πνευματικό του κόσμο· οί αναγνώσεις του ασφαλώς στάθηκαν πολύ ευρύτερες. Τοῦτο ἄλλωστε γίνεται φανερό κι από τήν προσεκτική ανάγνωση τῶν ἰδίων του τῶν κειμένων, ιδιαίτερα από τήν Ἑρμηνεία στήν Ἀποκάλυψη, ὅπου σχολιάζονται ἡ ἐπικρίνονται με βιαιότητα διάφοροι σύγχρονοι ἡ καί παλαιότεροι λόγιοι καί τὰ συγγράμματά τους. Ἔτσι, σύμφωνα με μιάν ἐνδεικτική ἀπαρίθμηση που δίνει ὁ Α. Ἀργυρίου⁷⁸, παρατηροῦμε ὅτι πολλά ἀπό τὰ σχολιαζόμενα κείμενα περιλαμβάνονται στήν ἰδιωτική βιβλιοθήκη τοῦ Κυρίλλου, ἐνώ γι' ἄλλα, ὅπως ἡ μετάφραση τοῦ Σοαβίου ἀπό τόν Γρ. Κωνσταντᾶ, τοῦ Fontenelle ἀπό τόν Παν. Κοδρικᾶ ἡ ἓνα ἄρθρο τοῦ Γοβδελᾶ στό περιοδικό Καλλιόπη⁷⁹, ἡ «Φυσική» τοῦ Ρήγα κ.ἄ., δὲν ἔχουμε παρόμοια μνηεῖα.

Ἡ στατιστική προσέγγιση στά 160 περίπου βιβλία τοῦ Κυρίλλου τὰ διακρίνει ἀμέσως σέ δύο μεγάλες κατηγορίες: στά θρησκευτικά καί τὰ κοσμικά. Τὰ πρῶτα ἀντιπροσωπεύονται μ' ἓνα ποσοστό 33,75%· κοντά σέ ὀρισμένα λειτουργικά, περιλαμβάνονται κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἐρμηνευτικά, δογματικά, ἀντιρρητικά κ.ἄ. που ἀποτελοῦσαν ἀπαραίτητα ἐγχειρίδια για νά τόν βοηθήσουν στό συγγραφικό του ἔργο. Τὰ κοσμικά βιβλία ἀντιστοιχοῦν στό 66,25%, ποσοστό σημαντικό ἀν ἀναλογιστεῖ

77. Δέ διαθέτουμε μαρτυρίες για τὸ ὄψος τοῦ μισθοῦ τοῦ Κυρίλλου, οὔτε γνωρίζουμε ἀν εἶχε ἐξασφαλισμένη συνεχῆ ἀπασχόληση. Ἄν δεχτοῦμε, ὡστόσο, ὅτι ἐλάμβανε τουλάχιστον τὸν κατώτερο διδασκαλικὸ μισθὸ (600 γρόσια· πβ. ὑπόσημ. 37), μπορούμε νά ποῦμε ὅτι στά δύο πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του στό Βουκουρέστι διέθεσε τὸ 1/6 τῶν εἰσοδημάτων του γι' ἀγορά βιβλίων (πβ. Καταγραφή Α', σύνολο 205 γρ.).

78. Α. Ἀργυρίου, *Les exégèses grecques...*, τ. Β', σ. 823-824₁₈.

79. Δέ γνωρίζουμε σέ ποιό ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα στήν «Καλλιόπη» (Βιέννη 1819-1821) κείμενα τοῦ Γοβδελᾶ ἀναφέρεται ὁ Κύριλλος· στοὺς ἐναρκτηρίους λόγους του στό Ἑλληνομουσεῖο τοῦ Ἰαίου ἡ στό ἄρθρο του με τίτλο «Φυσική Ἱστορία» καί με θέμα «Περὶ τῆς τῶν ζώων δοτοκίας»· πβ. *Τὰ ἑλληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ἐφρητήρια Α'. Ἀθηνᾶ, Καλλιόπη, Μέλισσα, Τὸ Μουσεῖον*, ἐπιμέλεια Ἀγγελικῆ Γαβαθᾶ - Παναγιωτοπούλου, Ἀθῆνα 1971, στό λήμμα Γοβδελᾶς.

κάνεις πρώτα, ότι ο Κύριλλος προέρχεται από τον χώρο της Ἐκκλησίας και δεύτερον ότι τὸ θρησκευτικὸ βιβλίον εἶχε, στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, συντριπτικὴ ὑπεροχὴ στὴν παραγωγή καὶ κυκλοφορία του σὲ σχέση με τὶς ἀντίστοιχες τοῦ κοσμικοῦ⁸⁰. Οἱ ἀναλογίες αὐτὲς καθρεφτίζουν καὶ τὶς ἐπιλογὲς τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ· δὲν πρόκειται γιὰ τυχαία ἀγορά, ἀλλὰ γιὰ ἐνσυνείδητη πρόσκτηση.

Στὴν κατηγορία τῶν κοσμικῶν βιβλίων ξεχωρίζει ἕνας ἀξιόλογος ἀριθμὸς ἀρχαίων συγγραφέων μετὰ τὰ βοθητικὰ γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας ἐγχειρίδια, λεξικά καὶ γραμματικές. Ἀκολουθοῦν ἔργα φιλοσοφίας, ἱστορίας, γεωγραφίας, ἀκόμα φυσικῆς καὶ ἄλγεβρας ποὺ εἶναι ἐνδεικτικὰ γιὰ τὴν εὐρύτητα τῶν θεμάτων ποὺ καλύπτουν. Τὰ λαϊκὰ φυλλάδια μετὰ ἐκλαϊκευμένα κείμενα ἢ τὰ «ψυχοφθόρα»⁸¹ διηγήματά τους δὲ μοιάζει νὰ προσελκύουν τὴν προσοχὴ του· κανένας τίτλος λαϊκοῦ ἐντύπου δὲν περιέχεται στὶς καταγραφές του. Ἄς σημειωθεῖ, ὡστόσο, ὅτι ὁ Ἁγαθάγγελος τοῦ εἶναι γνωστός, εἴτε ἀπὸ χειρόγραφο, εἴτε ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση ποὺ προσγράφεται στὸν Ρήγα· τὸν ἀναφέρει στὸ κείμενο τῆς Ἑρμηνείας⁸².

Μιὰ χρονολογικὴ κατάταξη τῶν βιβλίων σύμφωνα μετὰ τὸ χρόνο ἐκδόσεώς τους — ὅπου φυσικὰ ἦταν δυνατὴ ἢ βιβλιογραφικὴ ταύτιση — δείχνει ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Κυρίλλου ἀποτελεῖται ἀπὸ παλαιὲς ἐκδόσεις ποὺ ἀνήκουν στὴν περίοδο 1502-1750· ἀπ' αὐτὰ ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ εἶναι παλαιότυπα. Ζωντανὴ εἶναι ἡ παρουσία τῶν ἐκδόσεων ποὺ κυκλοφόρησαν ἀνάμεσα στὰ 1751-1800, ἐνῶ γιὰ τὴν ἐπόμενη περίοδο, 1800-1828, σημειώνεται αἰσθητὴ κάμψη. Ὅχι πῶς

80. Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία...*, Α', Ἀθήνα 1973, σ. 28.

81. Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος στὰ παλαιότερα χρόνια καὶ ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης, σύγχρονος τοῦ Κυρίλλου, ἐκφράζονται μετὰ μεγάλη ὀξύτητα ἐναντίον παρομοίων κειμένων. («Ἐρωτικά σατανικά» ἀποκαλεῖ τὶς φυλλάδες ὁ Ρουσάνος καὶ ὁ Νικόδημος (*Πηδάλιον* 1800, σ. 50) θεωρεῖ ὅτι ἀλύμνη καὶ βλάβη προξενοῦσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Χριστιανῶν. Καὶ ὅσοι γράφουν ἢ τυπώνουν, ἢ ἀγοράζουν, ἢ διαβάζουν, ἢ ἀκούουν αὐτὰ βαρέως ἀμαρτάνουσιν,

καὶ ἄς διορθωθοῦν»· βλ. σχετικὰ Φ. Ἡλιοῦ, *Σημειώσεις γιὰ τὰ "τραβήγματα" τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τὸν 16ο αἰῶνα*, «Ἑλληνικά», τ. 28 (1975), σ. 117-118 καὶ γενικότερα ὅσα γράφει, ὁ Γ. Βελουδῆς στὴν *Εἰσαγωγή του στὴν ἔκδοση τῆς Φυλλάδας τοῦ Μεγαλέξαντρου*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς 1977, σσ. κ'-κβ'.

82. Πβ. Δυοβουνιώτης, «Θεολογία», 22 (1951), σ. 456, πργρ. ασξζ'. Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ προσγραφόμενη στὸν Ρήγα πρώτη ἔκδοση τοῦ Ἁγαθαγγέλου. Τὸ μόνο γνωστὸ ἀντίτυπο*, «Ὁ Ἑραριστής» 7 (1969), σσ. 173-192.

ο Κύριλλος δὲν ἀγόραζε καὶ τότε βιβλία — θυμίζω τὴν ὁμαδικὴ ἀγορὰ παλαιῶν ἐκδόσεων στὰ 1814 — ἢ σταμάτησε νὰ παρακολουθεῖ τὴν πνευματικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς του⁸³, ἀλλὰ οἱ Καταγραφῆς τῶν βιβλίων του δὲν περιλαμβάνουν ἐκδόσεις μεταγενέστερες ἀπὸ τὸ 1807⁸⁴. Ἡ αἰτία δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ. Ἴσως ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Κυρίλλου στὴ Μονὴ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ τὴν πυρκαγιὰ τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ ἴδιος: «ὅσα ἄλλα (ἔργα) τῷ Ἁφαιστῷ ὕλη ἐγένετο ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου». Κατὰ τὸν Α. Ἀργυρίου, ἡ πυρκαγιὰ ποὺ κατέστρεψε τὰ ἔργα τοῦ Κυρίλλου, τὶς Ἐπιστολές του, μὰ Ἐπιτομὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ποὺ εἶχε συντάξει καὶ τὴν «Ἀνασκευή» του στοὺς διαλόγους τοῦ Σωκρατικοῦ Αἰσχίνη τοῦ Νεόφυτου Δούκα, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὸ 1817, χρονιὰ ποὺ ταξίδεψε στὴν Βλαχία ὁ Σαμουήλ ὁ Ἄνδριος καὶ ἀντέγραψε, σύμφωνα μετὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κυρίλλου, τὴν «Ἀνασκευή» του πρὶν καταστραφεῖ ἀπὸ τὶς φλόγες⁸⁵. Μπορεῖ στὴν ἴδια πυρκαγιὰ στὴ Μονὴ ἢ σὲ ἄλλη, ποὺ ξέσπασε τὸ 1820 στὸ Βουκουρέστι, πάλι σύμφωνα μετὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Κυρίλλου, νὰ καταστράφηκε καὶ μέρος τῶν βιβλίων του.

Δὲ γνωρίζουμε σὲ ποιοῦ βαθμοῦ μπορεῖ νὰ ἄγγιζε τὸν Κύριλλο τὸ προοδευτικὸ κλίμα τοῦ Βουκουρεστίου. Βρισκόμαστε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, στὴν περίοδο ποὺ ἀρχίζουν νὰ μετοχτεύονται πιά συστηματικὰ στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή, καὶ εἰδικότερα στὶς παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, τὰ δυτικὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα· οἱ κύριοι ἐκπρόσωποι τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, στὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη περίοδο τῆς ἐξελίξεώς του, ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδακας καὶ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς μετὰ τοὺς ὀπαδούς τους, διαμένουν στὴν ἴδια αὐτὴ πόλη ὅπου ἀναπτύσσουν ἀξιόλογη δραστηριότητα στὸν διδακτικὸ καὶ συγγραφικὸ τομέα⁸⁶. «Ὅτι ὁ Κύριλλος εἶχε ἔρθει

83. Πβ. πρὸ πάνω ὑποσημ. 79.

84. Πβ. Καταγραφὴ Γ', ἀρ. 18. Βέβαια τὸ *Λεξικὸν Ἑλληνικὸν* τοῦ Ἀνθ. Γαζῆ στὸ ὁποῖο ὁ Κύριλλος εἶχε ἐγγραφεῖ ὡς συνδρομητῆς, κυκλοφόρησε ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1807 (τ. Α' 1809, τ. Β' 1812, τ. Γ' 1816). Προσπάθειες ὅμως γιὰ τὴν ἐκδόσή του εἶχε ἀρχίσει ὁ Γαζῆς ἤδη ἀπὸ τὸ 1800· ἀπὸ τὸ 1801 ἡ σχετικὴ Ἐγκύκλιος μετὰ τὴν ἀναγγελία τῆς ἐκδόσεως εἶχε δημοσιευτεῖ σὲ ξένα περιοδικὰ καὶ λίγο ἀργότερα εἶχαν ἀρχίσει νὰ συντάσσονται

κατὰλογοὶ συνδρομητῶν· βλ. Αἰκ. Κουμαρινοῦ, *Ἀνθίμου Γαζῆ «Λεξικὸν Ἑλληνικὸν»...*, α' Ὁ Ἐραμιστής», 2 (1964), σσ. 164-168.

85. Ἀργυρίου, *Les ecclésiastes grecques...*, τ. Β', σ. 825₂₃ καὶ Δουβουλιώτης, «Θεολογία», 22 (1951), σ. 447₂.

86. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1977, σσ. 10-11. Ὁ Ι. Μοισιόδακας τυπώνει τὴν Ἀπολογία του στὰ 1780, ἐνῶ τὸ προοδευτικὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Δ. Καταρ-

σ' επαφή με τὰ νέα ρεύματα μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλές μεριές· ἡ γνωριμία του με ὀρισμένους ἐκπροσώπους τοῦ Διαφωτισμοῦ⁸⁷, ἡ παρουσία σχετικῶν ἐντύπων στὴ βιβλιοθήκη του τὸ πιστοποιοῦν. Ἄλλὰ ἡ παρουσία ἐνὸς βιβλίου δὲν προδικάζει καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ μηνύματος ποὺ φέρνει μαζί του.

Ἄν γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παραμονῆς του στὸ Βουκουρέστι εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε ὑποστῆ κάποια ἐπιρροή ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ περιβάλλοντος, ἡ μαχητικὴ καὶ ἀρνητικὴ στάση ποὺ τηρεῖ ἀπέναντι στοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς σύγχρονους του, στὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ἀπομακρύνει τελείως τὸ σκεπτικὸ ἀπὸ τέτοιου εἴδους συλλογισμούς. Πράγματι, ἡ ἔντονη ἐνασχόλησή του με τ' ἀρχαῖα κείμενα, ἡ μεταγλώττιση στὴ δημοτικὴ, στὰ 1790, τῶν θρηνητικῶν καὶ ἐπικηδεῶν λόγων του στὴν Ἄννα Δουδέσκα — ἐπηρεάζεται ἄραγε ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Δ. Καταρτζῆ γιὰ τὴ «φυσικὴ» γλώσσα; — καὶ κάποια ροπή του πρὸς τὸν ἱστορισμὸ, φαινόμενο χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς, ὀδηγεῖ τὴ σκέψη μας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ. Καὶ τοῦτο, γιατί ἡ τόσο ἐπίμονη μελέτη τῶν κλασικῶν κειμένων πιθανὸ νὰ πρόδινε μιὰ διεύρυνση στὸν ὀρίζοντα τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ καὶ μιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ παιδεία τῆς ἐποχῆς. Ἀπομάκρυνση ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ γενικεύεται στὰ χρόνια αὐτὰ καὶ εἶχε προκαλέσει τὴν ἀνησυχία τῆς Ἐκκλησίας, φέροντάς την συχνὰ ἀντιμέτωπη στὴν ἀναβίωση τῶν κλασικῶν σπουδῶν⁸⁸. Παράλληλα, τὰ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Κυρίλλου, ἡ ἱστορικὴ του ἀντιμετώπιση στὴν ἐρμηνευτικὴ διαδικασία τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀκόμα ἡ συγγραφὴ Ἐπιτομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δείχνουν ὅτι δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς ἐποχῆς ποὺ ἐκδηλώνεται μετὰ τὴν αὔξηση τῶν ἐκδόσεων ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συγγραφεῶν⁸⁹. Ἔτσι, κοντὰ στίς Ἐκκλησιαστικὲς Ἱστορίες τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ Εὐσεβίου, τὰ Ἰουδαϊκὰ τοῦ Ἄλ. Μαυροκορδάτου, τὸν Κεδρηνό, ἡ συλλογὴ τοῦ Κυρίλλου περιέχει τὴν Ἱστορία τῆς Ἀμερικῆς τοῦ Ρόμπερτσον, τὴν Ἱστορία συνοπτικὴ . . . τῆς Ἑλλάδος, σὲ μετάφραση Παπαευθυμίου (Βιέννη 1807), κλπ., ὅπως ἐπίσης ἀρκετὰ συγγράμ-

τῆς περιλαμβάνεται ἀκριβῶς στὰ χρόνια 1783-1791· πβ. *Δημήτριος Καταρτζῆς, Δοκίμια*, ἐπιμ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ἄθῆνα 1974, σ. λη'.

87. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι συνάντησε τὸν Γρηγόριο Κωνσταντᾶ στοῦ Ἀάμπρου Φωτιάδη· βλ. Δυοβουνιώτης,

«Θεολογία», 24 (1953), σ. 513, πργρ. στοτὸζ'. Βλ. ἐπίσης Ἀργυρίου, ὁ.π., σ. 23₁₈.

88. *Δημήτριος Καταρτζῆς, Δοκίμια*, ὁ.π., σ. ξζ'.

89. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, ὁ.π., σ. 56.

ματα γεωγραφικά, ανάμεσα στα όποια ξεχωρίζουμε τοῦ Χρύσανθου Νοταρᾶ (1716), τοῦ Μελετίου (1728), τοῦ Ν. Θεοτόκη, τοῦ Γ. Φατζῆ (1760), καὶ τῶν Δημητρίων (1791).

Βέβαια, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ δεδομένα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἐρμηνευτοῦν καὶ διαφορετικά. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κυρίλλου γιὰ τὰ κλασικὰ γράμματα ἐνδέχεται ν' ἀπηχοῦσε κατάλοιπα τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ ποῦ εἶχε ἐπικρατήσῃ σὲ παλαιότερους καιροῦς. Ἄλλωστε, ὅπως ἔχει κιόλας σημειωθεῖ, ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἀπὸ μιὰ μερίδα λογίων, ἀκόμα καὶ στὴν περίοδο αὐτή, περιορίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ γραμματικῆς. Σχολιάζοντας τοὺς Ἑλληνας λόγιους τοῦ Βουκουρεστίου, στὰ 1777, ἓνας Ἰταλὸς ἀββᾶς σημειώνει: «Ἡ γραμματικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς σοφίας τους»⁹⁰. Παράλληλα, ἡ σκέψη τοῦ Κυρίλλου νὰ μεταγλωττίσει τοὺς λόγους του στὴν Ἄννα Δουδέσκα στὴ δημοτικὴ ἴσως ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια μιᾶς καθιερωμένης παραδόσεως ποῦ εἶχε ἐπικρατήσῃ καὶ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία· νὰ χρησιμοποιεῖται δηλαδὴ ἡ λαϊκὴ ἔκφραση γιὰ νὰ γίνονται πιὸ κατανοητὰ τὰ κηρύγματα τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅτι ὁ Κύριλλος παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τὰ νέα πνευματικὰ ρεύματα ποῦ διοχετεύονται στὸ χῶρο τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ὡστόσο, κι ἂν ἀκόμα τὰ κείμενά του προδίνουν ἓνα ἔντονο αἰσθημα φιλοπατρίας, μιὰ ἀσίγαστη ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὸν τυραννικὸ ζυγὸ τῶν Μωαμεθανῶν, ἂν ἡ στάση του ἀπέναντι στοὺς ἰθύνοντες, Ἑλληνας καὶ Ρουμάνους — δὲν ἀποτολμᾷ νὰ θίξει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία — εἶναι αὐστηρὰ ἐπικριτικὴ, ἡ δριμύτητα μὲ τὴν ὁποία ἐπιτίθεται ἐναντίον κάθε ἐκφράσεως ποῦ ξεφεύγει, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀπὸ τὰ καθιερωμένα παραδοσιακὰ πλαίσια δὲν ἀφήνει μεγάλα περιθώρια ποῦ νὰ ἐπιτρέψουν συλλογισμοὺς τέτοιους οἱ ὅποιοι θὰ τὸν τοποθετοῦν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς συντηρητικῆς ὀρθοδοξίας.

Μιὰ νέα προσέγγιση στὸ σωζόμενο κείμενο τῆς Ἑρμηνείας καὶ τῶν Λόγων του ποῦ ἀκολουθοῦν μὲ ἐπίκεντρο τίς σχέσεις τοῦ Κυρίλλου μὲ τὸ σύγχρονό του περιβάλλον ἢ ἀκόμα καὶ μὲ παλαιότερους «λογάδες» καὶ ἀκόμα τίς θέσεις του ἀπέναντι στὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ταραχμένης τότε περιόδου, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς βιβλιοθήκης του κι ὅσα ἔγγραφα διασώζουν μαρτυρίες γιὰ τὴ ζωὴ του θὰ φωτίσει ἀκόμα περισσότερο τὴν ἔντονη προσωπικότητα τοῦ λαυριώτη μοναχοῦ, τὴν

90. αὐτόθι, σ. 55 μὲ παραπομπὴ σὲ μελέτη τοῦ Nino Cortese στὸ π.

«L'Europa Orientale», Β', Ρώμη 1922, σ. 170.

ιδιόμορφη, κατὰ κάποιον τρόπο, ιδιοσυγρασία του, τὰ βιώματά του καὶ τὴν ἰδεολογία του ὅπως παρουσιάζονται στὰ διαδοχικά τους στάδια καὶ ὅπως διαμορφώθηκαν καὶ διατυπώθηκαν τελικὰ στὸ ἐνδέκατο ἀντίγραφο τῆς Ἑρμηνείας του. Ἔχει ἐπικρατήσει νὰ κρίνεται καὶ νὰ τοποθετεῖται ὁ Κύριλλος μὲ μαρτυρίες προερχόμενες ἀπ' ὅσα ἔχει ὁ ἴδιος σημειώσει στὶς πέντε χιλιάδες περίπου πυκνογραμμμένες σελίδες τοῦ τελευταίου — ἂν πράγματι εἶναι τὸ τελευταῖο — ἀντίγραφου τῆς Ἑρμηνείας. Οἱ διαφορές, οὐσιαστικές ἢ φαινομενικές, ποὺ ἐνδέχεται νὰ παρουσίαζε στὰ παλαιότερα χρόνια δὲ ξεχωρίζουν εὐκόλα· τὸ ἐνδέκατο ἀντίγραφο θέτει τὴ σφραγίδα του στὴ γνωριμία μας μὲ τὸν λαυριώτη μοναχό. Ἴσως ἕνα προγενέστερο ἀντίγραφο, ἂν σωζόταν, νὰ ἔδινε μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα τοῦ προσώπου.

Λουκία Δρούλια